

Jog

történeti szemle

2014
2. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Az alapjogok megjelenésének hatása a személyi szabadsághoz való jogra a magyar és a német büntetőeljárásban a 20. században

Eötvös József a célszerű központosításról és önkormányzatok szükségességéről

„Az első jelentősebb magyar jogfilozófus” – Virozsil Antal pályaképe vázlata

A közjogi jogi személyek magánjogi jogalanyiségének egyes jogtörténeti vonatkozásairól

A büntetőeljárás megindítása és a bizonyítási eszközök Szeged büntető törvényszékének ítélkezési gyakorlatában 1861 és 1871 között

Amerika elnevezése és Magyarország (Szent Imre herceg)

A kettős honfoglalás „tényállásának” krónikahelyeiről

Báró Eötvös József

TARTALOM

TANULMÁNY

MOHÁCSI Barbara: Az alapjogok megjelenésének hatása a személyei szabadsághoz való jogra a magyar és a német büntetőeljárásban a 20. században	1
STIPTA István: Eötvös József a célszerű központosításról és önkormányzatok szükségességéről.....	8
SZABADFALVI József: „Az első jelentősebb magyar jogfilozófus” – Virozsil Antal (1792–1868) pályaképének vázlata	20

MŰHELY

BÖLCSKEI János. A közjogi jogi személyek magánjogi jogalanyiségának egyes jogtörténeti vonatkozásairól	26
MASA Gabriella: A büntetőeljárás megindítása és a bizonyítási eszközök Szeged büntényítő törvényszékének ítélkezési gyakorlatában 1861 és 1871 között	33

DISPUTA

HAMZA Gábor: Amerika elnevezése és Magyarország (Szent Imre herceg)	40
SZÁDECZKY-KARDOSS IRMA: A kettős honfoglalás „tényállásának” krónikahelyeiről – Gondolatok a Salán – Szvatopluk – Mén-Marót-kérdés mondai magja mint nyomravezető dokumentáció körül	42

FORRÁS

RIGÓ Kinga Viktória: Az egyetemi alkalmazás mint közhivatal egyik első megjelenéséről – forráselemzés	48

KÖNYVEKRŐL

Egy koncepció per anatómiája – Zinner Tibor könyve a Rajk–Brankov-perről – IZSÁK Lajos	51
A közjegyzőség története – Rokolya Gábor könyvéről – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina	54
Két alapvető fogalom viszonya az egyházi jog tükrében – Erdő Péter A bűn és a bűncselekmény című könyvéről – HÁMORI Antal.....	57

SZEMLE

Papp László doktori értekezésének nyilvános vitája – SZABÓ Krisztián	58
Blazovich László 70 éves – tudósítás a tiszteletére megjelentetett ünnepi kötet átadásáról – KECSKÉS Tamás	59

HÍREK

E számunk szerzői	64

*A címlapon: Eötvös József, vásárosnaményi báró
(Buda, 1813. szeptember 3. – Pest, 1871. február 2.):*

jogász, politikus, író, a Batthyány-, majd az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság elnöke.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna,
Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatástörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Kiadói munkák: Gondolat Kiadó

A II. világháborút követően több országban, köztük Németországban is fő célkitűzésként fogalmazódott meg a háború előtti jogrendszer helyre-, illetve visszaállítása. A büntetőeljárás kényszerintézkedésekkel kapcsolatban ilyen jellegű változás azonban nem történt, a klasszikus letartóztatások mellett a nemzetiszocialista időszakban bevezetett intézkedéseket továbbra is tartalmazta a büntetőeljárás törvénye.¹

A szocialista országokban a II. világháborút követő néhány évben megtorlásokra és a szocialista (jog)rendszer erőszakkal történő bevezetésére került sor. Változást az 1960-as évek jelentettek, amikor a gazdasági fejlődésnek köszönhetően konszolidálódott a politikai helyzet. Ennek a korszaknak a fő célkitűzése a jogállami modellhez közelebbi egységes szocialista jog kialakítása volt.

1. A Bünvádi perrendtartás főbb módosításai és a szocialista büntető törvények Magyarországon

Általánosan megállapítható, hogy a világháborút követő megtorlások következtében olykor az egyéni szabadság túlzott mértékű korlátozására is sor került. „A történelmi fejlődés eredményeként is már elért szabadság határán túl a büntető megtorlás súlyával megvont új korlátok az egyén természetes, ösztönös életfeltételeinek, kifejtett igényeinek a rovására esnek már és rendszerint többet is vonnak el a szabadságából, mint amennyi az állami berendezkedés rendeltetésével ész- és okszerűen összeegyeztethető.”² Erre példa, hogy míg a Bp. korábban nem rendelkezett az előzetes letartóztatás vagy a vizsgálati fogság elrendelésének kötelező eseteiről, a későbbi büntetőeljárás jogszabályok már meghatároztak bizonyos kivételeket, amikor a szabadságelvonást kötelezően alkalmazni kellett.³

A Bp.-t az 1900-as évek elején többször is módosították,⁴ azonban ezek kevésbé érintették a személyes szabadsághoz való jogot korlátozó büntetőeljárás kényszerintézkedéseket. A Bp.-n kívüli külön jogszabályok azonban tartalmaztak a letartóztatással kapcsolatos fontosabb rendelkezéseket, például speciális letartóztatási okokat szabályoztak, vagy a fiatalkorúakkal szemben éppen kizárták a szabadságelvonás lehetőségét.⁵

A büntetések tekintetében a *büntető törvénykönyvek és a bünvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908:36. törvénycikk* hozott jelentős változást, amely bevezette a *felfüggesztett szabadságvesztést*, és a *fiatalkorúakra* is tartalmazott rendelkezéseket.⁶ A büntetés feltételes felfüggesztését meglehetősen szűk körben – különös méltánylást érdemlő okból – csak az egy hónapot meg nem haladó fogházbüntetés vagy pénzbüntetés esetén tették lehetővé, ha az elítélt egyéniségének és életviszonyainak, valamint egyéb körülményeinek figyelembevételével attól kedvező hatás volt várható.⁷ A novella meghatározta azokat a feltételeket is, amelyek fennállásakor nem volt lehetőség a büntetés felfüggesztésére.⁸

Határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetés formájában jelent meg 1913-ban a csavargókkal, munkakerülőkkel szemben alkalmazható szankció, a *dologház*.

Mohácsi Barbara

Az alapjogok megjelenésének hatása a személyei szabadsághoz való jogra a magyar és a német büntetőeljárásban a 20. században

A szabadságvesztés-büntetés „alternatívájaként” funkcionáló dologház azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az ítélkezési gyakorlat nem alkalmazta a dologházi elhelyezést, mert úgy vélték, hogy az elémi kívánt célt, az átnevelést és a munkára szoktatást a feltételes szabadlábra helyezés jobban szolgálta.⁹

Az első világháború idején felállított forradalmi törvényszékek tevékenysége következtében rohamosan emelkedett a fogvatartottak száma. Az 1929-ben kitört gazdasági világválságot követően az 1930-as évek rossz gazdasági és szociális viszonyai bűnözés emelkedéséhez vezettek, amelyre adott reakcióként született meg a visszaeső bűnözőkkel szemben a *szigorított dologház* intézménye.¹⁰ A minimum három évtől maximum életfogytig tartó szabadságelvonást a gyakorlatban nagyon sokszor alkalmazták.¹¹

A határozatlan tartamú szankciók legnagyobb előnyének azt szokták felhozni, és ez volt a magyarázata gyakori alkalmazásának is, hogy a megrögzött bűnelkövetők esetén az ítélet meghozatalakor nehéz előre látni azt, hogy az elítélt (át)neveléséhez mennyi időre is van szükség, és az leginkább a végrehajtás során derülhet ki. Ezzel együtt számos aggály fogalmazódott meg, főként a büntetés-végrehajtási intézetek „korlátlan mérlegelésével”, valamint a garanciális körülmények hiányával összefüggésben. A szabadságelvonás tartamát a bíróság határozhatta meg, amely nem függhetett kizárólag attól, hogy az elítélt megjavult-e.¹²

A második világháborút követően vezették be a *nép-bírósi jogot* Magyarországon, amely a Csemegi-kódexhez képest átalakította a szabadságvesztés-büntetés fokozatait. Változatlanul fenntartotta a fegyház és a börtön fokozatokat, azonban emellett bevezetésre került az internálás és a kényszermunka-büntetés. 1946-ban eltörölték a szabadságvesztés-büntetés végrehajtására szolgáló intézmények közül a legenyhébb fokozatot, az államfogházakat.¹³ A *Btá.* már csak egyféle fokozatát ismerte a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának, a börtönt.¹⁴

A felfüggesztett szabadságvesztés alkalmazási lehetősége azonban szélesedett azzal, hogy a Btá. megszüntette annak kivételes jellegét, mert általánosságban lehetett rendelkezni a büntetés felfüggesztéséről, ha attól kedvező hatás volt várható az elítélt személyiségére nézve. Eredetileg egy ötéves felső határt terveztek meghatározni az alapul fekvő büntetés maximumaként, de végül a felfüggesztett szabadságvesztés határa egy, kivételes esetben két év lett.¹⁵

A büntetőeljárás idején alkalmazható letartóztatás a népügyész hatáskörébe került, akinek a határozata ellen felfolyomódásnak nem volt helye. Harminc napon belül népbíróság elé kellett állítani a terheltet, aki a népügyész indítványára további harminc nappal meghosszabbíthatta a letartóztatást. A tárgyaláson a letartóztatást korlátlanul meg lehetett hosszabbítani, de az ebben az esetben sem tarthatott tovább hat hónapnál.¹⁶ A későbbi jogszabályi módosítások már lehetővé tették a jogorvoslatot a letartóztatást elrendelő határozattal szemben.¹⁷

Az 1949-es évek jogalkotási hullámának terméke volt a *büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény (II. Bp.)*, amelynek fő célja az egységes, differenciálatlan büntetőeljárás kialakítása volt. A törvény szakított a kontinentális perrendtartások eredeti francia szerkezetével, amely a vádra vonatkozó előírásokkal kezdődött, és a törvényszerkesztés azóta is követett modelljét, az eljárás statikájának és dinamikájának különválasztott szabályozási módszerét vezette be. Alapelvként rögzítette a törvény a személyes szabadság biztosítását, azonban az alapelv érvényesülésének garanciáiról szóló részletszabályok teljes körű kidolgozására nem került sor.¹⁸

A II. Bp. rendelkezett az *előzetes letartóztatásról* mint a személyes szabadság elvonásával járó büntetőeljárás kényszerintézkedéséről, és részletesen szabályozta az elrendelés okait.¹⁹ Visszalépést jelentett azonban a Bp.-hez képest, hogy az előzetes letartóztatás már nem kizárólag bírói hatáskörbe tartozott, hanem azt a vádirat benyújtásáig a rendőrség és az ügyész is elrendelhetette.²⁰ A személyes szabadság védelme érdekében csekélyebb súlyú bűncselekmények esetén, például a pénzbüntetéssel büntetendő cselekményeknél a szökés, elrejtőzés vagy annak veszélyére, valamint a bizonyítás megnehezítésére hivatkozva nem lehetett elrendelni az előzetes letartóztatást. Az elzárással büntetendő cselekmények esetében a törvény nyolc napra korlátozta az előzetes letartóztatás időtartamát.²¹

Az előzetes letartóztatás elrendelése helyett a hatóságok a terhelt szabadlábban hagyása mellett megtilthatták a *lakóhely engedély nélküli elhagyását*. A szabályok megszegésekor a törvény lehetővé tette a letartóztatás elrendelését. Külön rendelkezések vonatkoztak az *elmebeteg terheltek ideiglenes biztonsági őrizetbe helyezésére*, amelyre általánosan az előzetes letartóztatás szabályai voltak irányadók, azonban a terheltek speciális egészségügyi állapota szükségessé tette az általános szabályoktól eltérő törvényi rendelkezések kialakítását.²²

A II. Bp. néhány évvel későbbi módosításában, a politikai enyhüléssel párhuzamosan, újra megjelentek a garanciák.²³ A törvény módosította az előzetes letartóztatásra vonatkozó szabályokat is. *Az új rendelkezé-*

*sek értelmében a rendőrség a nyomozás során már nem dönthetett önállóan az előzetes letartóztatásról, hanem az kizárólag az ügyész jóváhagyásával történhetett.*²⁴ A személyes szabadságot korlátozó kényszerintézkedések kizárólagos ügyészi jóváhagyásra történő elrendelése a személyes szabadság biztosításának fontos – de nem elégséges – garanciáját jelentette.

A módosítás összességében megnövelte az előzetes letartóztatás időtartamát, rövidebb időközönként kellett azonban a meghosszabbítást kérelmezni, melyről mindig magasabb fórum rendelkezhetett, két hónap eltelte után ennek megfelelően már csak a legfőbb ügyész tarthatta fenn. Bővült az igénybe vehető jogorvoslatok köre, ugyanis az előzetes letartóztatás elrendelése ellen panasszal is lehetett élni. A törvény azonban továbbra sem pótolta azt a már korábban is fennálló hiányosságot, hogy nem rendelkeztek a fogvatartott terhelt hozzátartozóinak értesítéséről.²⁵

Összességében megállapítható, hogy a II. Bp. – a módosítás ellenére – továbbra is erősen inkvizitórius jellegű volt, és nem biztosított megfelelő garanciákat a terhelti jogok védelmére. Az 1956-os forradalmat követő büntetőeljárás jogszabályok nélkülöztek minden garanciális rendelkezést (eltörölték például a súlyosítási tilalmat), és bevezették a rögtönbíráskodást. Az 1960-as évek elejétől bekövetkező pozitív gazdasági, politikai folyamatoknak köszönhetően a büntetőpolitika kiegyensúlyozottabbá és a korábbi szélsőségektől viszonylag mentessé vált. A korszakban az egységes, inkvizitórius büntetőeljárás rendszer kialakítására törekedtek, amelyet a szocialista jog továbbfejlesztése címen fokozatosan közelíteni kívántak a jogállami modellhez.²⁶

A büntetőjogban először az anyagi jog kodifikálása történt meg. A *Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény* tükrözte a korszakra jellemző konszolidációt, és alapvetően a büntetőjogi garanciális szabályok, illetve a klasszikus felelősségi elvek erősítését célozta. A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának struktúrájában változást hozva a börtönök mellett létrehozták a *büntetés-végrehajtási munkahelyet*. Az 1961. évi Btk. mellőzte az életfogytiglani szabadságvesztést, mert úgy tartották, hogy az elítélt (át)nevelése érdekében nincs szükség életfogytig tartó szabadságvesztésre.

Az új büntető törvénykönyvet követte a büntetőeljárás jogi szemléletváltást tükröző, a *büntetőeljárásról szóló 1962. évi 8. törvényerejű rendelet, az I. Be.*, amelyben a korábbi perrendtartásokkal szemben az egész büntetőeljárás szabályozására sor került. Az I. Be. leginkább szemléletében jelentett újítást, tartalmilag szinte szó szerint átvette a II. Bp. rendelkezéseit. Rendkívüli pozitívuma azonban, hogy a letartóztatás általános feltételévé tette a bűncselekmény szabadságvesztéssel fenyegetettségét.

A *büntető törvénykönyv 1971. évi novellája*²⁷ jelentős szigorításokat hozott a büntetési rendszerben, különösen a szabadságvesztés-büntetéssel kapcsolatban. A halálbüntetés mellé visszaállították az életfogytiglani szabadságvesztés-büntetést, a szándékos bűncselekményt elkövetők esetében szigorították, a visszaeső bűnelkövetőknél pedig teljesen kizárták a feltételes szabadságra bocsátás feltételeit. A szabadságvesztés-büntetés büntetési tételke-

retét felemelték mind a felnőtt, mind a fiatalkorú terheltek esetén.²⁸

Módosította a törvény a szabadságvesztés-büntetés végrehajtási fokozatait is, a fegyház mellé 1972. január 1-jétől bevezették a szigorított börtön, börtön és fogház fokozatokat.²⁹ Ezt az új, *Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény* háromra csökkentette: fegyházra, börtönre és fogházra. Egy évvel később, egy korszerűbb szabályozási rendszer kialakításának céljával született meg az *1979. évi II. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról*, amellyel Magyarország történetében először *törvényi szintű*, kódexszerű szabályozás fogta össze a büntetés-végrehajtási jogot.³⁰ Az új büntető törvénykönyv – szemben a korábbi törvények szabadságvesztés büntetés centráltságával – alapvetően más fel-fogásra helyezkedett. A tudomány ekkorra egyértelműen állást foglalt a rövid tartamú szabadságvesztés káros hatásai mellett, ezért az új törvény törekedett a szabadság-elvonással nem járó szankciókkal történő helyettesítésre, és ezen szankciók büntetési rendszerbeli arányának megváltoztatására.³¹

A büntető törvénykönyv 1971-es módosítása szükségessé tette egy új büntetőeljárású kódex megalkotását. Ennek következtében született meg a *büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény*, amely az alapvető rendelkezések között szolt a személyes szabadság tiszteletben tartásáról, és részletesen szabályozta a személyes szabadságot korlátozó kényszerintézkedéseket.³² A törvény az *előzetes letartóztatás* mellett külön cím alatt rendelkezett az *örizet-be vételről*. Előzetes letartóztatásnak alapvetően szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekményeknél volt helye, és a törvény számos további, a maihoz hasonló különös feltételt határozott meg. Az előzetes letartóztatást a nyomozás során kizárólag ügyészi jóváhagyással lehetett elrendelni, a vádirat benyújtását követően pedig a bíróságnak kellett róla határoznia. A törvény pótolta azt az eddig hiányzó garanciát, amely szerint a letartóztatott személy hozzátartozóit vagy a terhelt által megjelölt más személyt késedelem nélkül értesíteni kellett az előzetes letartóztatás elrendeléséről, továbbá tartalmazott szabályokat a letartóztatott terhelt felügyelet nélkül maradó gyermekére, vagyonára, lakásának biztosítására is.³³

A személyes szabadsághoz való jog védelmének fontos garanciáját jelentették a törvénynek az előzetes letartóztatás időtartamáról és meghosszabbíthatóságáról szolt szabályai. A korábbi büntetőeljárású jogszabályokhoz hasonlóan minél hosszabb ideig tartott a letartóztatás, annál magasabb fórum, végső esetben a Legfelsőbb Bíróság döntött az előzetes letartóztatás meghosszabbításáról. A törvény külön hangsúlyozta, hogy a hatóságoknak törekedniük kellett a letartóztatás időtartamának lehető legrövidebb időre korlátozására, ennek érdekében soron kívüli eljárást írt elő a fogvatartott terheltek esetén.³⁴

A II. Be. szabályozta a kóros elmeállapotú terheltek fogva tartását, akikkel szemben nem előzetes letartóztatást, hanem *ideiglenes kényszergyógykezelést* kellett elrendelni, ha valószínűsíthető volt a kényszergyógykezelés majdani elrendelése. Az ideiglenes kényszergyógykezelésre általában az előzetes letartóztatásra vonatkozó

szakaszokat kellett alkalmazni, azonban az intézkedés időtartamára és rendszeres felülvizsgálatára speciális szabályokat alakított ki a törvény.³⁵

Az előzetes letartóztatás helyettesítő intézményeként, külön cím alatt rendelkezett a törvény a *lakhelyelhagyási tilalomról*. Elrendelésére, időtartamára és végrehajtására az előzetes letartóztatás rendelkezései voltak irányadók. A lakhelyelhagyási tilalom szabályainak megszegésekor alkalmazható volt a letartóztatás.³⁶ A személyes szabadságot korlátozta az *elővezetés* intézménye is, azonban az nem tartozott a kényszerintézkedések közé. A kicsit szűkszavú szabályozás szerint a „hatóságok” rendelheték el, amelyből arra lehet következtetni, hogy valamennyi büntetőeljárásban részt vevő hatóság alkalmazhatta. A törvény nem határozta meg az elővezetés feltételeit, csak arról rendelkezett, hogy azt kényszerrel is végre lehet hajtani.³⁷

Az 1973-as büntetőeljárású törvényt a szocialista időszakban még többször módosították. A személyes szabadság védelmét szolgálta az *1979. évi módosítás*, amely az előzetes letartóztatás időtartamára vonatkozó korlátozást fogalmazott meg. Az új rendelkezés szerint a vádirat benyújtása előtt elrendelt előzetes letartóztatás az elsőfokú bíróságnak a tárgyalás előkészítése során hozott határozatáig, de legfeljebb egy hónapig tarthat.³⁸ Korábban a nyomozás határidejének lejártá volt irányadó, amely általában ennél hosszabb időt jelentett.

Az előzetes letartóztatás szabályai jelentősen módosultak a 80-as években. A *büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény módosításáról szóló 1987. évi IV. törvény megszüntette a nyomozó hatóság előzetes letartóztatás elrendelésére vonatkozó jogkörét*, azt a vádirat benyújtásáig az ügyész, azt követően a bíróság rendelhetette el. Szűkültek az elrendelés okai, és módosultak az időtartamra vonatkozó szabályok is. A letartóztatás időtartamának meghosszabbítása hosszabb ideig tarthatott, de továbbra is érvényben maradt az a garanciális rendelkezés, hogy minél hosszabb volt az előzetes letartóztatás, annál magasabb fórum rendelkezhetett a meghosszabbításáról.

A személyes szabadság védelmét szolgálta, hogy a lakhelyelhagyási tilalom megszegésekor lehetőség volt *rendbíróság* kiszabására, ezáltal – szemben a korábbi szabályozással – nem került sor automatikusan a letartóztatásra. A módosítást követően is el lehetett rendelni a lakhelyelhagyási tilalom megszegése esetén a terhelt előzetes letartóztatását, de a rendbíróság kiszabásának lehetőségével mérlegelni lehetett, hogy indokolt-e a személyes szabadságtól történő megfosztás.

A rendszerváltás idején az előző politikai rezsim tagadásaként az emberi jogokra koncentráltó, liberalizációs folyamat zajlott le. Kettős követelmény jelent meg a Büntető Törvénykönyv módosításával kapcsolatban; egyrészt meg kellett felelnie a nemzetközi jogi kötelezettségekből fakadó elvárásoknak, másrészt rendelkeznie kellett a büntetési rendszer átalakításáról.³⁹

Magyarország egyik legfontosabb nemzetközi jogi kötelezése a halálbüntetés eltörlése volt, amellyel kapcsolatban fontos előrelépést jelentett az *1989. évi XVI. törvény*, amely rögzítette, hogy a halálbüntetés nem lehet a politikai leszámolás eszköze. A büntető törvénykönyv ez

irányú módosítására végül nem került sor, a halálbüntetést az Alkotmánybíróság nyilvánította alkotmányellenesnek, és semmisítette meg a vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket.⁴⁰

Fokozatosan előtérbe kerültek a szabadságvesztés-büntetés visszaszorítására, illetve az alternatív szankciók kialakítására irányuló törekvések is.⁴¹ A személyes szabadsághoz való jog minél szélesebb körű biztosításához hozzájárultak a büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás új szabályai, a rendszerváltást követően ugyanis több törvénymódosítás is született.

Az előzetes letartóztatással kapcsolatos legfontosabb változást a *büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény módosításáról szóló 1989. évi XXVI. törvény* jelentette, amely *kizárólagos bírói jogkörbe* utalta az előzetes letartóztatás elrendelését és fenntartását, visszatérve ezzel a Bp. szabályaihoz. Az ügyész indítványozási jogköre megmaradt az előzetes letartóztatással kapcsolatosan.⁴² Ha a személyi szabadsághoz való jog biztosításának garanciális szintjét tekintjük, akkor az I. Bp. és 1989 között nem teljesült az a nemzetközi dokumentumokban is többször megfogalmazott követelmény, hogy a személyi szabadság korlátozásáról bíróságnak kell döntenie. Majdnem száz év után tért vissza a magyar büntetőeljárás jog ahhoz a szinthez, amelyet 1896-ban határoztak meg.

A következő fontosabb változás tíz év múlva történt, amikor az *1999. évi CX. törvény* bevezette a *házi őrizetet*, bővítve ezzel az előzetes letartóztatás helyett elrendelhető intézkedések körét. A házi őrizet elrendelésére a lakhelyelhagyási tilalom keretében kerülhetett sor, ezért a házi őrizetre a lakhelyelhagyási tilalom szabályait kellett megfelelően alkalmazni. A módosítás cizelláltabban szabályozta a lakhelyelhagyási tilalom időtartamát és végrehajtását is.

A törvény kifejezetten rögzítette, hogy a lakhelyelhagyási tilalom és a házi őrizet az előzetes letartóztatás helyettesítésére szolgáló intézmények. A letartóztatás alternatíváit is fokozatosan kell alkalmazni, azaz amennyiben a lakhelyelhagyási tilalom nem bizonyul megfelelőnek, a szigorúbbnak tekinthető házi őrizet vagy súlyosabb esetben előzetes letartóztatás elrendelésének lehet helye. Mind a lakhelyelhagyási tilalom, mind a házi őrizet szabályainak megszegésekor volt lehetőség rendbíróság kiszabására. Érdekesség, hogy az 1973. évi büntetőeljárás törvény nem rendelkezett az óvadék lehetőségéről, habár korábban valamennyi eljárás kódex szabályozta a biztosíték fejében történő szabadlábra helyezést.

2. A német büntető perrendtartás és a büntetési rendszer főbb változásai a századfordulót követően

Az 1877. évi birodalmi büntető perrendtartás csak az elfogadásától számított két évvel később, 1879. október 1-jén lépett hatályba. A kényszerintézkedések területén a hatálybalépést követő első évtizedben változás nem történt, azonban ez az időszak fektette le a későbbi reformgondolatok alapjait. A 19–20. század fordulóján bekövetkező technikai-technológiai fejlődés, az ipari társadalom kiala-

kulása együtt járt a bűnözés növekedésével, amelynek kezelésére több elmélet alakult ki.

Franz von Liszt 1882-ben tette közzé *A célgondolat a büntetőjogban* című művét, amelyben a büntetést a szociálisan káros magatartásokra adott célzott reakcióként fogta fel, és a társadalom védelme érdekében a büntetések speciálprevenációs jellege mellett érvelt.⁴³ Ezzel összefüggésben a korai szociális államtörekvések a századfordulón a Liszt-féle modern büntetőjogi iskola és a konzervatív iskola vitájában öltöttek testet, amelynek következtében kialakították az ún. duális szankciórendszert („*zweispuriges System*”), azaz a büntetések mellett bevezették az elsődlegesen az elkövető javítását és gyógyítását célzó intézkedéseket.⁴⁴

A büntetőpolitika változását tükrözték a birodalmi perrendtartás későbbi módosításai, amelyek a kényszerintézkedések területét is érintették. Említésre méltó változások a Weimari Köztársaság idején következtek be, amikor a büntetőeljárás törvény 1926-os módosítása jelentősen megerősítette a terhelt jogait.⁴⁵ Az 1909-es és az 1929-es novellák új személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedéseket vezettek be.⁴⁶ Az egyik ilyen volt az intézetben történő megfigyelés („*Anstaltsbeobachtung*”), amely azokkal a megrögzött bűnelkövetőkkel szemben volt alkalmazható, akik szellemi állapotuk miatt gyógyító intézkedésekre szorulnak. Általános garanciális szabály volt, a kizárólag a terhelttel szemben alkalmazható személyes szabadságot korlátozó kényszerintézkedések kizárólagos bírósági hatáskörbe tartoztak.⁴⁷

Az egészségügyi megfigyelést („*einstweilige Unterbringung*”) a birodalmi perrendtartás eredeti szövege nem tartalmazta, azt az 1929-es novella vezette be. A törvény indoklása szerint azért volt szükséges egy ilyen jellegű intézkedés bevezetése, mert a vizsgálati fogság kizárólag a büntetőeljárás sikeres lefolytatását célozza, a terhelt – olykor a közbiztonság védelme érdekében indokolt – egészségügyi kezelést (is) igénylő elhelyezésére azonban nem volt alkalmazható.⁴⁸

A vizsgálati fogsággal kapcsolatban az *1935. évi törvénymódosítás*⁴⁹ hozott jelentős változást azzal, hogy a szökés és az eljárás akadályozásának veszélye mellett két új, nem tipikus letartóztatási okot szabályozott. A bűnismétlés veszélye mint letartóztatási indok újabb funkciót kölcsönözött a vizsgálati fogságnak azzal, hogy a büntetőeljárás sikerének biztosítása mellett megjelent a bűncselekményekkel szembeni védelem. Ebben a módosításban már visszaköszött a Liszt-féle prevenációs gondolat, a társadalom hatékony védelmének szükségessége a bűnelkövetőkkel szemben. Ezzel összhangban, a bűncselekmény súlyára tekintettel általánosan, más okok hiányában is el lehetett rendelni a letartóztatást.⁵⁰

A II. világháború végén újrászabályozták a kényszerintézkedésekkel kapcsolatos döntési kompetenciákat. Az *1944-es módosítás*⁵¹ a vádemelést követően az ügyész számára is biztosította az elfogatóparancs kibocsátásának lehetőségét. Ezzel gyakorlatilag megszűnt a személyes szabadságot korlátozó kényszerintézkedések bírói elrendelésének kizárólagossága, amely egyértelmű visszalépést jelentett. Ez ellentmond annak is, hogy a weimari

alkotmány kiemelt szerepet tulajdonított a személyes szabadságnak, s erre hivatkozással vezette be az 1926. évi törvénymódosítás a két további jogorvoslati lehetőséget a letartóztatás elrendelésével szemben.⁵²

A II. világháborúban elszenvedett vereség az ország széttagozódását eredményezte, melynek következtében megszűnt a jog egységessége Németországban. Különböző büntetőeljárású törvények érvényesültek, és ezáltal differenciálódtak a kényszerintézkedésekre vonatkozó szabályok is. A szovjet befolyás alatt lévő későbbi Német Demokratikus Köztársaság eltérő fejlődést mutatott, mint a nyugati hatalmak által megszállt másik három terület. A Német Szövetségi Köztársaság megalakítását követően, *1950-ben fogadták el a jogegység visszaállításáról szóló törvényt*,⁵³ amely többek között a büntetőeljárás egységesítését is célul tűzte ki. A törvény másik célja a büntetőeljárás *Grundgesetz*hez való igazítása volt.

Az 1935-ben bevezetett két új letartóztatási okot eltörlték, amellyel a cél a nemzetiszocializmus előtti állapotok visszaállítása volt. Ezzel a vizsgálati fogság funkciója ismét az eljárás sikerének biztosítása lett. Megszüntették az ügyész jogosultságát az elfogatóparancs kibocsátására, így a letartóztatás ismét visszakerült a bíró kezébe. Összességében azonban elmondható, hogy szó sem volt az 1933 előtti állapot teljes visszaállításáról, mert az 1877 és 1945 között történt kilenc törvénymódosításból csak hármat helyeztek hatályon kívül.⁵⁴

Az egységes büntetőeljárású szabályok kialakítása után az 1964-es büntetőeljárású reform⁵⁵ célja a terhelt helyzetének és jogállásának javítása volt. Ezzel párhuzamosan a '70-es évektől a reformtörekvések az eljárás gyorsítását tűzték ki célul.⁵⁶ A társadalom védelme és az egyén (a terhelt) érdekei közötti konfliktus kapcsán ebben az időszakban gyakran a büntetőeljárás funkcionális elvezetése elsőbbséget. Új kényszerintézkedéseket vezettek be, többek között a vezetői engedély ideiglenes elvételét, a telekommunikációs eszközök megfigyelését, vagy az ideiglenes foglalkozástól eltiltást.

A személyes szabadságot korlátozó kényszerintézkedések közül a vizsgálati fogsággal kapcsolatban történtek jelentős változások. Az *1964-es törvénymódosítás* ismét beiktatta a korábban hatályon kívül helyezett két letartóztatási okot, a bűnismétlés veszélyét és a bűncselekmény súlyát, jelentősen bővítve ezzel a letartóztatás eseteit, a törvény azonban fokozott hangsúlyt helyezett a letartóztatás időtartamának korlátozására. Az 1964-es novella másik jelentős újítása volt, hogy a vizsgálati fogság szabályai között rögzítésre került az arányosság elve.⁵⁷

Összegzés

A 20. század második felére különösen felerősödött az a tendencia, amely már a jogtörténetben is hosszú évszázadokra visszatekintve megfigyelhető volt, hogy a büntetőeljárás során egyre inkább előtérbe került az alkotmányos és emberi jogok biztosítása. Ennek következtében fokozatosan épültek be az eljárásba a terhelt és a büntetőeljárásban részt vevő más személyek jogvédelmét, és ezen belül

is elsők között a személyi szabadság védelmét biztosító garanciák. Ilyen garanciák voltak például a letartóztatás indokainak, feltételeinek, időtartamának és végrehajtásának cizellált szabályozásai. Ebben az időszakban a személyi szabadság védelme jegyében széles körű vita folyt a szabadságelvonással nem járó szankciók szükségességéről is. A kiindulópont az volt, hogy az elítéltek eredményes reszocializációját elősegítő folyamatokba az állam mellett a társadalomnak is aktívan be kell kapcsolódnia. A szabadságelvonás legsúlyosabb válfaját, a szabadságvesztés-büntetést elsősorban olyan személyekkel szemben gondolták fenntarthatónak, akikből hiányzott a felelősségtudat és a szocializációs készség.

Az emberi jogok előtérbe kerülésével párhuzamosan azonban az európai büntetőeljárású jogok a szervezett bűnözés és a terrorizmus megjelenése és elterjedése miatt ezekben az ügyekben bizonyos emberi jogok korlátozásában látták a megoldást. Ennek hatására a büntetőeljárásban számos, az alapjogokat súlyosan korlátozó kényszerintézkedést vezettek be. A büntetőeljárásban bevezetett korlátozások több problémát is felvetnek. Az egyik, hogy a büntetőeljárás mint az egyedi ügyekre adott reakció, nem alkalmas a terrorizmus jelenségének globális kezelésére, pusztán az ilyen jellegű bűncselekményt elkövetők felelősségre vonására irányul. A másik probléma, hogy amennyiben bizonyos bűncselekményi kategóriák tekintetében az általános szabályoktól eltérő, szigorúbb rendelkezéseket alkotnak, az magában hordozza annak veszélyét is, hogy az intézkedések sikerességekor azokat a kezdeti kiemelt bűncselekményeken túl is kiterjesztik, amely hangsúlyeltolódást eredményez a büntetőeljárásban.⁵⁸ A büntetőeljárásnak meg kell maradnia eredeti feladatánál, az elkövetők felelősségre vonásánál, és nem lehet a jogkorlátozást a társadalmi érdekekre tekintettel fokozni, különösen akkor nem, ha az nem is alkalmas a probléma megoldására.

A személyi szabadság korlátozásával kapcsolatban is alapvetően kettős tendencia érvényesült, amelyet angolul a „bifurcation”, franciául a „dualisation” szóval írnak le. A növekvő bűnözés, valamint a súlyos – különösen az erőszakos, a kábítószerrel kapcsolatos, valamint a szexuális – bűncselekmények számának növekedése a büntetőpolitika szigorításának irányába hatott. A visszaesők és a súlyos bűncselekményt elkövetők esetén a hosszabb tartamú szabadságelvonás indokoltan tekinthető, azonban a hosszabb időtartam még erőteljesebben csökkentheti az elítélt kapcsolatait a társadalommal, és fokozza a prizonizációs veszélyeket. A gyakorlati tapasztalatok és a szakirodalmi álláspontok egyértelműen azt mutatják, hogy a szabadságelvonás „nem javítja meg” az elítélteket.⁵⁹ A másik törekvés pedig a személyi szabadság védelme érdekében éppen a végrehajtandó szabadságvesztés-büntetések visszaszorítására és alternatív megoldások kialakítására irányult. Európában, s főként az Európai Unióban általános tendencia a szabadságelvonó szankciók jelentőségvesztése, illetve a büntető igazságszolgáltatás hagyományos kontrollrendszerén kívüli alternatívák és diverziós megoldások kialakítása.⁶⁰

A személyi szabadság védelmét elsősorban azok a törekvések szolgálták, amelyek a személyi szabadság korlátozá-

sának és elvonásának eseteit kívánták szükíteni az alternatív jogintézmények számának növelésével. A fokozatosság elve értelmében a legsúlyosabb jogkorlátozással járó szabadság-elvonás mellett lehetőség van „csak” szabadságkorlátozással járó, vagy a személyi szabadságot egyáltalán nem érintő intézkedések alkalmazására, melyek elrendelésekor a bíróságnak több szempontot kell mérlegelnie.

Egyszerre érvényesül tehát az általános szigorítás és enyhítés az állami büntetőpolitikákban mind a büntető-

eljárás, mind a büntetés-végrehajtás területén. Bármelyik irányba is mozdulnak el az aktuális büntetőpolitikai törekvések, azt azonban – különösen a büntetőjogban – mindig szem előtt kellett és kell tartani, hogy bármilyen súlyos is legyen a bünözés szempontjából a társadalom helyzete, a bünözés elleni küzdelem során fokozottan figyelembe kell venni, hogy valamennyi, a demokratikus értékeket, az emberi jogokat és a jog uralmát figyelmen kívül hagyó intézkedés elfogadhatatlan.

MOHÁCSI, BARBARA

Auswirkung der Erscheinung der Grundrechte auf das Recht der persönlichen Freiheit im ungarischen und im deutschen Strafverfahren im 20. Jahrhundert (Zusammenfassung)

Das Recht der persönlichen Freiheit ist eines der ältesten Grundrechte, Schutz der persönlichen Freiheit ist sehr eng mit der Entwicklung der Menschenrechte verknüpft. Die völkerrechtlichen Dokumente nach dem Zweiten Weltkrieg nennen die persönliche Freiheit unter den ersten Freiheitsrechten, was auch ein Beweis für die Priori-

tät der persönlichen Freiheit ist. Demzufolge wurde der Anspruch auf den Schutz der Grundrechte, besonders der persönlichen Freiheit der Angeklagten im Strafverfahren artikuliert. Alternativen zur Freiheitsentziehung trifft man häufig auch in der Rechtsgeschichte, sie ändern sich kontinuierlich, und ihre Bedeutung nimmt ständig zu.

Jegyzetek

- ¹ König, Olaf: *Die Entwicklung der strafprozessualen Zwangsmaßnahmen im Ermittlungsverfahren seit 1877* (Peter Lang, Frankfurt, 1993, 93. p.)
- ² Medvigy Gábor: *A bünvádi eljárás reformja* (Franklin-Társulat, Budapest, 1934, 2. p.)
- ³ Az 1913:21. törvény 17. §-a a közveszélyes munkakerülőkkel kapcsolatban határozott meg kötelező elrendelési okokat, a 9550/1915. I.M.E. sz. rendelet 33. §-a pedig a rögtönítélő eljárásban alkalmazandó kényszerintézkedésekkel kapcsolatosan rendelkezett erről.
- ⁴ Például az 1907:18. törvény cikk a bünvádi perrendtartásról szóló 1896:33. tc. módosítása és kiegészítése tárgyában; vagy a büntető-törvénykönyvek és a bünvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908:36. törvény cikk.
- ⁵ Az 1899:15. törvény cikk 50. §-a alapján a bíróság a tárgyaláson elkövetett bűncselekmény miatt azonnal elrendelhetette a letartóztatást; az 1913:21. törvény cikk kötelező letartóztatási okot állapított meg a közveszélyes munkakerülőkkel szemben; a fiatalokúakra vonatkozó kizáró rendelkezést pedig az 1913:7. törvény cikk tartalmazta.
- ⁶ Gláser István: *A szabadságvesztés büntetés végrehajtása* (Budapest, 1975, 125. p.)
- ⁷ Györgyi Kálmán: *Büntetések és intézkedések* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984, 21. p.)
- ⁸ Ilyen feltétel volt például a börtön- és fegyházbüntetés vagy a büntetett előélet. 1908:36. törvény cikk, 1–2. §.
- ⁹ Lásd erről részletesebben: Gönczöl Katalin: *A visszaeső bűnelkövetők tipológiája* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 279–283. p.)
- ¹⁰ A büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1928:10. törvény cikk 31. § és 36–47. §.
- ¹¹ A határozatlan tartamú szankciót a megrögzött bűnelkövetőkkel szemben lehetett alkalmazni, fiatalokúakkal és huszonegy éven aluli személyekkel szemben azonban nem volt helye. Lásd részletesebben: Gláser István: i. m. 130–135. p.
- ¹² Nagy Ferenc–Tokaji Géza: *A magyar büntetőjog általános része* (JATEPress, Szeged, 1996, 215–216. p.)
- ¹³ Lőrincz József–Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon* (Budapest, 1997, 37. p.)
- ¹⁴ A büntető-törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény (a továbbiakban: Bt.) 30. § 2. pont. A miniszteri indoklás a módosítást a Csemegi-kódex büntetési nemeinek szükségtelen sokaságával magyarázta.
- ¹⁵ Békés Imre–Bodgál Zoltán–Györgyi Kálmán–Károly Endre–Molnár József–Pintér Jenő–Szük László: *Büntetőjog. Általános rész.* II. kötet (Tankönyvkiadó, Budapest, 1974, 256–257. p.)
- ¹⁶ Kivételesen további hat hónapra el lehetett rendelni a terhelt letartóztatását, ha a népbíróság „megindokolt közbenszóló határozatban” egyes bűncselekményekben megállapította a terhelt bűnösségét.
- ¹⁷ Az 1945. évi VII. törvény cikkel törvényerőre emelt 81/1945. ME rendelet 33. § vö. 1947. évi XXXIV. törvény cikk 15. §, lásd ehhez részletesebben: Herke Csongor: *A letartóztatás* (Dialog Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002, 53. p.)
- ¹⁸ II. Bp. 2. § (2) bekezdés. A letartóztatással összefüggésben például a II. Bp. nem szabályozta a fogvatartott személy hozzátartozóinak értesítését. Király Tibor: *Büntetőeljárás jog* (4., átdolgozott kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 65. p.)
- ¹⁹ Ez az előzetes letartóztatás tartalmilag a Bp.-ben szabályozott vizsgálati fogságnak felelt meg, ettől kezdve a személyes szabadság elvonásával járó kényszerintézkedés már végig megőrizte az előzetes letartóztatás elnevezést. A II. Bp.-ben foglalt letartóztatási okok nem sokban különböztek akár a Bp., akár a mai Be. szabályaitól. Az előzetes letartóztatást el lehetett rendelni, ha a terhelt kiléte nem volt megállapítható, ha megszökött, elrejtőzött, vagy szökésétől, elrejtőzésétől kell tartani, ha megalapozottan feltehető, hogy szabadlábban hagyása esetén megnehezítené a bűncselekmény felderítését vagy újabb bűncselekményt követne el. (II. Bp. 97. § [1] bekezdés a)–d) pontok) Megszüntette azonban a törvény a külföldiségen alapuló letartóztatást, illetve kötelezővé tette a kiadatási letartóztatást és a közveszélyes munkakerülőkkel szembeni eljárásban elrendelendő letartóztatást.
- ²⁰ II. Bp. 98. § (1) bekezdés. Ezt nem kompenzálja az a korlátozó szabály sem, hogy a törvény szerint a rendőrség által elrendelt előzetes letartóztatás legfeljebb negyvennyolc óráig tarthatott.
- ²¹ II. Bp. 97. § (2) bekezdés, 101. §.
- ²² II. Bp. 104–105. §.

- ²³ Az 1954. június 19-én kihirdetett, a büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény módosításáról szóló 1954. évi V. törvény.
- ²⁴ 1954. évi V. törvény 27. § (1) bekezdés.
- ²⁵ 1954. évi V. törvény 28. § (4)–(5) bekezdés.
- ²⁶ Király Tibor: i. m., 69. p.
- ²⁷ 1971. évi 28. törvényerejű rendelet.
- ²⁸ A szigorításokat és az életfogytiglani büntetés visszaállítását azzal magyarázták, hogy a halálbüntetés és a tíz–tizenöt évi szabadságvesztés-büntetés között indokolatlanul nagy a különbség, és ez megneghezíti a bíróságok számára a büntetések közötti választást. Nagy Ferenc: *Az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetéséről (Európai áttekintés alapján)*. In: *Emlékkönyv dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára* (Szeged, 1992, 392–394., 377–378. p.)
- ²⁹ Az elnevezések kísértetiesen emlékeztetnek a Csemegi-kódex által kialakított fokozatokra, azonban ez csak formális hasonlóságot jelentett, a végrehajtás tartalmában jelentős eltérések mutatkoztak. Lőrincz József–Nagy Ferenc: i. m., 40. p.
- ³⁰ Kabódi Csaba: *Munkabüntetések a 20. században*. In: *Büntügyi Műhelytanulmányok* (1992. március 1. szám, Budapest, 1992, 6. p.); Lajtár István: *A büntetés-végrehajtás garancia- és kontrollrendszere Magyarországon* (HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2010, 66–67. p.) Hangsúlyozandó, hogy a törvényi szabályok kialakítása a mai napig nem történt meg, annak ellenére, hogy több büntetés-végrehajtási törvénytervezet is napvilágot látott.
- ³¹ Korábban a javító-nevelő munka és a pénzbüntetés volt alkalmazható szabadságelvonás nélküli szankcióként, később a felfüggesztett szabadságvesztés is ennek volt tekinthető. Györgyi Kálmán: i. m., 131–132. p.
- ³² II. Be. 4. § (1) bekezdés.
- ³³ II. Be. 91–94. §.
- ³⁴ II. Be. 96. § (1) bekezdés. László Jenő–Moldoványi György: *A büntető eljárás* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975, 70. p.)
- ³⁵ II. Be. 98. §.
- ³⁶ II. Be. 99. §. László Jenő–Moldoványi György: i. m., 72. p.
- ³⁷ II. Be. 100. §.
- ³⁸ 1979. évi 4. törvényerejű rendelet 11. §.
- ³⁹ Kerezsi Klára–Dér Mária: *Mennyibe kerül a büntető igazságszolgáltatás, avagy az alternatív szankciók költsége*. In: *Kriminológiai Tanulmányok XXXV* (Budapest, 1998, 47–48. p.); Lőrincz József–Nagy Ferenc: i. m., 44. p.
- ⁴⁰ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88. Németországban a halálbüntetés eltörlését az 1949-ben elfogadott Grundgesetz 102. cikke rögzíti.
- ⁴¹ Szükség volt a változtatásra, mert a '80-as években, amellett, hogy magas volt a fogvatartottak száma, a letartóztatások és a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték arányának összevetésekor azt lehetett megállapítani, hogy minden második terhelt fogva volt. Lásd bővebben: *Intézkedések a büntetőjogban és a büntető eljárásbeli kényszerintézkedések c. nemzetközi konferencia, Szeged, 1986. december 18–19.* Összeállította: Cséka Ervin (Szeged, 1988, 12–16. p.)
- ⁴² A büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény módosításáról szóló 1989. évi XXVI. törvény 9. § és 13. §. Ennek a módosításnak a legfőbb oka az volt, hogy Magyarország pályázott az Európa tanácsi tagságra, azonban az ET ajánlások és határozatok követelményeivel ellentétes lett volna a személyes szabadságot korlátozó és elvonó kényszerintézkedések elrendelésének ügyészi hatáskörben történő fenntartása. (A törvényt módosítással kapcsolatos reakciókról lásd bővebben: Erdei Árpád: *Tanok és tévtanok a büntető eljárásjog tudományában*. Eötvös Kiadó, Budapest, 2011, 289. p.) A gyakorlathoz lásd: Herke Csongor: *A letartóztatás formális feltételei*. In: Fenyvesi Csaba–Herke Csongor (szerk.): *Miniciák. Tanulmányok Tremmel Flórián professzor 60. születésnapjának tiszteletére* (Pécs, 2001, 63. p.)
- ⁴³ Gyakorlatilag ezzel visszakerült a 19. században a rendőrségi jogban érvényesülő, majd egyre inkább háttérbe szorított speciálprevenációs gondolat a büntetőjogban. Olaf König: i. m., 68. p.
- ⁴⁴ Schmidt, Eberhardt: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege* (3. Auflage, Göttingen, 1965, 394., 430. p.)
- ⁴⁵ Ez volt az ún. Lex Höfle, melynek előzménye az volt, hogy a korábbi birodalmi képviselő és miniszter, Höfle rossz egészségi állapota miatt életét veszítette a letartóztatás idején, anélkül hogy lehetősége lett volna egészségi állapotáról felvilágosítást adni. Lásd: Seban, Christine: *Das Beschleunigungsgebot in Haftsachen und sonstigen Strafverfahren und die Kompensation rechtsstaatswidriger Verfahrensverzögerungen* (Shaker Verlag, Aachen, 2011, 11. p.)
- ⁴⁶ Entwurf einer Strafprozessordnung von 1909, RTag-Drs. XII. Legislaturper. I. Session Nr. 1310; Entwurf eines Einführungsgesetzes zum Allgemeinen Deutschen Strafgesetzbuch und zum Strafvollzugsgesetz von 1929, RTag-Drs. IV. Wahlper. Nr. 2070.
- ⁴⁷ Reichstrafprozessordnung 81. §.
- ⁴⁸ Olaf König: i. m., 76. p.
- ⁴⁹ Das Gesetz zur Änderung von Vorschriften des Strafverfahrens und des Gerichtsverfassungsgesetzes vom 28. Juni 1935, RGBl. I, 844.
- ⁵⁰ Seban, Christine: i. m., 16. p.
- ⁵¹ Verordnung zur weiteren Anpassung der Strafrechtspflege an die Erfordernisse des totalen Krieges vom 13. Dezember 1944, RGBl. I, 339. p.
- ⁵² Bármikor lehetett indítványozni a letartóztatás felülvizsgálatát, illetve a bíróságnak hivatalból is meg kellett azt tennie. Az 1934-es módosítás azonban megszüntette az indítványozási jogosultságot, és csak a hivatalbóli vizsgálatot tartotta fenn, amely a gyakorlatban az eljárások elviselhetetlenül hosszú elhúzódásához vezetett. Olaf König: i. m., 81. p.
- ⁵³ Das Gesetz zur Wiederherstellung der Rechtseinheit auf dem Gebiet der Gerichtsverfassung, der bürgerlichen Rechtspflege, des Strafverfahrens und des Kostenrechts vom 12. September 1950, BGBl. I, 455. p.
- ⁵⁴ Továbbra is érvényben maradtak például az újonnan bevezetett, szabadságelvonással járó kényszerintézkedések, az egészségügyi intézményben történő megfigyelés, illetve az intézetben történő megfigyelés. Olaf König: i. m., 93. p.
- ⁵⁵ Az ún. „kis” büntetőeljárás reform („Kleine” Strafverfahrensreform) 1964, BGBl. I, 1067. p.
- ⁵⁶ Ez volt a „nagy” büntetőeljárás reform („Große Strafverfahrensreform”) 1974, BGBl. I, 469. p.
- ⁵⁷ Seban, Christine: i. m., 25. p.
- ⁵⁸ Farkas Ákos–Róth Erika: *A büntetőeljárás* (Complex Kiadó, Budapest, 2007, 21. p.)
- ⁵⁹ Nickolai, Wemer–Reindl, Richard: *Lebenslänglich. Zur Diskussion um die Abschaffung der lebenslangen Freiheitsstrafe* (Lambertus, Freiburg, 1993, 28. p.)
- ⁶⁰ Gönczöl Katalin–Korinek László–Lévai Miklós: *Kriminológiai ismeretek. Bűnözés. Bűnözéskontroll* (Corvina kiadó, Budapest, 1999, 373. p.); Nagy Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része* (HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2008, 5. p.)

Stipta István

Eötvös József a célszerű központosításról és önkormányzatok szükségességéről

A magyar történeti köztudat Eötvös Józsefet centralista gondolkodóként és harcos vármegyeellenes politikusként tartja számon. Közismert toposz, hogy legfontosabb szellemi inspirátora és vezetője volt annak a reformkori csoportnak, amely az ősi vármegye jo-gaival szemben a polgári állam centralizmusának előnyeit hangsúlyozta, és a municípiumok hatáskörével szemben a felelős kormány elsőbbségét vallotta. A fenti történet-tudományi kánont teremtő szerzők többsége szerint Eöt-vös álláspontja ebben a kérdés-ben később sem változott, még 1870 nyarán is az önkormány-zatiság ellen szónokolt, régi el-veihez ragaszkodva a polgári viszonyok között is centralista szellemben politizált.¹

Csengery Antal, az egykori eszmei harcostárs volt az első, aki Eötvös reformkori centra-lizmusát annak valós közjogi tartalma szerint közelítette. Eszerint ő „az országos dol-gok központosítása mellett csak azokat a tárgyakat kívánta el-vonni, melyek házi ügyeken túlterjednek, nem hogy meg-szüntesse, sőt hogy némely tár-gyakat nézve magasabb körben létesítse az önkormányzást”. Eötvös már a reformkorban is törekedett „összhangzásba hoz-ni ugyanazon test külön részeit, melyek évszázadok óta éltek együtt azoney közjog ortalma alatt, hasonló törvényekkel és szokásokkal”.²

Az újabb történeti irodalom-ban is találunk hasonló tartal-mú, árnyaltabb közelítést. Miru György szerint Eötvös az egyéni szabadság nézőpontjából kiemelkedően fontosnak tartotta az önkormányzatokat, és az állami hatalmat csupán olyan mértékben kívánta centra-lizálni, hogy a status az egyéni célok megvalósításának hatékony eszköze lehessen. Eötvös eszerint elutasította a túlzott centralizációt, hiszen „egy önkormányzatokra épü-lő, korlátozott hatalmi körrel rendelkező államot kívánt

összhangba hozni a kor igényének tekintett individuális szabadsággal”.³

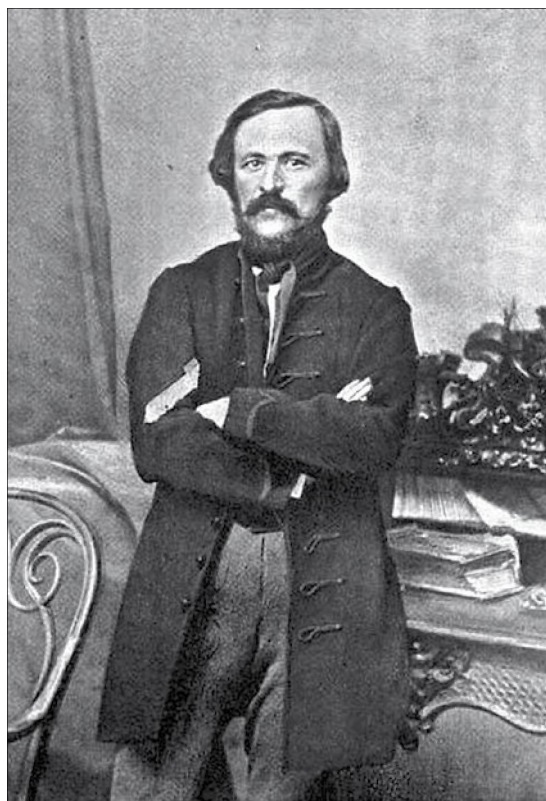
Az eötvösi centralizmusfelfogás tartalmi revíziójá-nak igénye tükröződik Bényei Miklós álláspontjában is, miszerint némi leegyszerűsítés a reformkori modernizá-ló csoport centralista minősítése. Eötvös átalakító esz-méi elméleti gyökerűek voltak, és e nézetrendszer egyik része volt csupán a központosítás. A szerző utal Eötvös írásainak a vertikális hatalommegosztás fontosságát hang-súlyozó elemeire, és a vármegyék népképviselői jellegé-nek erősítését célzó javaslataira.⁴ Az állami hatalom meg-osztásának hazai történetét vizsgáló alkotmányjogász is a hagyományos szemlélet kritikájára hívta fel a figyelmet. Sári János szerint az eötvösi koncepció lényege, hogy az állami mindenhatóság elleni egyetlen védőeszköz az ál-lamhatalom határainak pontos meghatározása.⁵

Az alábbiakban áttekintjük Eötvös József munkássá-gának azon időszakait és műveit, amelyekben a közjogi centralizációról érdemi véleményt nyilvánított. Ennek megfelelően elemezzük reformkori központosító nézetei-nek tartalmát, illetve aktuális helyhatóság-ellenességének elvi-politikai motívumait. Ezt követően legfontosabb el-meleti opusát vizsgáljuk, majd provizóriumkori álláspontját követjük nyomon. Felidézzük a kiegyezés utáni nézeteit, végül állást foglalunk abban a kér-désben, hogy az önkormányzat fontosságáról vallott nézetei konzervensek voltak-e. Igyek-szünk választ adni arra is, hogy közjogi nézőpontból indokolt-e a nevéhez szervesült centralista jelző, és nem fed-e jobban né-zetei tartalmát az önkormány-zatvédő centralista minősítés.

Közelítésünk során Eötvös né-zeteinek alkotmányjogi elemei-re koncentrálunk, és a szerző ál-tal használt közjogi kategóriák eredeti értelmük szerinti inter-pretációjára törekszünk.

Gondolatmenetünk szem-pontjából fontos terminológiai előkérdés a „centralista” kifeje-zés egykori jelentése és később interpretált tartalma. Az Eötvös körül csoportosult magyar re-formereket jó szándékú kortár-saik eleinte a „hét bölcs” meg-jelöléssel illették, hiszen a *Pesti Hírlap*ban publikáló, új szelle-

miségű körhöz kezdetben heten (Eötvös József, Szalay László, Trefort Ágoston, Lukács Móric, Csengery Antal, Irinyi József és Madách Imre) tartoztak. Az antik remi-niscenciákat keltő jelzős kifejezés tartalmazott már ek-kor is némi pejoratív felhangot, de egyértelmű elismerést is sugallt a korban szokatlan teoretikus elemzést vállalók javára. A politikai viták élessé válásakor azonban ellen-

Báró Eötvös József

feleiktől egyre gyakrabban a megrovó „doktriner” (tehát a gyakorlatban megvalósíthatatlan elveket hirdető) minősítést kapták. A centralista kifejezés a reformkori diskurzusban akkor állandósult és nyert elítélő tartalmat, amikor az udvar 1844 novemberében, az abszolutista központosítás érdekében adminisztrátori rendszert erőltetett az országra. Ettől kezdve a megyerendszer reformer és konzervatív hívei következetesen a „centralista” jelzővel igyekeztek megkérdőjelezni, degradálni és diszkreditálni az alkotmányos központosítást hirdető ötvösi álláspontot.⁶ A bölcsek reformkori programjában – rögzítsük tézisszerűen a gondolatot – nem szerepelt az önkormányzat-ellenesség, ők a korabeli államszerkezet reformálhatóságát kérdőjelezték meg, és a rendi jellegű vármegyék kiterjedt hatáskörét támadták.

Eötvös kezdeti municipalizmusellenessége

A reformkor elején szerveződő hazai közjogi ellenzék a törvénytelen eszközökkel kormányzó és az országgyűlésünk akaratát negligáló Habsburg-politikával szemben egyedüli alkotmányos eszköznek a vármegyei ellenállást tekintette. Deák Ferenc 1835. június 16-i kerületi ülésben elmondott nagy hatású beszéde jól jellemzi ezt a felfogást. Eszerint „A magyar megye olyan kincs, amellyel Európa szabad nemzetei sem dicsekedhetnek. Ezen municipiumok állnak őrt dönthetetlen morális erővel alkotmányunkért, innen forrásznak a nemzet jogai.”⁷ A megyék közjogi szerepét túlértékelő álláspontot osztotta Kossuth Lajos is, aki úgy vélekedett, hogy a „megyei institutio nemzetünknek semmi európai intézményért, semmi szobatudós papíros-gondolatáért cserébe nem adható drága kincsé”.⁸

Kossuth véleményének nyilvánossá válásakor már formálódott az a személyi kör, amelyhez tartozók hazánk politikai berendezkedéséről, főleg a korabeli vármegyék szerepéről hagyománytörő véleményt alakítottak ki. A csoport a kiépítendő polgári állam centrumába a népképviseleti alapon képzett törvényhozást, a végrehajtás fókuszába a felelős kormányzatot szánta. Közülük Eötvös vállalkozott arra a nehéz feladatra, hogy kidolgozza a leendő állam helyhatósági rendszerének (a fenti konstrukcióhoz illeszkedő) szervezeti és működési elveit.

Eötvös József már 1841-es cikksorozata elején elvi élel rögzítette, hogy a vármegyéinket eddig helytelenül nevezték önkormányzatoknak. Az önkormányzatiságnak ugyanis két feltétele van: „az első, hogy azoknak, kiket a tárgy érdekel, annak intézésében részük legyen. A második, hogy azokon kívül, kiket e tárgy érint, senki ne intézkedhessen.” A magyar nemesi vármegyékben ezzel szemben csak a nemesek dönthettek nemcsak saját, hanem a községek ügyeiben is. Hiába hozunk tehát – hangzott az érvelés – idegen példákat az önkormányzatok előnyeiről, világosan kell látnunk, hogy ezek nem érvényesek a túlbecsült ősi magyar vármegyékre.⁹

Hasonló szellemben nyilatkozott a rendelkezésére álló hivatalos fórumon, a főrendek ülésén is. Az 1844. január

30-i és február 1-ji vitában élesen szembeszállt a hagyományvédő aulikus állásponttal. Azt hangsúlyozta, hogy a követválasztás törvényességének megállapítása nem bízható a választások terén minden fontos hatáskört gyakorló megyékre. Helytelenítette a megyei helyhatóságok indokolatlanul széles végrehajtó hatalmát, amely „sem a renddel, sem a törvények gyors végrehajtásának feltételével nem egyeztethető össze”.¹⁰ Május 9-én ugyanitt kifejtette, hogy Magyarországnak centralizációra van szüksége, de e központosítás egyetlen módja az, hogy „a törvényhozó testnek befolyása és ereje a municípiumok irányában erősíttessék”. Eötvös szerint hazánkban nem erős centralizáció kiépítése indokolt, ellenkezőleg, nálunk a túlságos „municipalitas korlátozása, és ennek a helyes államisággal való összeegyeztetése” a legfontosabb alkotmányjogi teendő. Az 1867-es alkotmányos kibontakozás után gyakran vetették Eötvös szemére pálfordulását, reformkori centralizmusának feladását, hiteltelennek nyilvánítva az új önkormányzatokat támogató véleményét. Ferenczi Zoltán szerint ez az ellentét csak látszólagos. „Eötvösök és általában a szabadelvűek úgy értelmezték a központosítás szükségességét, hogy mivel a megye a szabadságnak nem ad elég biztosítékot, mivel a haladásnak sem eléggé eszköze, tehát központosítás kell ugyan, de a részletekben kidolgozandó népképviseleti országgyűlés és parlamenti felelősség szabatos megállapításával.”¹¹

Eötvös a Csengery Antal szerkesztette *Pesti Hírlap* első lapszámában, 1844. július 4-én szintén a legkényesebb közéleti kérdést, a korabeli vármegyék közjogi helyzetét tűzte tollára. Változatlan következetességgel hangsúlyozta, hogy fel kell hagyni a túlzó magasztalással és tudomásul kell venni, hogy a rendi vármegye alkalmatlan a korszerű közigazgatásra, a törvények egységes végrehajtására.¹² Ezt követően 1845 elején a megyék kiváltságos státusát, a népet kizáró jellegét bírálta. Megismételte korábbi álláspontját: a magyar vármegye nem igazi municípium, hanem az állam hatalmát megbontó, „minden alkotmányos rendnek, minden nemzeti egységnek ellentét” képező kiváltságos szervezet, „ezért a jövőben a haladással összeférhetetlen”.¹³

Későbbi cikkeiben arról írt, hogy a megyék alkotmányvédelmi szerepe, a vis inertiae ősi fegyvere a jelen körülmények között nem garantál számításba vehető hatalmi ellensúlyt az állami abszolutizmussal szemben. Elvi alapon hangsúlyozta, hogy a hatalmi élet centrumába a törvényhozást és nem a megyei rendszert kell állítani. Megismételte korábbi álláspontját a verifikáció kérdésében, ismét hangsúlyozva, hogy ezt a jogkört a képviselőháznak kell gyakorolnia. Legfontosabb gondolatainak egyike az volt, hogy a megyék rendi kiváltságai nem egyeztethetők össze a népképviseleti elvvel és a közteherviselés követelményével. Hangsúlyozta, hogy hazai viszonyok között is megvalósítható a parlamentáris kormányzás, ami jobb lenne, mint a megyék túlzott hatalma miatt kialakult koordinálatlanság, a jelenlegi „rendszeresített rendetlenség” fenntartása.¹⁴

Az élesedő politikai viták idején, 1845-ben jelentette meg *A falu jegyzője* című művét, amelynek ténybeli alapját saját hivatali tapasztalatai, az 1833–1834-es Fejér

vármegyei tiszteletbeli aljegyzői élményei szolgáltatották. A mű a rendi vármegye anakronizmusát, provincializmusát és visszaéléseit tette kíméletlen kritika tárgyává.¹⁵ Észre kell azonban vennünk, hogy az irányregény nem kérdőjelezte meg a vidéki politikai tevékenység létjogosultságát, a vármegye lehetséges közjogi katalizáló szerepét, csupán annak aktuális szerkezeti avítságát, működési hiányosságait és romlott hétköznapijait ábrázolta.

Az elvi következetesség bizonyítéka: a Reform

Eötvös az 1846-os, kiélezett politikai szituációban, a kormány centralizáló intézkedései és a reformellenzék kossuthi irányzatának támadásai ellenére ragaszkodott korábbi állásfoglalásához. A *Reform* című kötetében megjelentette a *Pesti Hírlap*ban korábban közzétett, sokat vitatott cikkeit, amelyek egy részét átdolgozta, kibővítette és egységes szerkezetbe foglalta.¹⁶ Nála „rendszeresebben, magasabb szempontból soha senki sem tárgyalta még átalakulási legfőbb kérdéseinket” – írta Csengery Antal. A történeti irodalom általában a mű első sorának tartalmi üzenetét hangsúlyozza, miszerint országunkban radikális változtatásra van szükség. Tárgyunk szempontjából legalább ennyire figyelemre méltó azonban, hogy Eötvös a parlamenti kormányzat intézményeinek, főleg a felelősség rendszerének fokozatos bevezetését szorgalmazta, „annyit engedve eddigi törvényhatósági jogainkból, mennyit a felelősség új biztosítéka mellett, szabadságunk veszélyeztetése nélkül, engednünk lehet”.¹⁷

A két részre osztott mű első tartalmi egységében Eötvös nyomatékosította, hogy a kiváltságra épített korabeli vármegye nem fér össze a haladással. Hangsúlyozta azt is, hogy a nemesi vármegye a közigazgatás vitelére alkalmatlan, mert a lokális hatalmi visszaélések olyan természetes velejárói, amelyek ellen nincsenek elvi garanciák. A vármegyék uralják a községi közéletet, annak ellenére, hogy nem tekinthetők valódi önkormányzatoknak: a „megyei szerkezet nem más, mint néhány százezer kiváltságosak előjogainak summázata”.¹⁸

A szerző egységes szerkezetbe vonta a megyék rendi korszakbeli törvényhozási szerepével kapcsolatos korábbi kritikáit, miszerint „... jelen megyerendszerünk mellett a törvényhozás, mely csak egy osztály érdekeit, s azokat sem kellő arányban képviseli, s képviselői kezeit utasításokkal bilincseli le, nem lehet a nemzeti haladás vezetője”.¹⁹ A megyei túlhatalom miatt az állami végrehajtás is nélküli az egységet. Ahelyett – írta –, hogy egy központi hatóságot találjunk, nálunk a közigazgatást részint a kormány, részint a vármegyék gyakorolják, sok tekintetben teljes függetlenséggel és minden vezérelv nélkül. Hatóságaink kuszák, rendetlenek. A végrehajtó tevékenységéből hiányzik a felelősség elvének következetes alkalmazása is: „az egész közigazgatás részint a magát nem felelősnek állító kormány, részint a felelősségre nem vonható törvényhatóságokra van bízva.” Az állami rendszerünk további elvi hiányossága, hogy az igazgatás és bíraskodás nincs egymástól elválasztva. Eötvös szerint

valódi személyes szabadság nem garantálható olyan országban, ahol a „bírói eljárás akként rendeztetett el, mint hazánkban”.²⁰

Kárhoztatta a vármegyék elburjánzott jogképző szerepét is. Képtelenségnek tartotta, hogy „egyes törvényhatóságok szabályalkotási jog czíme alatt majdnem törvényhozási jogot gyakorolnak”.²¹ „Mindez szükségképp azon meggyőződésre vezet, hogy megyei szerkezetünk jelen alakjában többé fenn nem tartható.” A mű első részének lényegét maga foglalta össze: „Megmutattam, miként a haladás jelen megyerendszerünk mellett lehetetlen, s miként e rendszer alkotmányunk biztosítékát képezi ugyan, de olyat, melynél gyengébb s kifejlődésünkre károsabb alig képzelhető. Hazánk bajainak orvoslásához tehát jogegyenlőséget hozó radikális reform, korszerű törvényhozás és modern közigazgatás szükséges.”²²

Eötvös a vármegye korabeli közjogi-politikai szerepét is negatívan értékelte. Egyrészt azért, mert „föderalisztikus színezete miatt” megakadályozza az állami egységet, „pedig nagy, egységes államok alakulása van az idők szellemében”. Másrészt, hogy „mellette a törvényhozás nem felelhet meg feladatának, nem fér össze a renddel, és nem biztosítja az egyéni szabadságot”.²³ Akik a megyét védik (nyilvánvalóan Kossuthra utalt), elismerik ezeket a negatívumokat, de a megyében változatlanul az alkotmány egyetlen biztosítékát látják. Ő sem becsülte le ezt a garanciát, de álláspontja szerint hazánk esetében is kialakítható hatékonyabb közjogi szerkezet. A reformkori vitákban három megoldás körvonalazódott: a népképviseleti elv érvényesítése, a közös teherviselés bevezetése és a főispáni hivatal új szervezése. „Az első kettő a megye mai szervezete mellett ki sem vihető, emez pedig, mert alatta kényuralmi törekvések rejlenek, rend helyett csak zavarok forrása leend.”²⁴

A mű második részében összefoglalt gondolatok lényegét Eötvös így határozta meg: „Bebizonyítottam [...], hogy ha a közigazgatásunkba központosítást s vele kapcsolatban kormányi felelősséget hozunk be, sem szabadságunk, sem azon összeköttetés, melyben a monarchiával állunk, s maradni akarunk, nem veszélyeztetik.”²⁵ Korábbi cikkeihez képest új elemként a birodalom és a magyar királyság viszonyát is érintette. Eszerint az össz-monarchia hadi és külügyi egységként jelenne meg, de e tárcák ellenében törvényhozásunk az adó- és katonajánlás joga révén megfelelő alkotmányjogi biztosítékkal rendelkezne. A népképviselet tervezett kibővítésével ez a közjogi garancia erősíthető lenne. Ez a gondolat a közjogi kiegyezés konstrukciójának első verziója. Ma már tudjuk, hogy a közös-ügyi szerkezet végső változatának kialakításában Eötvösnek később meghatározó – a hazai közjogi irodalom által nem kellően hangsúlyozott – szerep jutott.

A *Reform* egészéből levonható fontos következtetés, hogy „alkotmányunk e gyökeres megváltoztatása csak a törvényhozás által eszközölhető”.²⁶ Felvetett kérdésünk szempontjából említést érdemel, hogy az országos dolgok központosítása mellett Eötvös 1846-ban is csak azon tárgyakat kívánta elvonni a helyi hatóságoktól, amelyek magasabb érdekkörbe tartoznak, és amelyekről

magasabb szintű önkormányzati testületeknek kell dönteniük.²⁷

A haladást szolgáló reform Eötvös szerint csak akkor lesz eredményes, ha figyelembe veszi az általános európai tendenciát, az alkotmányos centralizációt. „Mert a haladás csak úgy gondolható, ha jogi és alkotmányos viszonyainkban a többi állammal lépést tartunk.” Ezt a gondolatot a nála radikálisabb Szalay László vitte tovább, aki országgyűlési beszédében arról szólt, hogy „nem municipális ország képében látom nagyra lett hazát: nem hiszem, hogy a municipális föderalizmus legyen a végcél”.²⁸ Már Ferenczi Zoltán is utalt rá, hogy Eötvös a *Reformban* nem az erőt koncentráló centralizáció fontosságát hangsúlyozta, hanem „az akkori kormányhatalomnak kívánja megmutatni, hogy a kormánynak alkotmányosnak, a közbizalmon alapulónak kell lennie, minek forrása csak a felelősség lehet”.²⁹

Az ellenzékiek egy része emlékeztette Eötvöst, hogy a kormányra ruházott fontos feladatok széles hatáskört kívánnak.³⁰ Ő pedig e művében figyelmeztette a konzervatív táborra, hogy egy kormány valódi hatalma csak a közbizalmon alapszik, a végrehajtó hatalom csak akkor lesz legitim, ha a törvényhozásra támaszkodik, tehát annak felelős lesz.³¹ Eötvös a szabadságharcunk idején úgy emlékezett, hogy az 1848 előtti ellenzék fenn akarta tartani a megyei rendszerünket, „midőn vele egyszerre parlamentáris kormányt követelt”.³²

A *Reform* két részében tehát a változtatás Eötvös elképzelt rendjének részletes leírását olvashatjuk. Írásművének főbb elemei tükröződnek az áprilisi törvényekben, sőt a kiegészítő alapkoncepcióban is. Joggal írta a *Reform* 1868-as második kiadásának előszavában: „[...] éppen az, hogy minden, mi e lapokon a jogegyenlőség, a parlamentáris kormány, s hazánk alkotmányos önállásáról elmondatik, jelenleg oly feleslegessé vált, bizonyítja legjobban, hogy azon küzdelmek s fáradozások, melyek között életünk elfolyt, nem voltak eredménytelenek.”³³

A *Reform* első kiadását nem fogadta megértés sem kormánypárti, sem ellenzéki oldalról. Jellemző a *Budapesti Híradó* reflexiója, amely szerint erre a gondolatra „a centralizálási eszme jelen stádiumában egy csepp szükség sincs”. Eötvöst rögeszmében szenvedőnek minősíti, „midőn a megyét javíthatatlannak állítja. Védjük meg megyei institutióinkat, és ne akarjunk bizonytalanra centralisálni.”³⁴ Pedig Eötvös az országos érdekű ügyek alkotmányos központosításán túl csak azokat a hatásköröket kívánta elvonni a hatóságoktól, melyek a helyi érdekkörön kívüliek. Miközben országos szinten a magasabb érdekeknek keresett egy központot, „nem külön testeket akart egybeforrasztani, külön érdeket eltörleszteni; csak összhangzásba hozni ugyanazon test külön részeit”.³⁵

A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra

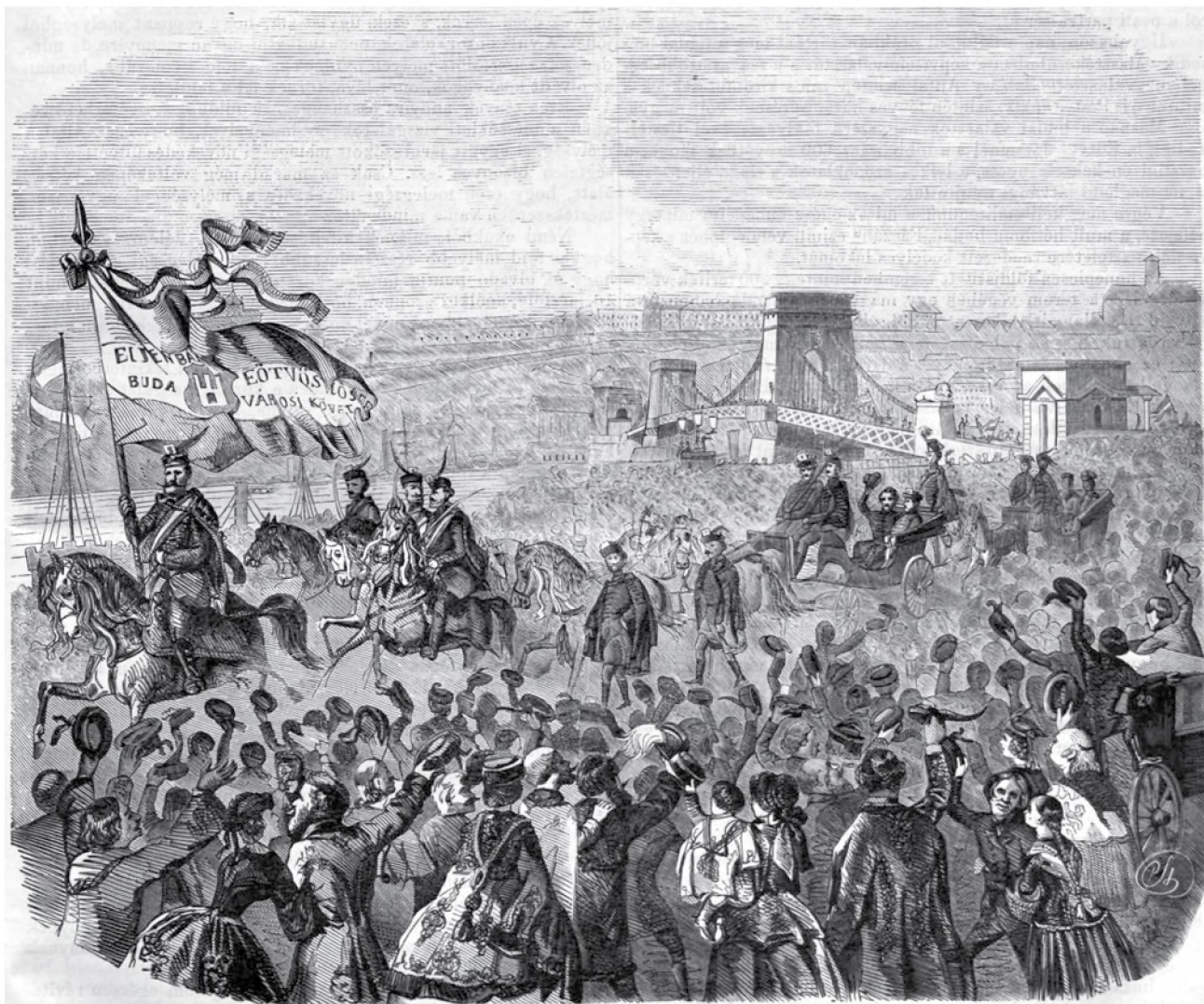
A forradalom és szabadságharc után „komoly tapasztalatok és komoly tanulmányok” birtokában írta meg *A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra* című

könyvét.³⁶ A mű életének legjelentősebb szellemi alkotása, amely egy egész politikai könyvtárral felér – vélte Csengery Antal.³⁷ Eötvös az 1848–1849-es események és az európai reakció átmeneti győzelme után is hitet tett a korabeli értelemben vett liberalizmus mellett. Talán ezzel magyarázható gondolatainak rendkívül kedvező nemzetközi visszhangja, hiszen művét sokan paradigmátikus alkotásnak tartották, amelynek nyomán többen a 19. század Montesquieu-jét látták benne.³⁸ Ennek ellenére feltűnő, hogy a magyar kortársak körében milyen csekély visszhangja volt Eötvös korszakos alkotásának.³⁹

A szakirodalom egy része azt hangsúlyozza, hogy a mű lényeges változást jelentett a *Reform* koncepciójához képest. Deák Ágnes szerint az „Uralkodó Eszmék”-ben Eötvös eltávolodott a szűkebb horizontú jogi nézőponttól, figyelmét a társadalom és politika viszonyának tágabb összefüggéseire terjesztette ki. A szerző álláspontja szerint Eötvös politikaelméletében ezért kapott fontos szerepet a területi önkormányzat és az egyesülési szabadság kérdése. „Ez az elem, mely alapvetően új és eredeti a XIX. századi addigi magyar liberális közgondolkodása s saját 40-es évekbeli centralista programjához képest is.”⁴⁰

Fenyő István is Eötvös önkormányzat-koncepciójának érdemi módosulásáról ír. Szerinte Eötvös idevágó gondolatainak alapvető forrása Tocqueville, de mivel a magyar szerző már 1848 tapasztalatainak birtokában írta művét, ezért óvatosabban nyilatkozott a demokráciáról és az egyenlőségről. Nézeteik különbsége eszerint abban áll, hogy Tocqueville a politika irányító szintjein is szerepet szánt a népeknek, Eötvös ezt a kiszélesített részvételt csak az önkormányzatok keretében tartotta célszerűnek. Fenyő szerint Eötvös felülvizsgálta korábbi centralista irányultságú államkoncepcióját is. Eltávolodott attól a felfogástól, hogy a népképviselő és a parlamenti demokrácia jelenti a legbiztosabb alkotmányjogi garanciát. Az értelmezés szerint módosult Eötvös „szabad község” felfogása is, hiszen ez a településtípus a reformkori koncepció szerint a retrográd megyei rendszert felváltó, illetve a nemességet és a népet egybeolvasztó közigazgatási közegeként kapott helyet a reformtervekben. „Most viszont egyfelől az állami hatalom ellensúlyaként, másfelől a forradalmat megelőző ellenszerként építi be politikai eszmerendszerébe. Attól a participációs elvtől vezetett, hogy az, aki részt vehet ügyek intézésében, nem gondol a dolgok felforgatására. A község demokratikusabb és szilárdabb biztosítéka az egyénnek, mint a törvényhozás.”⁴¹

Az életművet és annak kortársi értékelését egyaránt kiválóan ismerő Ferenczi Zoltán viszont az Eötvös-koncepció gondolati folytonosságára, a korábbi nézeteivel való tartalmi egyezésre, az önkormányzat-felfogásának kontinuitására utal. Eszerint Eötvös e művében is azt vallja, hogy a központosítás modern államban nem nélkülözhető a törvényhozásban, a kormányzásban és a népképviselői országgyűlésben. Az alkotmányos hatalom-központosítással szembeni garanciáknak viszont az egyéni szabadságot biztosító intézményekre és intézkedésekre van szükség. Ezek az interpretált eötvösi nézet szerint a következők: az államhatalom megfelelő belső szervezése, a felelősség és az államhatalom területi tagolása.

Diszmenet Eötvös József képviselővé választásakor (Vasárnapi Ujság, 1861. 2. sz., 14. p.)

Ferenczi szerint *A XIX. század uralkodó eszméinek* egyik fontos üzenete, hogy a polgári államban a leghatékonyabb szabadság-garancia az államhatalom korlátozása. A merev központosítás csak növeli az államra rótt megoldhatatlan feladatokat és csak szaporítja a kormányzottak elégtelenségét. Az államhatalom korlátozásának lényegében hatékony módja az önkormányzat elvének alkalmazása. Az önkormányzat alapja és színtere az erős községi élet. A polgárok a politikai jogok és kötelességek gyakorlatát itt szerezhetik meg. „Erős központosítás a szükséges dolgokban, vele szemben erős községi élet önkormányzati alapon: ez az, amit Eötvös a leghelyesebb állami berendezkedésnek tart. E biztosítékokhoz sorolja továbbá a szabad egyesületi jogot, amelyet megkülönböztet a politikai cluboktól.”⁴²

Trefort Ágoston, a művet méltatva, Eötvös alábbi gondolatát emelte ki: „Az állam célja: összes polgárai erkölcsi s anyagi érdekeinek oltalma. Az állam fönntartása a szabadság első biztosítója, anélkül nincs biztonság. E cél elérésére szükséges az államban az összpontosítás. De ezen

összpontosításnak határai vannak. Az állam nem társadalom, s nem egyén; következésképp van társadalmi s egyéni élet, mely nem tartozik az állam illetőségéhez s mind amellet az ily ügyekben is a többség dönt. A kérdés tehát az, hogy hol találni biztosítékokat a többségek zsarnoksága ellen? Laboulaye szerint azt az egyéni szabadságban kell keresni. A vallás-szabadság, a tanítás szabadsága, a sajtószabadság, az egyesületi szabadság e kormányzat szükséges és természetes következményei.”⁴³

Az alapmű (tárgyunkhoz kötődő) aktualizáló értelmezését kínálja Bihari Károly, aki Eötvös politikai üzenetével ellentétesen minősítette az első világháború alatti államkormányzati történéseket. A kor nagy tévedése eszerint az, hogy az állami beavatkozást sürgetik olyan dolgokra is, „amelyek az egyéni, társadalmi vagy községi szabad tevékenység körébe valók”.⁴⁴ A szerző szerint *A XIX. század uralkodó eszméinek* tartalma a következő: „Amely mértékben az önkormányzás elve a községi élet terén elismertett, és ezáltal az állam egyes részei ellentétbe jönnek az állammal, mint egészszel: annál nagyobb lesz a személyes

szabadságra és egyéni érdekek kielégítésére való törekvés is, amely az egyént a községgel hozza ellentétbe és ezáltal az egyes községek teljes önállóságra való törekvése ellen szolgálnak ellensúlyul. Az egyéni szabadságra való törekvés továbbá szükségképp egyesületek alkotására vezet, amelyek céljukra és hatáskörükre nézve a községtől különbözök lévén, szintén ellensúlyul szolgálhatnak az államnak a községek túlterjeszkedése ellen.⁴⁵ „Az államhatalom csak úgy biztosítható minden veszély ellen, ha szilárd alapon áll; az anyagot pedig ehhez az alaphoz csak ott találhatjuk meg, ahol kellő szilárdsággal bírnak ama kisebb községek, a melyek idővel egy nagy egésszé, állammá alakultak egybe.” A szerző szerint alapvető kérdés, hogy milyen mértékű önállóságot lehet adni az államban a kisebb testületeknek. Erre a kérdésre Eötvös azt a választ adta, hogy az „önkormányzatnak van elegendő féke, hogy önállósági törekvésében az államhatalom rovására a kellő határon túl ne terjeszkedjék”.⁴⁶

Gángó Gábor Eötvös önkormányzatokkal kapcsolatos gondolatmenetének kettős jellegét, egyrészt teoretikus vonulatát, másrészt gyakorlati elemeit emeli ki. Eszerint az „Uralkodó Esmék”-ben Eötvös az önkormányzatiságot olyan elvi követelménynek tartja, amely összhangban van a „haladás” tudományos törvényével. Önkormányzatbarát gondolatmenete ezzel párhuzamosan praktikus szempontokat is követ: a községek felelősebben használnák fel a pénzt, az önkormányzati igazgatás természeténél fogva olcsóbb, és az államnak is előnyösebb, ha a megnövekedett adóterheket nem kell magára vállalnia. „Az államot nem a közigazgatás teszi szilárdná, hanem a polgárok vagyionukon, jogaikon keresztül kötődése: a központosítás a hirtelen változásokat könnyíti meg, a municipalizmus a (jóléthez szükséges) állandóságot eredményezi.”⁴⁷

Eötvös alapművével szembeni, gondolatmenetünkkel összefüggő érdemi kritika Concha Győző két művében fogalmazódott meg. A *Politika* második kötetében Eötvös „hosszas fejtegetéseinek” eredményét úgy foglalta össze, hogy „az állam egységére, fennállására, erejére, biztosságára nem szükséges, hogy hatalmát mindezekre kiterjessze: az államnak csak törvényhozási, kormányzati, (kül)képviseleti összpontosításra van szüksége, de nem közigazgatására”. Vagyis szükséges, hogy az állam törvényeket hozhasson, hatalmát fegyveres erővel fenntarthassa, kormánya útján a törvények tiszteletben tartását felügyelet útján biztosíthassa és fennállásának pénzügyi eszközeiről gondoskodni tudjon. Ellenben mindannak, „ami a helységek külön érdekeire, saját ügyeire vonatkozik, kívül kell maradnia a központosításból”. Concha azért bírálta Eötvöst, mert ezeket az ügyeket nem határozta meg, noha határozott véleménye volt arról, hogy a helyi ügyek igazgatását nem szabad központosítani.⁴⁸

Concha szerint Eötvös művének lényege, hogy az állam túlhatalmi törekvésének eredményével, a centralizációval szembe kell állítani az egyén szabadkormányzatát, az önkormányzatot. Idézte Cherbuliez-t, aki szerint Eötvös a központosítás fogalma alatt három dolgot elvi indok nélkül összevontan kezel. „Úgy mint a törvényhozás egységét, a társadalmi életnek az állam kormányába való áthelyezését és a tulajdonképeni központosítást.” Eötvös

centralizációra vonatkozó álláspontját ezen az alapon bírálta Concha is, nehezményezve, hogy az Andrassy-kormány Eötvös sugallatára hibás elvi alapon szabályozta a parlamenti kormányzat és a megyerendszer koordinációját. A jeles közjogász szerint ez a hibás elv a „XIX. század”-ban kidolgozott elvi felfogás következménye.⁴⁹

Bényei Miklós szerint *A XIX. század uralkodó eszméiben* Eötvös az egyéni szabadságjogok biztosítékait kutatta, és azokat egy bonyolult egyensúlyrendszerben találta meg, amelynek alapja „a központosított állam (formájára nézve alkotmányos monarchia) és a szabad községek önkormányzatának kellő harmóniája”.⁵⁰ A műben Eötvös a megyerendszer átalakítását változatlanul szükségesnek tartotta. „Természetesen a feudális vármegyének még a gondolatát is elvetette, helyette a jogegyenlőség és népképviselet elvén felépülő megyei önkormányzatot propagálta. Az „Uralkodó Esmék” modelljének megfelelően a megyei önkormányzat, a községi autonómia ellensúlyozta volna az erős parlamenti kormányt.”⁵¹

Az „Uralkodó eszmék”-ben tehát Eötvös újra kiállt a népképviselet elve mellett. Szerinte a kor követelményeinek csupán a társadalmi csoportok érdekeit oltalmazó állam és ennek biztosítására képes törvényhozás felelhet meg. Figyelemre méltó indokkal utasította el a túlzott központosítást. Ennek szerinte a történelemben mindenhol csak az egyén gyámság alá vonása, a külön jogokkal rendelkező tisztviselői kar szaporítása lett a következménye. Az igazgatásba azokat is be kell vonni, akik érdekeik által érintve vannak. Szükségesnek tartotta a törvényhozás hatalmának kiterjesztését, a hatékony kormányzati egységet. Műve II. kötetében azonban hangsúlyozottan igényelte az egyén állammal szembeni védelmét. A hatalommegosztás klasszikus elméletét korszerűtlennek tartotta, mert az nem tartalmaz elegendő garanciát a személyes szabadság védelmére.

Ma is figyelemre méltóak Eötvös eszmeifuttatásai az állami túlhatalom korlátozásának lehetséges eszközeiről. Az állandóan fenyegető zsarnokság ellen három hatékony garancia képzelhető el. Az első az állam belső szerkezetének célszerű berendezése, a második a „nép irányábani függés”, végül nélkülözhetetlen biztosíték az államhatalom mozgásterének korlátozása. Az első követelményhez hatékony, minden társadalmi réteg érdekeit kifejező törvényhozás tartozik. Az államhatalom visszaélései ellen másodikként szóba jöhető biztosíték a választójogi szabályozás és a felelősség intézménye. Mindezek azonban csak akkor nyújtanak valóságos jogvédelmet, ha az államhatalom nem lépi át természetes határait. Korlátozni kell tehát az államot, s erre legjobb eszköz az önkormányzati elv érvényesítése.

Tény, hogy Eötvös e művében fejtette ki legrészletesebben az államról alkotott nézeteit. Nem írt ezúttal sem mást, mint amit korábban is hangsúlyozott: minden állam, minden hatalom természetes törekvése a terjeszkedés. Egyetlen államszervezeti forma vagy kormányzati megoldás sem nyújt önmagában védelmet e szándék ellen. Töretlen hittel vallotta, hogy az egyéni szabadságot az állam mindenhatóságával szemben a hatékony önkormányzat védheti meg. A műben nyomatékosabbá vált

azon reformkori gondolat, hogy az erős, de szabadságot védő államnak az alkotmányos központosítás és az önkormányzati rendszer összhangjának megteremtésére, továbbá a vertikális hatalommegosztás intézményesítésére kell törekednie.⁵²

Ismételt politikai kihívás: 1865

Elvei megvalósítására 1865 után újra lehetőség nyílt. A központosító osztrák uralom megszélidülése után napi politikai feladattá vált a magyar állam reorganizációja. Folyt ugyan erről is burkolt polémia a provizórium idején, de – éppen Eötvöstől tudjuk – a korszak közírói nyilvános fórumokon nem nyilatkozhattak szabadon. Az újjáéledő alkotmányos élet központi vitakérdése lett, hogy először a vármegyei önkormányzatot vagy az országgyűlést helyezték-e vissza jogába. A kiegyezésre hajló politikusok, közöttük Eötvös, félték a megyék esetleges ellenállásától. A függetlenségpártiak viszont attól tartottak, hogy a kontroll nélküli parlament elvtelen alkut köt ellenségeinkkel.

A *Politikai Hetilap* 1865. augusztus 21-i számában *A kormány felelőssége és a megyék* címmel újra kifejtette nézeteit. Ismételte azt, amit a reformkorban is hangoztatott: a helyi municípiumok alkotmányvédő és szabadságot biztosító feladatukat csak a törvényesen rendezett központi hatalom esetén láthatják el. Először parlament kell, majd felelős kormány. Ezt követheti a vármegyei testületek „demokratikus átalakítása”. Ha ez megtörtént, azt az önkormányzati gyakorlatot, amely „százados szokás által a nemzet erkölcsével összefolyt”, a kormány szükséges hatalmához kell igazítani.

A politikai közvélemény ismét két táborra szakadt. Az alkotmányos municipalisták és az 1847-es állapotokat visszaállítani törekvők újra egy platformra kerültek, eltérő elvi megfontolásból, de egyöntetűen a vármegyei alkotmányos szerepét hangsúlyozták. A polgári központosítás hívei erős törvényhozást, miniszteri felelősséget és ezzel egyeztetett helyi autonómiát követeltek. Eötvös, látva a feléledő rendi municipalizmust, ismét megjelentette *A falu jegyzőjét*, amiért a megyepárti *Pesti Hírnök* „politikai fanatizmussal” és a nemzet történelme iránti kegyetlenséggel vádolta meg. Nem kerülhette ki az elvi küzdelmet sem; az alkotmányos önkormányzatiság híveinek meggyőzésére a kiegyezés előtt két évvel újabb cikksorozatot írt, amely *Helyhatósági szerkezetünk* címmel jelent meg. Megérezte, hogy ismét a hazai közjogi modernizáció a tét, és világosan látta, hogy az 1848-as alkotmányos küzdelem, majd a neoabszolutizmus tapasztalatai újabb kihívásokat teremtettek a soron következő államreform terén. Látta azt is, hogy kísértetiesen ismétlődik a reformkori alapszituáció; feléledtek a rendi reminiscenciák, és megerősödtek a municipalista illúziók. Újra hazafias színben tűnt fel a megyepártiság, miközben háttérbe szorultak a polgári alkotmányosság szempontjai. Ráadásul a viták ismét politikai dimenzióba kerültek, hiszen megkezdődött és rövid időn belül szokatlanul hevessé vált az országgyűlési választási küzdelem.

A cikksorozat nyitó tanulmányában arra utalt, hogy a hazai alkotmányjogi viták homlokterében 1848-ig a parlamentaris kormány kérdése állt. A közvélemény belátta, hogy az egyéni szabadság védelme legalább ennyire fontos, hiszen „a népszuverenitás az egyéni szabadság még nagyobb korlátozásához vezetett”. Az eltelt idők fontos tapasztalata, hogy nem elég a polgárok jogait alkotmányban rögzíteni, azokat érvényesíteni is kell, és „e jogok practikus gyakorlata főként az egyes országok közigazgatási rendszerétől függ”. Elvi alapvetése szerint „az alkotmányos szabadság helyhatósági közigazgatás nélkül a polgárok legnagyobb részre nézve mindig csak írott maraszt marad”.⁵³

Az írás minden közjogi-politikai irányzattal szemben megértő hangnemben érvelt. A kiváltságokhoz ragaszkodó 1847-eseknek címzett sorai szerint: „a megyei szerkezetünk által azok számára, kik akkor hazánkban alkotmányos jogokkal éltek, az önkormányzás elve nagy kiterjedésben létesített, s hogy a legkedvezőtlenebb körülmények között alkotmányunk fenntartását s az egyéni szabadság nagy mértékét csak e rendszernek köszönjük.”⁵⁴ A későbbi lapszámban szintén kíméletes volt nemzeti múltunk e fontos intézményével. „Nincs nemzet, mely valamely institutiojának többel tartozna, mint mi megyei rendszerünknek.” Ezt követően azonban egyértelművé teszi, hogy „azon nagy átalakulás után, melyen a nemzet 1848 óta minden tekintetben keresztülment, megyei szerkezetünk egészen régi alakjában nem maradhat meg”.⁵⁵

A polgári önkormányzat garanciális szerepét hangsúlyozókkal „teljes mértékben” egyetértett: „S teljes igazságuk van azoknak, kik hazánkban a decentralisatio szükségességét hirdetik, s azt állítják, hogy parlamentaris kormány, és a főbb tisztviselők felelőssége, erős megyei s helyhatósági szerkezet nélkül soha az ország szükségégeinek nem felelhet meg, s a nemzet kívánalmait nem elégítheti ki.”⁵⁶ Ebből viszont nem következik, hogy a régi megyerendszerünket eredeti formájában vissza kellene állítani.

A politika által megoldandó kérdés szerinte nem az, hogy a központi kormányra vagy az önkormányzatra bízunk-e mindent, hanem az, miként osztjuk fel az állami feladatokat. A cikkben is arra keresett választ, hogy a „helyhatóságok különböző nemeinek mik a természetes határai, s a közigazgatásnak melyik része az, mely a megyére, s melyik, mely az egyes községre bízandó? S mily garanciák szükségesek, hogy azon közigazgatási hatalom, mely a központi kormánynak, a megyének, és az egyes községeknek átadatik az állam egységének és egyéni szabadságnak veszélyeztetése nélkül gyakoroltassék?”⁵⁷

A következő tanulmány a központi és helyi szervek hatáskörének elhatárolásáról szólt. Korábbi álláspontjával egyezően rögzíti, hogy ebben a kérdésben törvényi szabályozás szükséges. „A közös ügyek elhatározásában mindenkit egyenlő jog illet, így azon ügyek fölötti döntés jogát, melyek az állam minden polgárát egyformán illetik, a polgárok összessége gyakorolja.” Az olyan ügyekben viszont, melyek csak a polgárok egy részére nézve közősek, csupán azok dönthetnek, akik ehhez a csoporthoz tartoznak. „Eszerint, mi mindenkit kötelez, mindenkinek, de mi

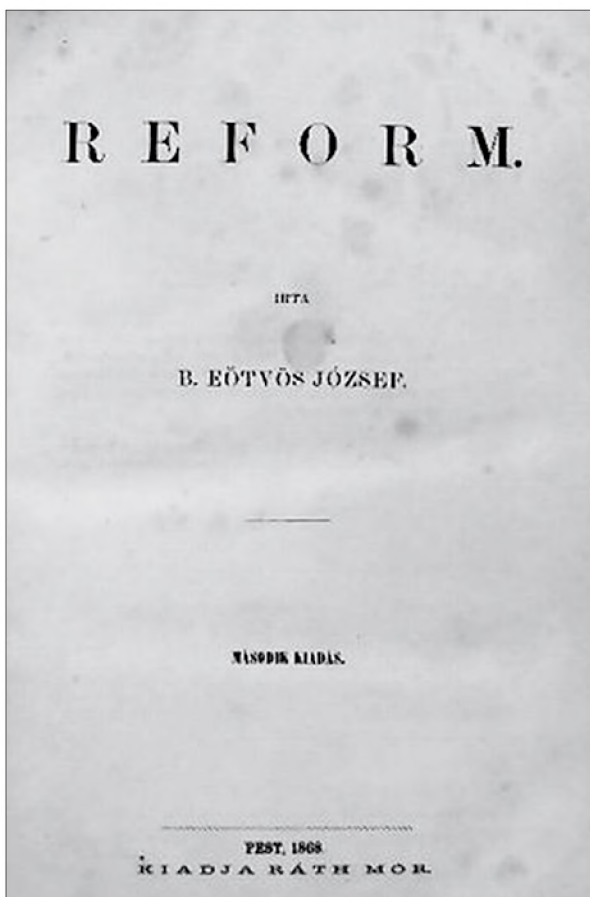
az állam területének csak egy részére, egy megyére, vagy községre terjed, csak azoknak határozatától függhet, kire a határozat kötelességeket ró.”⁵⁸

Az állami szervek közötti hatáskör megállapítására a törvényhozás számára elveket kell megállapítani. Ezek között első helyen áll a subsidiaritás elve: „az állam és helyhatóságainak illetékeségi kérdését a jogi szempontokon kívül a célszerűség szempontjának tekintjük, mely szerint minden dolognak elhatározása s főképp végrehajtása mindig azokra bízandó, kik azt legjobban, legolcsóbban, s legkevesebb erő- és idővesztéssel teljesíthetik.” Másodikként a hatásköri szabályozás pontosságát emelte ki, miszerint „az állam és helyhatóságok között támadható összeütközések elkerülésére az állam, a megye s község hatásköre a törvény által szabatosan körülírasék”. A harmadik rendező elv az állami hatóságok hatásköri

túllépésének veszélyeit küszöbölné ki. „Ezen veszély ellen csak egy óvszert ismerünk s ez azon elv célszerű alkalmazása: hogy minden tisztviselő hivatalának körében felelős azoknak, kik által megbízott, s ha hivatalának körén túl lép, azaz oly eljárásért, melyet a törvénnyel nem igazolhat, felelős az egyes polgároknak, kik midőn magukat sértve érzik, a tisztviselőt azon törvényszék elé idézhetik, melyet a törvény arra kijelöl.”⁵⁹

A miniszteri felelősség és a helyi autonómia viszonyáról írt soraiiban ismert önkormányzat-barát nézete tükröződik. „Ha tehát a kormányi felelősség és a helyhatósági élet viszonyban is állnak egymással, és bizonyos, hogy amaz csak addig terjedhet, hol ennek köre kezdődik.” A hatáskör elhatárolásának helyes módja az, hogy először „kijelöljük, mennyire terjedhet a helyhatóság autonómiája, hogy ezután azon kört határozzuk meg, melyen belül biztosságunkat csak a kormány felelősségében kereshetjük”. „Mert, hogy a garantiáknak e két neme között a hatályosabb a helyhatósági autonómia s hogy ennek megszorítása csak ott s annyiban igazolható, amennyiben azt az ország érdeke elkerülhetetlenül szükségessé teszi, az minden kétségen felül áll, s így éppen csak ezen szempont az, melyet helyhatósági szerkezetünkről szólva, szemünk előtt kell tartanunk.”⁶⁰

Összefoglalva gondolatainak lényegét, a következőket írta: „Szabad országban minden célszerű közigazgatásnak alapja az önkormányzat elve, melynek lényegét két

A Reform második kiadásának címlapja

szabályban fejezhetjük ki. 1. Hogy minden, mi a polgárok összességét érdekli s reájuk kötelezettsége ró, nem határozthatik el a polgárok egy része által azon szabály, melyet az amerikai alkotmány világosan kimond, s minden alkotmányos országban elismertetik. 2. Hogy minden, mi a polgároknak csak egy részét illeti, nem határozthatik el a polgárok összessége által, hanem azokban a határozás joga csak azokat illeti, kiket az ügy érdekel, s kikre e határozat kötelezettségeket ró.”⁶¹

A terjedelmes írás a *Reform*ban és az „*Uralkodó eszmék*”-ben megfogalmazott gondolatokra épült. Feltétlen továbblépést jelentett viszont, hogy Eötvös ezúttal az önkormányzati rendszer kiépítésének gyakorlati feltételeit is számba vette. Nézete szerint, ha a magyar állam a változott korszellemnek meg akar felelni, három feltételt kell teljesítenie. Először is rendelkeznie kell egy minden idegen befolyástól mentes

kormányval, másodsor az önkormányzat elvére alapított községi rendszerrel, végül a közigazgatás minden ágában érvényesülő felelősségi rendszerrel. A halaszthatatlan vármegyei reform lényegét a következőkben foglalta össze. 1. A kormány és az önkormányzat hatásköreinek világos elhatárolása. 2. A megyék törvényes rendeletekkel szembeni engedelmessége. 3. Az önkormányzati jog megsértése esetén hatékony jogorvoslati lehetőség a kormányval szemben is. Ezek a gondolatok a felelős kormány és az önkormányzatok viszonyát érintő reformkori elképzeléseket idézik, és az ezekre épülő részletező-aktualizáló követelményeket foglalják össze.

A *Reform* második kiadására is a megyekérdésben elfoglalt álláspontjának értelmezése miatt került sor. A Heves megye ügyében kirobbant közjogi konfliktus idején az 1867. október 30-i képviselőházi vitában Eötvös arról beszélt, hogy helytelen a „központosítási elv túlzásig vitele”. Hozzátette, hogy ő az alkotmányos szabadság biztosítását attól várja, hogy „az önkormányzat elvét politikai életünk minden fokozatain következetesen keresztül vigyük”, de ennek érdekében a megyei szerkezetünket módosítani kell. A vita hevében Perczel Mór és Bónis Sámuel azzal vádolták meg, hogy nézetei eltérnek a reformkori álláspontjától. Eötvös személyi érintettség miatt szót kért, és hosszú beszédben válaszolt. Kifejtette, hogy „...e tekintetben nézetem nem változott, én 1843-ban sem állítottam fel soha a centralisációnak azon nemét, mint Ma-

gyarországba behozandót, mely akkor Franciaországban létezett: mert az, melyet én kívántam, nem volt más, mint azon dolgok centralisatioja, melyek egyenesen csak az országot érdeklik. Amit kimondottam tegnapelőtt, azt kimondottam 1843-ban is, hogy t. i. Magyarországnak alkotmányossága, Magyarországnak fejlődése attól függ, hogy az önkormányzat elvét vigyük keresztül következetesen a politikai élet minden fokozatain, azaz vigyük keresztül úgy, hogy arról, a mi az országé, arról csak az ország, a mi a megyéé, arról csak a megye, és a mi a községé, arról tisztán és egyedül csak a község határozzon.”⁶²

A *Reform* második kiadásának bevezetőjében írta az alábbi, tárgyunk szempontjából alapvető gondolatokat: „Nem tartozom ugyan azok közé, kik a politikai következetességet abban keresik, hogy egyszer kimondott nézeteikhez mereven ragaszkodjanak, sőt valamint arra törekedtem mindég, hogy nézeteimet a tényekkel összehasonlítva azokat rectificaljam, úgy kötelességemnek fogom mindég ismerni, hogy valahányszor ezen úton meggyőződésem valamely kérdésre nézve változott, azt teljes nyíltsággal kimondjam.”⁶³ Ebben a kérdésben azonban a reformkorban sem mondott mást. Álláspontja szerint a *Reform* 24–26. oldalain olvasható sorok ezt igazolják. A hivatkozott oldalak legfontosabb gondolata a valóságos municipalizmus (1843-ban megfogalmazott) eötvösi értelmezése volt: „Jól s helyesen ítélnék mindazok, kik az oly alkotmányt, melyben a valóságos municipális életnek tér nem engedtetett, szabad alkotmánynak elismerni nem akarják.”⁶⁴

Felelős kormány és az önkormányzati rendszer, 1870

A „kis kiegyezés”, tehát a felelős kormány és a területi önkormányzatok szervezeti összhangjának megteremtése kezdetben az Andrássy-kormány rutinfeladatának tűnt. Igaz, számolni lehetett azzal, hogy a kérdés megosztja a kormánypárti politikusokat, és közelebb hozza a kiegyezésellenes ellenzéki irányzatokat. Ez lehetett a magyarázata annak, hogy a kiegyezés óta először a kormánypárt vezetői kérték elbarátaikat, hogy egyéni álláspontjukat feltétlenül rendeljék alá a párt érdekeinek. A legmeglepőbb talán, hogy Andrássy Gyula miniszterelnök állását kötötte az előterjesztett kormányjavaslat elfogadásához.

A korabeli ellenzék felfokozott hangulatban készült a törvényhozási küzdelemre. A 48-as párt ugyan nem remélhetett parlamenti sikert, de többen úgy vélték, hogy a kormánypárti képviselők sem támogatják saját miniszterük előterjesztését. Harcosan támadták a területi önkormányzatokról szóló javaslatot, a sajtón keresztül az egész nemzetet szólították fel Andrássyék bojkottjára. Az ország politikáló közvéleménye is élénk érdeklődést tanúsított. Az alkotmányos időszakban soha ennyi kérvény, javaslat, petíció nem érkezett az országgyűléshez. Kossuth is üzent: ha ez a törvény megszületik, az ország belső békéje veszélybe kerül.

1870 nyarán tehát a vármegyék és szabad királyi városok átszervezése, a kiegyezés utáni államszervezeti re-

formok kényes, de tovább nem halasztható kérdése került napirendre. A modern kormányzás nálunk sem nélkülözhetette az engedelmes helyi szerveket, a jól működő lokális közigazgatást. A hatalmon lévők örök törekvését kifejezve a nemzeti kormány is központosítást, felülről irányítható, engedelmes törvényhatóságokat kívánt. Olyan szerveket, amelyek óvják a kiegyezéssel létrejött törekeny kompromisszumot, és hatékonyan védik a magyar állam érdekeit. Az ellenzék ezzel szemben alkotmányos biztosítékokat, az egyéni szabadságot garantáló, és a „közösügyes” praktikákat, osztrák befolyást semlegesítő helyhatóságokat követelt. A nemzetiségi képviselők a megyék etnikai határok szerinti kikerekítését várták, sokan a tervezett választási cenzust támadták. A községi autonómia hívei a megyei hatáskör megszorítását szorgalmazták, az önkormányzatiság támogatói a kormányhatalmat képviselő főispán túlzott hatalmát kifogásolták. Harminc évvel később megismétlődött a reformkori municipalista-centralista vita.

Az előterjesztést támadók 1848 szellemét is számon kérték. A kormánypártiak szemére vetették, hogy államszervezeti reformjuk egyedüli célja a kétközpontú monarchia közjogi rendszerének megszilárdítása. Ezért kell felszámolni minden olyan intézményt, amely az erőszakolt paktumot gyengítené. Az 1848-ban népképviselési alapra helyezett helyi szervek – vélekedett az ellenzék – a nemzeti ellenállás bázisává válhatnak, ha átalakításuk tisztességes szándékkal történne. A kormány megtagadta 1848-at, feláldozza hazánk évszázados, idegen elnyomás ellen kiválóan bevált eszközét, a vármegyét.

A kormány megerendezési álláspontját Eötvös József képviselte. A feladat nem tartozott kultuszminiszteri teendői közé, mégis nyilvánvaló volt: nála jobban senki sem ismeri a tárgyat, és mástól eredményesebb kiállást aligha lehet vágni. Közismert volt egyébként, hogy Andrássy Gyula gyakran jelölte ki Eötvöst helyettesítésre olyan kérdésekben, amelyek alkotmányos érdekűek voltak, elvi-közjogi kérdésekkel függtek össze. Nem lehetett ez véletlen vagy csupán bizalmi kérdés, hiszen a kiegyezés közjogi konstrukciója jelentős részben Eötvös gondolatai mentén alakult ki. A köztörvényhatóságokról szóló előterjesztéssel ráadásul Eötvös saját álláspontját is védte, hiszen a törvényjavaslat alapkonceptióját ő készítette. Fél évvel halála előtt utolsó jelentős parlamenti beszédét ebben a vitában mondta el. Eredeti elgondolásától eltérően, két részletben.

Először 1870. július 6-án, az elmérgesedő képviselőházi szóczata elején kapott szót. A hírlapírók szerint ugyan kissé szüriken, visszafogottan beszélt, ezúttal sem vette igénybe a nyilvános fellépés debateri eszközeit. Beszéde nagy gondal készített értekezés, értelemre ható eszmevuttatás volt. Mellőzte a politikai irányzatosságot, és ezúttal is kerülte a bántó személyeskedést. Eötvös – eddig kevés figyelmet kapott – képviselőházi expozéjában mindenekelőtt azzal érvelt, hogy az 1848-as törvények logikai szükségszerűséggel igénylik a vármegyék átalakítását. A polgári államszervezetben elképzelhetetlen lenne olyan testület, amely az ellenzék által igényelt hatalmat gyakorol. A kormány 1870-es reformjavaslata – vallotta – követi 1848 elveit.⁶⁵

Beszéde az ellenzék zajos ellenszenvét váltotta ki. Egykori nézeteinek megtagadásával vádolták, idézték régi

műveit, szembesítve elhangzott felszólalásával. A nemzetiségi képviselők szerint Eötvös nem támogatja az idegenek jogait, hiába írta korábban, hogy a nemzetiségi egyenjogúság elemi feltétele a közigazgatási önkormányzat, most mégis a centralizáció mellé állt. Tisza Kálmán is szemére vetette: egykor, az 1844-i országgyűlésen a tisztviselők közvetlen választása mellett érvelt, most pedig a kormány kijelölési jogát támogatja. Szakított demokratikus elveivel is, hiszen mostani felfogása szerint csak az kaphat választójogot, aki „vagyonilag egy bizonyos nivó fölé emelkedik”. Támogatja a virilizmust, pedig az nem más, mint a középosztálynak adott előjog. Nyáry Pál azt állította, hogy Eötvös szembekerült a tudomány új elveivel, mert pártérdekeket képvisel. „Fájdalmas látni, hogyan tépi le saját fejéről a babért” – mondta Győrffy Gyula.⁶⁶

Eötvös rezignáltan válaszolt: „Múltamban nincs semmi, aminek elfeledését kívánám, múltamban nincs semmi, mi jelenemmel összeütközésben állna.” *A XIX. század uralkodó eszméi* című művét Tisza Kálmán pontatlanul idézte, ebben leírt legfontosabb gondolatait nem értette meg. Az ellenzék által támadott virilizmus révén azok kaphatnak szerepet a közigazgatásban, akik leginkább érdekeltek a helyi ügyekben. Ez a felfogása nem sérti a korábbi állásfoglalását a demokráciáról. „A demokrácia jelleme a munka, és aki azokat, kik munka által maguknak vagyont szereztek, a demokrácia köréből ki akarja zárni, a demokráciát természetes jellegétől fosztja meg.” Nem ellensége ő a nemzetiségieknek, de a megyék területének etnikai átszabását topográfiai okok miatt ma sem támogatja. Végül arról szólt, hogy ő mindig erős megyei önkormányzatot akart, de olyat, amely végrehajtja a központi feladatokat és tiszteli a községek önállóságát. Most is igazságtalanul tartják merev centralistának, hiszen ő kezdettől fogva a hatékony központi kormányzás és az életképes önkormányzat összhangjának megteremtésére törekedett.⁶⁷

***

K. Havas Géza 1941-ben markáns vádat fogalmazott meg Eötvössel szemben. A következőt írta: „Saulusból Paulus lett Eötvös, aki a reformországgyűléseken még a centralisták vezetője volt, a megyei önkormányzatokkal szem-

ben a központi kormány hatalmát akarván erősíteni.” A szerző szerint Eötvös gondolkodását a szabadságharc és a rákövetkező abszolútizmus keserű tanulságai, továbbá a társadalmi valóság és a társadalombölcseleti irodalom alapos tanulmányozása alapjaiban megváltoztatta. E változás legfontosabb következménye, hogy az „egyéni szabadságot a központi hatalommal szemben az önkormányzatok kiépítésével, hatáskörüknek az állam rovására történő ki szélesítésével próbálta megvédeni”.⁶⁸

Eötvös József alkotmányjogi írásait áttekintve azonban igazságtalan lenne őt később megvilágosodott centralistaként feltüntetni. Szekfü Gyula is figyelmeztetett: az úgynevezett centralista csoport, főleg Eötvös a központi hatalmat már a reformkorban erős alkotmányos korlátok közé kívánta szorítani. Eötvös maga az egyik leglényegesebb szabadsággaranciát a vertikális hatalommegosztás intézményesítésében, a községi és megyei önkormányzat megerősítésében látta. A magunk részéről osztjuk Péterfy Jenő összegző megállapítását, aki Eötvös idevágó gondolatait így összegzi: „... az önkormányzat elvét kell alkalmazni mind abban, ami az államot, mint egészet, nem érdekli. A természetes körére szorult centralisatio és az egyének szabadságát biztosító autonómia – íme Eötvös államának két sarkköve.”⁶⁹

Az eötvösi életmű fontosabb elemeinek áttekintése után megerősítve látjuk Ferenczi álláspontját, aki szerint „Eötvöst egész életében az eszményeihez való szívós ragaszkodás jellemezte”.⁷⁰ Meg kell erősítenünk azt is, hogy szerzőnk kezdettől az alkotmányos autonómia, a polgári önkormányzat híve volt. Ha tárgyyszerűen vizsgáljuk, ezt igazolják reformkori nézetei, de a megállapítás igaznak tűnik közirói-politikusi tevékenységének utolsó időszakára is. Az 1870-es parlamenti vitában tehát igaztalanul érte a vád, hogy felmondta szabadelvű nézeteit, és mást írt könyveiben, mint aminek megvalósítására politikusként törekedett. Hiszen ő volt az, aki Pest vármegye közgyűlésén először beszélt a parlamentáris rendszerről, aki a dühödt közhangulattal (és Kossuthal) szemben is bátran védelmezte polgárosult elveit. Harcolt a parlamenti felelős kormány eszméjéért, de mindig támogatta a törvényes hatáskörű helyhatóságok gondolatát. Nem egyszerűen a központosítás híve, hanem a polgári önkormányzatokat védő, alkotmányos centralista volt.

STIPTA, ISTVÁN

József Eötvös von einer zweckvollen Zentralisierung und von Notwendigkeit der Selbstverwaltung (Zusammenfassung)

Der Aufsatz analysiert die staatsrechtlichen Ansichten von József Eötvös, mit besonderem Hinblick auf seine Auffassung von der Staatsstruktur. Das historische Gemeindenken hält ihn für einen der am besten vorbereiteten ungarischen Politiker, für einen zentralistischen Ideologen, für einen kampfbetonten Denker und Komitatsgegner. Der Verfasser nimmt den bekannten Topos unter die Lupe, laut dessen Eötvös schon von der Reformzeit angefangen die Vorteile des staatlichen Zentralismus betonte, und der Selbstverwaltung gegenüber

immer eine Priorität der Regierung unterstützte. Der Verfasser vertritt den Standpunkt, wonach die konstitutionellen Zentralisten die Staatsmacht von Anfang an stark beschränken wollten, und auch Eötvös selbst fand, dass eine von den wesentlichsten Freiheitsgarantien die Institutionalisierung der vertikalen Gewaltentrennung sei. Analysiert man den Inhalt seiner Ansichten, kommt man auf das Ergebnis, dass es richtig wäre, ihn als einen Zentralisten zu bezeichnen, der die Selbstverwaltung schützte.

- ¹ Vö.: Stipta István: *Eötvös József önkormányzatvédő centralizmusa* (Napjaink, XXVII. évf., 1988. 9. sz. 3–7. p.). Eötvös József centralizmusára: Voinovich Géza: *Eötvös József* (Budapest, 1903); Sötér István: *Eötvös József* (2. kiadás, Budapest, 1967); Kovács Magda: „A cél Magyarország egysége”. *Eötvös harca a központosításért a Pesti Hírlapban*. In: *Ábránd és valóság. Tanulmányok Eötvös Józsefről* (Budapest, 1973); Csizmadia Andor: *Eötvös József kultuszokormányzati és jogalkotó tevékenysége* (Gazdaság- és Jogtudomány V., 1971, 301. p.)
- ² Csengery Antal: *Jellemrajzok: Nagy Pál, Beöthy Ödön, Szentkirályi Móricz, B. Eötvös József, Kossuth, Dessewffy József, Kazinczy* (Franklin-Társulat, Budapest, 1898, 79. p.; a továbbiakban: Csengery 1898)
- ³ Miru György: *Eötvös és Schvarcz: két oktatáspolitikai koncepció a dualizmus kezdetén*. In: *Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780–1948*. (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2012, 173. p.)
- ⁴ Béneyi Miklós: *Eötvös József könyvei és eszméi* [Tanulmányok, esszék] (Csokonai História Könyvek, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996. 171., 215. p.)
- ⁵ Sári János: *A hatalommegosztás Eötvös József eszmerendszerében* (Jogtudományi közlöny, 43., új évf., 1988, 12. sz., 642. p.). Eötvös korabeli nézeteinek német forrásairól: Katalin Gönczi: *Die historische Rechtsschule in Ungarn und ihre geistesgeschichtlichen Hintergründe*. In: *A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag*. Herausgegeben von Orsolya Márta Péter und Béla Szabó (Bibor Kiadó, Miskolc, 1998, 433–434. p.)
- ⁶ Taxner-Tóth Emő: *(Köz)véleményformálás Eötvös regényeiben* (Csokonai Könyvtár 33. Szerk.: Bitskey István és Görömbei András. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 182–183. p.). Vö.: Devescovi Balázs: *Eötvös József 1813–1871*. (Kalligram, Pozsony, 2007, 153–154. p.; a továbbiakban: Devescovi)
- ⁷ *Deák Ferencz beszédei 1929–1847*. Összegyűjtötte Kónyi Manó (Franklin-Társulat, Budapest, 1882, I. köt. 132–133. p.)
- ⁸ *Kossuth Lajos Összes Munkái. VI. köt.* Sajtó alá rendezte: Barta István (Budapest, 1966, 678. p.); Stipta István: *Kossuth Lajos önkormányzat-koncepciója*. In: *Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója. (Debreceni Konferenciák III.* Szerk. Balogh Judit. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2004, 112. p.)
- ⁹ Eötvös József: *Reform és hazafiság*. I–III. köt. Fenyő István bevezető tanulmányával (Budapest, 1978); Bódy Pál: *Eötvös József* (Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2004, 27. p.)
- ¹⁰ Ferenczi Zoltán: *Báró Eötvös József*. Magyar Történeti Életrajzok. Szerk. Schönherr Gyula (Athenaeum, Budapest, 1903, 106. p.; a továbbiakban: Ferenczi); Agg Zoltán: *Eötvös József és a megyerendszer* (Comitatus. Önkormányzati Szemle, IV. évf. [1994. június] 6. sz., 38–40. p.)
- ¹¹ Ferenczi, 108–112. p.; Vö.: Kajtár István: *A polgári modernizáció közigazgatási autonómiáinak jogtörténeti keretei*. In: Gergely Jenő, Strausz Péter, Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848–1998* (ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2004, 192–207. p.)
- ¹² B. Eötvös József: *Központosítás és önkormányzat*. I–IV. (Pesti Hírlap, 1844, 366., 368., 369., 372. sz.). Vö.: Schlett István: *Eötvös József* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, 75. p.)
- ¹³ B. Eötvös József: *Centralisatio s valóságos municipalis rendszer* (Pesti Hírlap, 1845, 420. sz.). Eötvös megyékre vonatkozó, a *Pesti Hírlapban* megjelent további cikkei a következők: *Utasítások*. 424. sz. *Agricola levelei*. I. 423. sz., II. 427. sz., III. 435. sz., IV. 459. sz., V. 490. sz.; *Mi teszi megyerendszerünket az alkotmány biztonsítékává?* 536. sz.; *Verificatio kérdése és az utasításadási jog*. 537. sz.; *A verificatio s utasításadási jognak hatása, megyei szerkezetünk szempontjából tekintve*. 541. sz. A cikkek tartalmát elemzi: Agg Zoltán: *Eötvös József és a megyerendszer* (Comitatus. Önkormányzati Szemle, IV. évf. [1994. június] 6. sz., 38–40. p.); *A magyar sajtó története. I. 1750–1848*. Szerk. Kókay György (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 769. p.; a továbbiakban: Magyar sajtó)
- ¹⁴ Magyar sajtó, 770. p.
- ¹⁵ Gángó Gábor: *A megye aljegyzője. Báró Eötvös József Fejér megyei hivatala, 1833–1835* (Századok, 142. évf., 2008, 1. sz., 49–61. p.); Varga Norbert: *A nemesi vármegyerendszer bírálata a reformkorban Eötvös József: A falu jegyzője című műve alapján*. In: *Jog és irodalom* (Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2011, 153–165. p.)
- ¹⁶ B. Eötvös József: *Reform* (Lipscse, Köhler Károly Ferencznl. 1846, 298 p.; a továbbiakban: Reform 1846). Németül: *Die Reform in Ungarn*. Aus d. Ungarischen übersetzt von dr. H. [dr. Henszlman Imre] (Leipzig, 1846, K. Fr. Köhler, 274 p.). „Egyes kérdések bővebben fejtek ki, s itt-ott olyanok is adtak hozzá, miknek kimondása a mostoha censurái viszonyaink között, az időszaki sajtó útján lehetséges nem vala.” (Reform 1846, 3. p.)
- ¹⁷ Csengery, 1898, 77. p. Vö: Henne, Thomas: *Leipziger Verlage, 'liaisonnen' und die Anfänge der modernen Rechtswissenschaft in Ungarn. Eine Studie zum juristischen Wissenstransfer zwischen Deutschland und Ungarn im 19. Jahrhundert* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 118. Band. Germanistische Abteilung. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2001, 267. p.)
- ¹⁸ Magyar sajtó, 773. p. A kiváltságok magánjogi vonatkozásairól: Homoki-Nagy Mária: *A magyar magánjog kodifikációja a 19. században* (Jogtörténeti Szemle, 2004, 1. sz., 4–7. p.)
- ¹⁹ Reform 1846, 75. p.
- ²⁰ Reform 1846, 15., 69. p.; Marczali Henrik: *Báró Eötvös József* (Országos Ismeretterjesztő Társulat kiadványa. Budapest, 1912, 6. p.); Mezey Barna: *Eötvös József és a magyar büntetőjogi terminológiája*. In: Gángó Gábor (szerk.): „A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra”. *Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára* (ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013, 229–230. p.)
- ²¹ Reform 1846, 76. p.
- ²² Reform 1846, 292. p.
- ²³ Reform 1846, 44. p. Vö.: Ferenczi, 122. p.; Eötvös föderalizmusára: Petrasovszky Anna: „Polgárosodás a méveltség magasabb fokán.” *Eötvös József integrációs gondolata* (Publicationes Universitates Miskolcensis. Series Juridica et Politica. 32. évf., 2014, 93–102. p.)
- ²⁴ Ferenczi, 123. p.
- ²⁵ Reform 1846, 293. p.
- ²⁶ Reform 1846, 292.; Balogh Judit: *Közös érdekű ügyek a dualizmus rendszerében* (Jogtörténeti Szemle, 2007. 3. sz., 3–4. p.). Az Eötvös által is említett kodifikációs dilemmáról: Homoki-Nagy Mária: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a kiegyezés* (Jogtörténeti Szemle, 2007. 3. sz., 16–24. p.)
- ²⁷ Csengery Antal: *Magyar Szónokok és statusférjak (politikai jellemrajzok)* (Pest, 1851, 205–227. p.)
- ²⁸ *Emlékbeszéd Szalay Lászlóról*, 1865. december 11-én az MTA XXVI. közgyűlésén. In: *Eötvös József művei. Arcképek és programok*. Szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Fenyő István (Budapest, 1975, 227–228. p.); Devescovi, 141. p.
- ²⁹ Ferenczi, 123. p.
- ³⁰ Csengery, 1898, 78–79. p.
- ³¹ Csengery, 1898, 79. p.
- ³² Eötvös József: *Az 1848iki forradalom története. Müncheni vázlat*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Gángó Gábor (Argumentum Kiadó, Budapest, 1993, 39. p.); Ruszoly József: *Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949*. (Püski Kiadó, Budapest, 2002, 8–9. p.)
- ³³ B. Eötvös József: *Reform* (Második kiadás. Kiadja Ráth Mór, Pest, 1868, IV. p.; a továbbiakban: Reform, 1868). Mezey Barna: *Reformpolitika és büntető rendszer: (Eötvös József és a magyar büntetőjogi reformja)*. In: Bihari Mihály, Cieger András (szerk.): „Képzeltetek embert.” *Politikaelméleti tanulmányok Schlett István 60. születés-*

- napjára barátaitól, pályatársaitól, tanítványaitól (Korona Kiadó-ELTE ÁJK Politológia Tanszék, Budapest, 1999, 31–43. p.)
- ³⁴ *Budapesti Híradó*, 1847, 538–539. sz.; Ferenczi, 124. p.
- ³⁵ Csengery, 1898, 80. p.
- ³⁶ Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. I–II. (Magyar Helikon, Budapest, 1981)
- ³⁷ Concha Győző: *Báró Eötvös József állambölcsélete és a külföldi kritika* (Athenaeum, Budapest, 1908, 5. p.). Trefort az Akadémia 1883. január 29-i ülésén említette, hogy a „XIX. század” egy egész politikai könyvtárral felér. Vö.: Csengery Antal, *Budapesti Hírlap*, 1855, 669. sz.
- ³⁸ Gángó Gábor: *Eötvös József „uralkodó eszméi” és a kontinentális politikafilozófia 1848 után* (Világosság, XLII. évf., 2001. 4–5. sz., 19–25. p. Ez a filozófiáról ír, politikatudományi erényeit emeli ki (24. p.); uő: *Eötvös József az emigrációban* (Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999)
- ³⁹ Ferenczi, 189. p. Tankönyvben először Pauler Tivadar említi a *Jog-és államtudományok encyclopaediája* (Pest, 1871, 235. §) és *Észjogi előtan* (Pest, 1873, 226. §) című műveiben. Pauler 1848-ban Eötvös József nevezte ki egyetemi tanárrá. Szabadfalvi József: *A magyar jogbölcséleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig* (Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 48. p.)
- ⁴⁰ Deák Ágnes: *A szabadság és egyenlőség fogalmának értelmezése Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra című művében* (Aetas, 1., 1986. 1–2. sz. 89. p.)
- ⁴¹ Fenyő István: *Eötvös József politikaelméleti főműve, az uralkodó eszmék. [A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra.]* (Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, 2002. 6. sz., 1463. p.)
- ⁴² Ferenczi, 183–184. p. Eötvös felfogásának természetjogi forrásairól: Petrasovszky Anna: *Miktől Deák és Eötvös is tanult: Szibenzszt Mihály jogbölcséleti munkássága* (Élet és Tudomány, 68. évf., 2013. 33. sz., 1046–1048. p.)
- ⁴³ Trefort Ágoston: *B. Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” című munkájáról: olvastatott az 1883. január 29. tartott összes ülésen*. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*; 7. köt. 5. sz. (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1883, 10. p.). Eötvös Eduard Laboulaye francia történétíró művéből tanulmányozta az alkotmányosság elméletét: Bényei Miklós: *Eötvös József jogi és államtudományi műveltségének forrásai* (Gazdaság- és Jogtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei, 1971. 5. évf., 3–4. sz. 349. p.; a továbbiakban: Bényei)
- ⁴⁴ Bihari Károly: *Báró Eötvös József politikája* (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916, 25. p.; a továbbiakban: Bihari)
- ⁴⁵ Bihari, 143. p.; Balogh Judit: *Tanulmányok a hatalommegosztás elméleti alapkérdéseiről* (Magyar Közigazgatás, 2006. 6. sz., 363–366. p.)
- ⁴⁶ Biharim, 150. p.; Takáts József: *Eötvös-revizió. Jászi Oszkár levele az uralkodó eszmékről 1935-ben* (2000, 24. évf., 2012. 9. sz., 27–35.). Vö.: Jászi Oszkár: *Báró Eötvös József állambölcsélete és politikája*. In: *A Huszadik Század körének történetfelfogása*. Vál. és sajtó alá rendezte Pók Attila (Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 234–286. p.)
- ⁴⁷ Gángó Gábor: *Eötvös József Uralkodó eszméi. Kontextus és kritika* (Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2006, 213., 217. p.)
- ⁴⁸ Concha Győző: *Politika*. Második kötet (Budapest, 1905, 221–224. p.)
- ⁴⁹ Concha Győző: *Báró Eötvös József állambölcsélete és a külföldi kritika* (Athenaeum, Budapest, 1908, 29., 43. p.). A kérdéstről folyó közgazgatás-tudományi vitáról: Csizmadia Andor: *A magyar köz-*
- igazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 119. p.)
- ⁵⁰ Bényei, 325. p.; Vö.: Antal, Tamás: *A hundred years of public law in Hungary (1890–1990)* (Agape Doo, Novi Sad, 2012, 79–89. p.)
- ⁵¹ Bényei, 355. p.; László Papp: *The concept of autonomous local governments and their different forms of appearances in the traditions of our national public law* (Journal on European History of Law, 2012 (39, Nr. 1., 62–65. p.)
- ⁵² Benedek Marcell: *Eötvös József báró* (Századunk, 13. évf., 1938. 9–10. sz., 311., 314. p.); Papp László: *Az önkormányzatiság vázlatos áttekintése, különös tekintettel a hosszú 19. század alkotmányos megoldásaira* (De jurisprudentia et jure publico. 6. évf., 2012. 1–2. sz., 2–4. p.)
- ⁵³ B. Eötvös József: *Helyhatósági szerkezetünk*. I. (Politikai Hetilap, 1. évf., 1865, 11. sz., 129. p.)
- ⁵⁴ Eötvös, *Helyhatóság* (Politikai Hetilap, 1. évf., 1865. 11. sz., 130. p.)
- ⁵⁵ Eötvös, *Helyhatóság* (Politikai Hetilap, 1. évf., 1865. 13. sz., 160. p.); Varga, Norbert: *The Codification of Law of Conflict of Interest (incompatibilitas) in Hungary in the 19th Century* (Journal on European History of Law. 2011. 2.) 5558. p.
- ⁵⁶ *Politikai Hetilap*, 1. évf. 11. sz., 1865, 131. p.
- ⁵⁷ *Politikai Hetilap*. 1. évf. 11. sz., 1865, 131. p.
- ⁵⁸ Eötvös, *Helyhatóság*. II. (Politikai Hetilap 1865. 1. évf. 12. sz. 142. p.)
- ⁵⁹ Eötvös, *Helyhatóság*. II. (Politikai Hetilap, 1. évf., 1865. 12. sz., 143. p.). Az 1870. évi, ebben a szellemen hozott törvény szabályozásról: Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalmpolitika a dualizmus rendszerében* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 94–97. p.)
- ⁶⁰ Eötvös, *Helyhatóság*. IV. (Politikai Hetilap 1865. 1. évf. 16. sz., 198. p.)
- ⁶¹ Eötvös, *Helyhatóság*. II. (Politikai Hírlap 1865. 1. évf. 12. sz., 141–143. p.) Az USA Alkotmányának korabeli hazai értékelésére: Képes György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya* (Gondolat Kiadó, Budapest, 2003)
- ⁶² Az 1865-dik év december 10-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója, 1865. V. köt. Szerk.: Greguss Ágost (Pest, 1868, 107. p.)
- ⁶³ Reform, 1868, Bevezető III. p. Eötvös a bevezetőt 1867. december 24-én írta.
- ⁶⁴ Reform, 1868, III–IV. p.
- ⁶⁵ Az 1869-dik évi április 20-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk.: Nagy Iván. IX. kötet (Pest, 1870, 193. p.; a továbbiakban: KN 1870); Katalin Koncz: *The Standpoint of József Eötvös on Education* (Journal on European History of Law, 2014. (5) Nr. 1., 151–155. p.)
- ⁶⁶ KN 1870, X. köt. 202. p.
- ⁶⁷ KN 1870, X. köt. 149. p.; Veliky János: *Eötvös József* (Magyar szabadelvűek. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1998, 138–146. p.)
- ⁶⁸ K. Havas Géza: *Talpra, halottak! Publicisztikai írások 1937–1944* (Gondolat, Budapest, 1990, 99–100. p.; a cikk a *Népszava* 1941. augusztus 27-i számában jelent meg). A szakirodalomban később is megjelent az a nézet, hogy Eötvös közjogi szemlélete rugalmas volt. Antall József: *Eötvös József: Politikai Hetilap-ja és a kiegyezés előkészítése 1865–1866* (Századok, 99. évf., 1965. 6. sz., 1115. p.)
- ⁶⁹ Péterfy Jenő: *Irodalmi tanulmányok* (Budapest, é. n., 36–37. p.). Idézi és értelmezi: Taxner-Tóth Ernő: *(Köz)véleményformálás Eötvös regényeiben* (Csokonai Könyvtár 33. Szerk.: Bitskey István és Görömbei András. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 182. p.); Máthé, Gábor: *Der bürgerliche Rechtsstaat in Ungarn*. (Rechtsgeschichtliche Vorträge 35. ELTE-MTA, Budapest, 2005, 9–10. p.)
- ⁷⁰ Ferenczi, 143. p.

Szabadfalvi József

„Az első jelentősebb magyar jogfilozófus”

Virozsil Antal (1792–1868)
pályaképeének vázlata

A 18. század végére, a 19. század elejére a felvilágosodás eredeti gondolataival, illetve a francia forradalom eszméivel ellentétes természetjogi felfogás oktatása, művelése egyre inkább anakronisztikussá vált. A 19. század második évtizedének elején az új filozófiai nézőpontról a hazai bölcséleti irodalomban már így vélekedtek: „...ma már Kant, Fichte, Schelling adják a tónust, az ő húrjukon pendül a philosophia.”¹ A sokak szemében reakciós és konzervatív jogi teóriával szemben a kanti filozófiai és (ész)jogi tanok kezdtek előtérbe kerülni.²

Immanuel Kant korabeli filozófiai és jogbölcséleti jelentőségéről Pauler Tivadar, az irányzat egyik kiváló hazai gondolkodója ekképp ír: „Kant rendszerének érdemét a gyakorlati bölcsészet körül, még ellenei sem vonták kétségbe; működése épp e téren válpontot képez a régibb és újabb korszak között. A legjelesebb bölcsészeti munka a múltból nem felelt, nem felelhetett meg többé a tudomány következményeinek. Akik Kanttal ellenkeztek is, azt és irányát, ha czáfolólag is, minden esetre tekintetbe venni kénytelenültek.”³

Szintén érdemes hivatkozni Concha Győző – a hazai közjogi gondolkodás kiemelkedő alakja – 1885-ben írt summázatára, amely az észjognak a jogbölcséleti gondolkodáson belüli sajátosságaira hívja fel a figyelmet: „Az észjog a társadalmi tüneményeket nem közvetlen okozati összefüggésük szerint akarja megismerni, hanem azok célját, okát, lényegét kideríteni; az észjog előtt az ész nem megismerési eszköz, hanem forrás, melyből a jog, az erkölcs, az állam határozományai önként folynak s mellyel szemben áll a durva valóság s rendszerei közt csak az a különbség, hogy az ész az egyik a természetes külső világgal párhuzamos erőnek fogja fel, a másik a világ lé-

nyegének s az ész kategóriáit a valóság kategóriáinak, bennerejlő, nem az ember által belegendolt irányzó hatalmának tekinti, míg a harmadik előtt az ész a minden egyéni, különös tekintetektől megtisztított általánosság, feltétlenség, melyet az egyén cselekvése iránytűjének, szabadsága mérvének és alapjának elfogadva, alkothatja meg a legtisztább erkölcsöt, a bensőleg igazságos jogot.”⁴ A Grotiustól eredő megállapítás, mely szerint a jog az „ész parancsa”, az újkori politikai és jogfilozófiai gondolkodásban, így később a magyar észjogi iskola követőinek tanaiban evidenciaként fogalmazódott meg. E tekintetben egyaránt hasonlóan vélekedett többek között Szibenliszt Mihály, Csatskó Imre, Virozsil Antal és Pauler Tivadar.⁵

A császári udvar, illetve a helytartótanács, észlelve Kant filozófiai tanainak terjedését az egyetlen hazai egyetemen és főképpen a protestáns jogakadémiákon, 1795-ben döntött az ország összes tanintézetében való oktatásának további sorsáról. A „legfelsőbb elhatározás” értelmében a kanti tételek, mint „veszélyes”, „homályos” és

túlzottan „mélyenjáró” tanok előadása a helytartótanács határozata értelmében meg lett tiltva,⁶ s csupán „irodalomtörténeti megemlézésére” kerülhetett sor.⁷ Mindez azonban nem akadályozta meg, hogy a kanti szellemben fogant gondolatok jelen ne legyenek az oktatásban és még inkább a tudományos művekben. E hagyomány ápolásában a protestáns intézmények jártak élen, amelyek sem a Ratio Educationis előírásait, sem az említett helytartótanácsi tiltást nem tartották magukra nézve kötelezőnek.⁸ Így a 19. század elejétől kialakult hazánkban egy igen erős kanti hatás, amely magára Kantra, majd később a posztkantianus gondolkodók nézeteire támaszkodott. E téren elsősorban az evangélikus teoretikusok jeleskedtek.⁹ A 18. századi, már saját korában sem újszerű Wolff-Martini-féle természetjogi felfogással

Virozsil Antal

szemben a 19. század első harmadában a kontinensen új irányzatot képviselő szemléletmód mindazonáltal a hazai jogi gondolkodásra – beleértve a jogbölcséletől távolabb eső tételes jogtudományi diszciplínákat is – modernizáló hatást gyakorolt. Összességében ugyanakkor elmondható, hogy a hazai észjogi tárgyú irodalom nem képez kiemelkedő tudományos teljesítményt. Moór Gyula múlt század közepi megállapítása szerint: „A természetjogi és észjogi felfogás Magyarországon sohasem jutott kizárólagos uralomra; kellően mérsékelte Werbőczynek a történetet és a szokásjogot méltató organikus felfogása.”¹⁰

A magyar jogi gondolkodásban Csatskó Imre munkásságának köszönhetően nyert végleg teret az észjogi szemléletmód. A „hivatalos” jogi álláspontot és egyben az egyetemi jogi oktatásban használatos műveket ez időben Virozsil Antal, a pesti jogi kar „természet- és magyar közjog tanára” képviselte.¹¹ Nem véletlenül nevezte Moór Gyula Virozsil „az első jelentősebb magyar jogfilozófusnak”,¹² akinek legfőbb érdeme, hogy már „hivatalosan” is a kanti filozófia szellemében oktatta a jogbölcseletet Magyarország akkori egyetlen egyetemének jogi fakultásán.¹³ Ennek köszönhetően Virozsil, majd később Pauler munkássága révén vált hazánkban a kantianus jogbölcselet „katedratudományá”.

A forrásmunkákra történő, lábjegyzetekkel ellátott irodalmi hivatkozásokkal a hazai jogbölcseleti irodalomban elsőként Virozsilnál találkozunk. Művei széles körű szakirodalmi ismeretről és mély „bölcseledő” szemléletről tanúskodnak: „Rendszeresség és világosság, szabatoság dolgában is előnyösen emelkedik ki az észjog művelői közül.”¹⁴ Publikációi – amelyek többségében latin,

részben német nyelven íródtak – a hivatalos Martini-féle jegyzetek mellett „segédkönyvként” szolgálták a jogász-képzést.

Az egykori tanítvány és későbbi pályatárs megemlékezésében a következő véleményt fogalmazza meg az elhunyt jogtudós jogbölcseleti életművével kapcsolatosan: „Jogbölcseleti elveire nézve Kant alanyi ésszerűségi iskolájához tartozott; de az egyes tanok körül bírálólag járván el, mindenkor tárgyias felfogásra, az ellenkező nézetek kellő méltánylására törekedett. Azon elvnel fogva: »Veritas in medio sita«, gyakran az okok és ellenokok skeptikai modorú összeállítására szorított anélkül, hogy véleményét nyilvánította volna.”¹⁵ A szintén kortársnak tekinthető Werner Rudolf 1875-ben megjelent elmélet-történeti összefoglalójában az észjog „legbuzgóbb” és „legjelentékenyebb” művelői között említi Virozsil.¹⁶

***

Virozsil Antal 1792. április 14-én, Selmezbányán, polgári család gyermekeként látta meg a napvilágot. Középkiskolait szülőhelyén, illetve Nagyszombaton végezte. Teológiai és bölcseleti stúdiumokat követően a pozsonyi jogakadé-

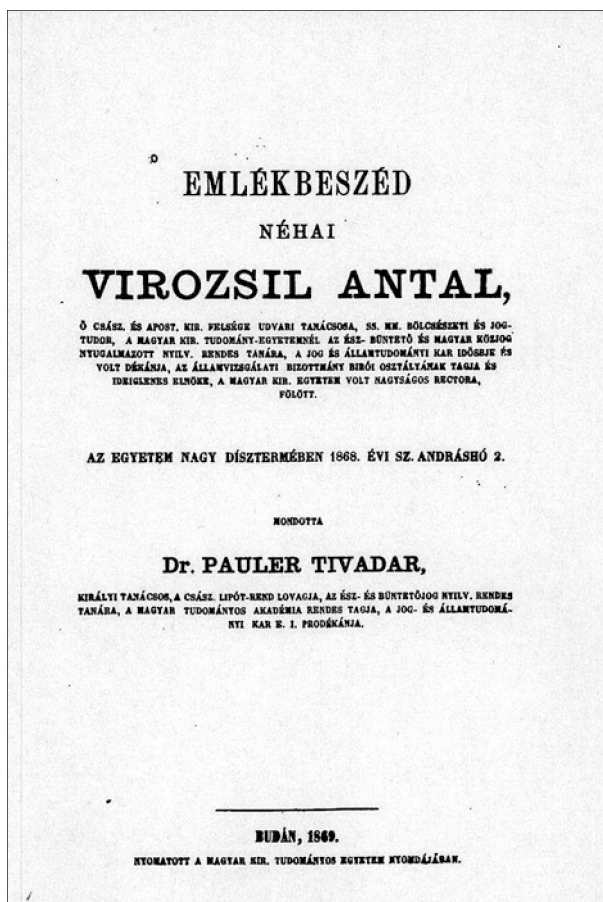
mian, majd a pesti egyetemen végezte jogi tanulmányait, ahol 1823. június 23-án „jogtudorrá” avatták. 1822-től a pozsonyi királyi jogakadémia politico-camerális-tudományok tanszékén helyettes tanári, 1825-től a természet- és magyar közjog tanszékére szintén helyettes tanári, majd egy évvel később rendes tanári kinevezést kapott. Választott tudományszakjai művelésében nagy elhivatottságot tanúsított: „Nagy olvasottsága, tudományos tájékozottsága, s ritka szorgalma egyaránt ösztönzék tanszakai irodalmi művelésére.”¹⁷ 1832-től 1862-ig – 1848–1949 néhány hónapját leszámítva – a „természet- és magyar közjog professzora” volt a pesti egyetem jogi fakultásán.

1836-ban József nádor fiának, István főhercegnek a jog- és államtudományi oktatását bízták rá. Az 1839/40-es, 1844/45-ös, 1845/46-os, 1846/47-es tanévekben a jogi kar dékánjává, az 1840/41-es tanévben pedig az egyetem rektorává választották. Az 1844. évi magyar nyelvrendeletet követően egyedül neki engedték meg a pesti jogi karon, hogy – mivel a „magyar

nyelvben tökéletes jártassággal nem bírt” – a továbbiakban is latin és német nyelven oktathasson: „Mint a felvidék szülöttje, oly időben és környezetben nevelkedett, melyben a magyar nyelv megtanulására kevés alkalma volt; habár később e hiányt pótolni igyekezett, haladotabb koránál fogva azt annyira sajátjává nem tehetette, hogy azon oly módon taníthasson, mint egyetemi tanárra nézve illőnek tartaná.”¹⁸

A szabadságharc bukását követően, 1849. augusztus 20-ától az egyetemet irányító ideiglenes tanács elnökének nevezték ki, majd 1850 és 1860 között az egyetem rektori teendőit látta el. 1862-ben vonult nyugalomba. Ezt követően Bécsbe költözött, és az ottani egyetemen három tanévben át magyar közjogot (!?) adott elő. Az osztrák udvar nagyrabecsülése jeléül Virozsil birodalmi nemesi címmel jutalmazta, majd udvari tanácsosi rangra emelte. 1868. május 19-én Bécsben hunyt el. A pesti egyetemen Pauler Tivadar tartott fölötté „emlékbeszédet”.

Első tudományos munkája nemzetközi jogi tárgyú volt, amelyben a tételes jogi vonatkozások mellett elméleti kérdésekkel is foglalkozott. Az elkészült mű kiadását a cenzúra nem engedélyezte, mert a be nem avatkozás elvét képviselő álláspontja ellentétben állott a korabeli osztrák,

Pauler Tivadar Virozsil Antal fölött tartott emlékbeszédének kiadása

Metternich-féle állami politikával. Pesti működésének első évében, 1833-ban jelent meg háromkötetes természeti magánjoga,¹⁹ mely egyes vélemények szerint a magyar jogbölcseleti irodalom első originális darabja.²⁰ Művében a „bölcseleti magánjog” teljes rendszerét a „kanti iskola szellemében” fejtette ki, melyre mindaddig a hazai irodalomban nem került sor. E könyve miatt a nádornál följelentették, sérelmezve a Martini-féle tanoktól eltérő tárgyalási módját, amely a hallgatókat tanulmányaik során „egészen összezavarná”. A névtelen beadványban arra is utalás történt, hogy mivel „Martini könyvének elveit szívták magukba az összes kormányzások hivatalnokai és a helytartótanács bizonyára nem fogja azt egy új könyv mögé helyezni”.²¹ A korabeli kari igazgató megvédte kollégáját, hivatkozva a Ratio Educationis vonatkozó rendelkezésére, mely szerint „ha a tanár magyarázatai az előírt szerzőtől eltérnek, kissé bővebbek, nyomtassa ki azokat, nehogy a hallgatókat sok írással gyötörjék”. A cenzúrai hatóság a korra jellemző módon tett pontot az ügy végére. Felhívta az érintettek figyelmét, hogy tilos a vallásnak, a jó erkölcsöknek, az uralkodónak és a közbiztonságnak ellentmondó tanokat közvetíteni, de a könyvben egyébként sincs olyan új módszer alkalmazva, mellyel a feljelentő megvádolta a szerzőt. Továbbá a cenzor megállapította, hogy a természetjogi gondolkodásban még senki sem találta fel az említett szempontokat sértő új megközelítési módot.²²

Jogbölcseleti fő műve – amelynek alapját az eredetileg József nádor fia számára készített „észjogtudományi átnézet” képezte – 1839-ben *Epitome juris naturae, seu universae doctrinae juris philosophicae* címen látott napvilágot, aminek magyar fordítása 1861-ben *Egyetemes természet- vagy észjog elemei* címmel jelent meg.²³ A korabeli cenzúra Virozsil könyvét – a szerző „megbízhatósága” ellenére – csak azzal a megkötéssel engedélyezte megjeleníteni, hogy egyetemi előadásában kézikönyvvül nem használhatja.

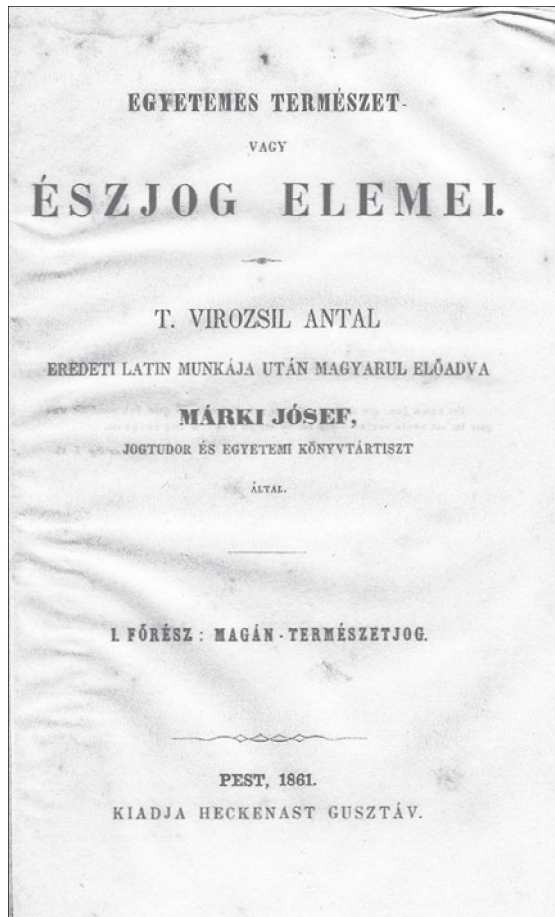
Művében a kanti „ismerettani” tanításoknak megfelelően az ember kettős természetéből indul ki. Megkülönbözteti az „anyagi” és „erkölcsi”, vagy másként „érzéki” és „szellemi” vonatkozásokat, amelyek az ember kettős természetét befolyásoló „anyagi”, illetve „erkölcsi” törvényekre utalnak. Előbbivel a természettudományok, utób-

bival a „gyakorlati bölcsészettan” foglalkozik, amelynek feladata az ember gyakorlati cselekvésének a vizsgálata. Ugyancsak kantiánus alapon tesz különbséget külső (jogi) és belső (erkölcsi) törvényhozás között. Míg a külső törvényhozás („jogi, világi törvény”) azt határozza meg,

hogy „mit és hogyan kelljen az embernek cselekedni, hogy másokhoz társas viszonyaiban, mindenkinek külső szabadsága valamennyinek szabadságával együtt megállhasson”, addig a belső törvényhozás („erkölcsi, lelki törvény”) azt mutatja meg, hogy „mit kelljen az embernek cselekedni, hogy minden cselekvésmódja, főleg a belső indokokat tekintve, szellemi lény méltóságával megegyezzen”.²⁴ Mindkét törvényhozás azonos „kútfőből”, a „gyakorlati észből” ered, ugyanaz a tárgya (az ember „gyakorlati cselekvősége”, másként „szabad cselekedetei”) és ugyanazon szellemi célra („a cselekedetek megegyezésére a józan ésszel”) irányul. A különbségek tekintetében megállapítja, hogy míg a külső törvényhozás „kényszerítő szentesítéssel erősítettik” meg, addig a belső csupán a „belső indokok által kormányoztatik”, vagyis jogi értelemben vett kényszerítést nem ismer.²⁵ A belső és külső törvényhozás kérdéseivel a gyakorlati bölcsészet más-más tudományterülete, így az ész belső törvényhozásával az „er-

kölcsitan” (etika), a külső törvényhozással a „bölcseleti jog”, máshol „jogbölcselet”, megint máshol „észjogtan” foglalkozik.

Az erkölcsstan és az észjogtan egyaránt vizsgálja a „természeti erkölcsi törvény”, vagy szélesebb értelemben használva a „természetjog” („természeti jog”) kérdését, melynek főbb jellemzőit az alábbiak szerint foglalja össze: 1. eredetüket tekintve, közvetve „isteniek”, ami azt jelenti, hogy az emberi természet és közvetve az emberi ész is Istentől származik; 2. „tiszták” és „világosak”, vagyis közönséges emberi ész által felfoghatók; 3. „bizonyosak” és „nyilvánvalók”, vagyis „az ész bizonyos és nyilvánvaló elveiből szabályszerű okoskodás által” levonhatók; 4. „változhatatlanok, örökkévalók és szükségesek (szükségképpeniek)”, vagyis „az emberi természet ugyanazon mivolta mellett, abból örök időnkig szükségképpen értetnek”; 5. „egyetemesek” tárgyi és anyagi értelemben, ami annyit jelent, hogy „ezen törvények minden szabad cselekedetre és minden eszével élő emberre egyaránt kiterjednek”; végül 6. „jogilag szentek”, sérthetetlenek és

Virozsil Antal *Egyetemes természet- vagy észjog elemei* című könyvének magyar kiadása (1861)

„természetes[ek], azaz: a cselekedetek természetéből folyó következetek [következmények] által szentesítvék [vannak szentesítve]”²⁶

A természetjog (észjog) értelmét és legfőbb alapelveit Virozsil – következetes kantianusként – az észből, illetve az „ember erkölcsi természetéből” vezeti le: „Az ész, mint az embernek legfőbb törvényhozója, egyetemleg azt követeli, hogy az ember, mint szellemi lény, cselekedeteiben... a józan ész vezérletét kövesse, melyben úgyis minden erkölcsi méltósága és elsősége rejlik. – Ugyanazon ész továbbá követeli különösen, hogy mindenki másokhoz társas viszonyaiban úgy forgolódjék, miszerint mások is hasonlóképpen cselekedhessenek, és így mindnyájan kölcsönösen, mint érzeki szellemi lények együtt létezhesse. – Mert azt az ész, mintegy ön természeténél fogva jogosnak ismeri, hogy mindenki teljesítse másnak, amivel tartozik, vagy hogy mindenkinek megadja a magáét, s ne tegye azt másnak, mit valaki magának másik által tétetni nem akar.”²⁷ A természetjog legfőbb alapelve szerint mindenki jogosult arra, hogy bármit megtegyen, ami az embereknek, mint személyeknek a társas együttélésével, illetve mindenki egyenlő szabadságával összeegyeztethető. Mindezen viszonyaiban az individuumot az a képessége vezérli, hogy „az ember esze által nem csak megkülönbözteti (elméletileg) az igazat a nemigaztól, jogost a jogtalantól, tisztet a becstelentől; hanem egyszersmind átlátja, miszerint gyakorlatilag is amazt elfogadni, emezt pedig kerülni tartozik, ha szellemi természetével megegyezőleg akar cselekedni.”²⁸ Némi pátosszal ezt nevezi a „józan ész szózatának”, amelyet a természet „beoltatott” mindnyájunkba.

Az ember természeti („eredeti”) jogainak alapja a „személy[i]ség”. Minden embernek létezésénél fogva „a természettől joga van magát mint érzeki, eszes és szabad, magában és magáért létező lényt tekinteni, fönntartani, ótalmazni s másoktól megkívánni, hogy azok vele szintén mint személlyel, természeti méltóságától egyezőleg, bánjanak”.²⁹ Ezt a jogot nevezi az „emberi személy[i]ség jogának”.

Virozsil a természetjogtól (észjog) megkülönbözteti a „tevőleges hatalomból” eredő „tevőleges jogot” (pozitív jog). A megkülönböztetés ismérveként megállapítja, hogy „a tevőleges törvények közvetlenül az emberek önkényéből, a természetiek pedig az észből merítettnek”.³⁰ A két jog egymáshoz való viszonyát a praktikum oldaláról közelíti meg. Úgy véli, a természetjog ismerete a széles értelemben vett joggyakorlat számára nemcsak hasznos, hanem szükséges is, hogy „a hozott (tevőleges) törvényeket annál könnyebben magyarázhassák, s alkalmazhassák; részint, hogy oly esetekben, melyekre törvény nem létezik mégis a természeti igazság s méltányosság egyetemesei véi szerint jogot kell mondani, segélyül használhassák”.³¹ Vagyis az észjog elsődlegesen mint jogértelmezési, illetve joghézag-kitöltési eszköz segítheti a jogalkalmazás gyakorlati tevékenységét.

A természetjog célját és feladatait tárgyaló fejtegetéseiben – hasonlóan Csatskóhoz – különbséget tesz „tisztá vagy elvont” és „alkalmazott természetjog[tan]” között. Míg előbbi célja az ember természeti jogainak és kötelességeinek az általános rendszeres kifejtése, ad-

dig az utóbbié mindezeknek az ember társas viszonyaira való alkalmazását vizsgálni. Ugyancsak itt mutatja be az „egyetemese természetjog” részeit, melyet művének terjedelmesebb részét képező további fejezetekben részletez. E szerint az észjog két fő területre: „magán-természetjogra” és „nyilván- vagy közjogra” osztható. Míg az előbbi „nemtársas” és „társas magánjogra”, addig az utóbbi „köz- vagy államjogra” és „nemzetek közötti jogra” tagolódik. Virozsil osztályozási szenvedélye, mely „aprólékoskodásig gondos kidolgozás”, sok esetben eltúlzottnak hat, a maga idejében azonban – miként Finkey Ferenc megállapítja – a „legjelesebb magyar jogbölcészeti műnek” volt tekinthető.³²

Virozsil munkásságát és műveit sajátos ellentmondás jellemzi. Elméleti kiindulópontjait tekintve a kantianokat követte, konzekvenciáiban azonban számos, az abszolutista hatalomnak és a fennálló status quónak megfelelő megállapítás szerepelt. A francia forradalom példáján igyekezett bemutatni mindazokat a veszélyeket, amelyeket a hibásan értelmezett természetjogi elvek a polgári rend megteremtésében és fenntartásában okozhatnak. A félreértelmezett természetjogi tanok „a sokaság fölfogását túlhaladván, nem a valódi, hanem a dőre elméműveltséget vagyis az úgynevezett ál-fölvilágosodást mozdítják elő, melyből a közjólétre több kár, mint haszon háramlik”. Majd így folytatja: „... ezen dőre műveltségéből származik az ész ama bálványozó tisztelete, mely a tevőleges tekintély minden bárhonnán eredő forrását megvetve, utoljára az ember valamennyi jogait s kötelességeit vakmerő eszének bírói széke elé állítja.”³³ E konzervatív alapállásából következően nem meglepő az az állítása, hogy az „újabb időkben” ebből táplálkoznak a gyakori „polgári lázadások és forradalmak”, amelyek következtében „a vallás, polgári alkotmány, tevőleges [pozitív] törvények szigorú bírálóivá tétetnek, kikből idővel ellenszegülő, makacs, zavaró s lázongó polgárok, közbátorság háborgatói kerekednek”.³⁴ A forradalmi természetjog veszélyeire való figyelmeztetés minden tekintetben megfelelt a 19. század harmincas éveiben a Habsburg hatalmi törekvéseket kiszolgáló, „uralkodó” jogi teóriának. Nézetei ellentmondásosságára további jó példa, hogy a tulajdonjog mint sérthetetlen természeti alapjog részletezése során a „megosztott tulajdonjog” típusai között (pl. haszonbérlet, kölcsön) megemlíti a „hűbér (feudum)” tulajdoni formát. A feudális magántulajdon legfontosabb formájának e kontextusban való rögzítése – még akkor is, ha e helyütt azt írja a szerző, hogy „inkább a tevőleges, mint a természetjog körébe tartozik” – nem igazán egyeztethető össze a „mások kirekesztésével tetszés szerint rendelkezés” jogával.³⁵ Virozsil elméletének valódi belső ellentmondása a korabeli modern polgári törekvésekre, mint kiindulóponttra adott konzervatív (feudális) válaszbán keresendő.³⁶

A forradalom és szabadságharc utáni publikációs lényegében már nem köthetők az észjogi vizsgálódásaihoz. 1851-ben megjelent enciklopédiája az akkori megközelítésmódnak megfelelően tárgyalja az állam- és jogtudományok tárgykörét, rendszerét és módszerét.³⁷ Ezt követően elsősorban közjogi kérdésekkel foglalkozott,³⁸ és csupán a

bécsi egyetemen tartott bemutató előadásában találkozunk újra természetjogi tematikával.³⁹

Virozsil „katedrajogbölcseletének”⁴⁰ minden mérséklő hatása mellett is a Habsburg-hatalom a forradalom és szabadságharc után további szigorítások bevezetését látta szükségesnek. 1853-ban császári rendeletben tiltották meg „a socialismusra, demokratismusra és a legújabb történelmi eseményekre vonatkozó kérdések tárgyalását”.⁴¹ A hatalom az 1855-ben kihirdetett új tanulmányi rend alapján kísérletet tett a jogbölcselet mint az esetleges ve-

szélyes tanok közvetítését végző tudomány háttérbe szorítására. Mindez elsősorban a jogakadémiákon járt sikerrel. A jogbölcselettel szemben a jogtörténet, azon belül is az osztrák, valamint német birodalom- és jogtörténet oktatása került előtérbe. 1860-ban az októberi diploma állította helyre a szabadságharc leverése után folszámolt egyetemi autonómiát és az 1848-ban törvényben deklarált tanszabadság elvét. Az észjog oktatását ekkor helyezték vissza régi jogaiba, illetve a német nyelvű oktatás is ez időtől szűnt meg.

SZABADFALVI, JÓZSEF

„Der erste bedeutende ungarische Rechtsphilosoph“ – Eine Skizze der wissenschaftlichen Laufbahn von Anton Virozsil (1792–1868)

(Zusammenfassung)

Die Studie skizziert die wissenschaftliche Laufbahn von Anton (Antal) Virozsil (1792–1868), einem der angesehensten Denker der ungarischen Rechtsphilosophie im zweiten Drittel des 19. Jahrhunderts. Nach einigen wenig beachtenswerten Arbeiten tat sich Virozsil als wichtigster Vorantreiber der Verbreitung der Kant'schen Philosophie in der ungarischen Rechtstheorie hervor. Als Kants konsequenter Anhänger leitete er das Wesen und die wichtigsten Grundsätze des Naturrechts von der Vernunft, bzw. „von der moralischen Natur des Menschen“ ab. In ungarischen rechtsphilosophischen Abhandlungen gibt es in Virozsil's Arbeiten zum ersten Mal Quellenverweisungen und Fußnoten mit fachliterarischen Bemerkungen. Seine Abhandlungen zeugen von einer besonders tiefen Kenntnis der

Fachliteratur und von seiner gut fundierten philosophischen Anschauung. Er fasste seine Bücher und Studien in Latein und in Deutsch ab, und diese dienten ihrerzeit – neben den offiziellen Lehrbüchern von Karl Anton Martini – als „Hilfsbücher“ auch der Ausbildung von ganzen Juristengenerationen. In seiner „Katheders-Rechtsphilosophie“ ist eine gewisse Widersprüchlichkeit zu sehen, denn als Ausgangspunkt nahm er die Freiheitsidee von Kant, aber in seinen Folgerungen sind vorwiegend Lösungsvorschläge zu finden, die den Ansprüchen des Absolutismus entsprachen. Seine Warnungen vor Gefahren des revolutionären Naturrechts stimmten in jeder Hinsicht mit der „herrschenden“ Rechtstheorie überein, die zur Unterstützung der Habsburgischen machtpolitischen Bestrebungen bestimmt war.

Jegyzetek

¹ Ertsey Dániel: *Philosophia* (Debreczen, 1813, 5. p.) – (Érdemes e helyen hivatkozni Ertsey filozófiatörténeti művére, melyben részletesen ír az új filozófia képviselőiről. Vö. Ertsey Dániel: *Philosophia története*. Debreczen, 1825, 170–193. p.)

² Az 1840-es évek elején a korszak első számú tudományos periodikájában (*Tudománytár*) megjelent terjedelmes írásában Pauler Tivadar használta elsőként az észjogi tanok hazai elnevezésére az „észjogtudomány” fogalmat. Vö. Pauler Tivadar: *Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota* (*Tudománytár* [Új folyam], VI. évf., 1842, 12. köt., 12. füzet, 351–371. p. [1. rész]; VII. évf., 1843, 13. köt., 3. füzet, 188–194. p. [2. rész]; 13. köt., 4. füzet, 233–254. p. [3. rész]; 14. köt., 7. füzet, 26–49. p. [4. rész]; 14. köt., 8. füzet, 77–94. p. [5. rész]; 14. köt. 9. füzet, 147–163. p. [6. rész]; 14. köt., 10. füzet, 208–215. p. [7. rész]). Ugyancsak az „észjogtudomány” fogalom használatával találkozhatunk egy néhány évvel később (1855) megjelent szakirodalmi ismertetés címében. A közlemény a szerző megjelölése nélkül jelent meg, ugyanakkor nem kizárható, sőt valószínűsíthető, hogy az írás Pauler Tivadar tollából született. Vö. *Az észjogtudomány magyar irodalma. 1849–1854* (*Jogtudományi és Törvénykezési Tár*, I. évf., 1855, 761–773. p.)

³ Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez* (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1878, 295. p.)

⁴ Concha Győző: *A jog- és állambölcselet adatai* (Magyar Igazságügy, XXIV. köt., 1885, 3. sz., 154. p.)

⁵ Az irányzat történetéről lásd bővebben Szabadválvi József: *A magyar észjogi iskola* (Állam- és Jogtudomány, L. évf., 2009, 1. sz., 17–44. p.)

⁶ „Mivel Kantnak a filozófiai tudomány tárgyaiban kiadott rendszere számos benne foglalt elvvel fogva, amelyek kétséget kelthetnek, sőt scepticismusra, továbbá új meghatározásokra és definitiókra vezetnek, veszélyes és egyébként is homályos és annyira mélyenjáró, hogy azt a kiválóbb szellemű ifjak is csak nagyon nehezen, a közepes és gyengébb képességűek pedig egyáltalában nem képesek követni, következésképpen ezek az elvek részben megrontják őket, részben kétséget keltenek fel bennük és hagynák hátra lelkükben a legnagyobb jelentőségű igazságok felől...” (A helytartótanács rendeletét idézi: Eckhart Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935*. In: *A királyi Pázmány Péter Tudományegyetem története*. II. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936, 230. p.)

⁷ Pauler Tivadar: *A budapesti Magyar Kir. Tudományegyetem története* (Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1878, Budapest, 351–352. p.)

⁸ Különösen érdekes fejleménye a hazai jogbölcselet történetének, hogy az észjogi gondolkodás megjelenésében és elterjedésében a protestáns intézmények, elsősorban a jogakadémiák jeleskedtek, holt a 18. század végén és még azt követően is ezek az intézmények – mint „az egyetem leányai” – főként az oktatásra vonatkozó kérdésben a pesti jogi kar bábáskodott. A megüresedett állások betöltésére tett javaslatlételi jogtól kezdve, az oktatók előadási jegyzeteinek értékelésén át a könyvbeszerzés ellenőrzéséig a helytartótanács kérésére vagy felhatalmazása alapján döntött, vagy tett javaslatot az egyetlen egyetemi jogi kar. (Vö.: Eckhart Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935*, 183–184. p.)

- ⁹ Vö. Mészáros András: *Iskolai filozófia Felső-Magyarországon a 19. században*. In: Mester Béla–Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás* (Áron Kiadó, Budapest, 2004, 128–129. p.)
- ¹⁰ Moór Gyula: *A jogbölcselet problémái* (Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1945, 45. p.)
- ¹¹ Életéről és munkásságáról lásd bővebben: Pauler Tivadar: *Emlékbeszéd néhai Virozsil Antal fölött* (Magyar Kir. Tudományos Egyetem Nyomdája, Buda, 1869); Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. *Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története* (Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1908, 193. p.); Horváth Bama: *Die ungarische Rechtsphilosophie* (Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, Bd. XXIV. 1930/31, H. 1. 37–41. p.); Eckhart Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935*, 291–293. p.; Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 120–126. p.); Szilágyi Péter: *Fejezetek az ELTE Állam- és Jogelméleti Tanszékének történetéből*. In: *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Tomus XXVI. (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 1984, 111–112. p.); Pokol Béla: *A XIX. századi magyar jogelmélet* (Jogtudományi Közlöny, LIII. évf., 1998, 7–8. sz., 288. p.)
- ¹² Moór Gyula: *A jogbölcselet problémái...*, 44. p.
- ¹³ Madách Imre, Nógrád vármegye egykori aljegyzője, majd táblabírája is Virozsil természetjogi előadásait hallgatta a pesti jogi karon. Az utókor számára fennmaradt a később híressé lett drámaíró egykori beszédének a fogalmazványa, melyben tanulóársai nevében a tanév végén elbúcsúzott tanárától. Érdemes ebből néhány gondolatot idézni: „Te az emberiséget állítád elénkbe egész szentségében, s embertársaink jogaiban önnön jogainkat tanítál tisztelni... Elvet adtál, melylyel az élet nem lehet czéltalan bolyongás; de törekvés egy szent cél felé, mely mindnyájunkat egyesít... Számodra hazánk parlag földében nem termenek babérok... De önmagában nagy a bölcs, ki nem áhítja a világ tetszését, mely forgószél gyanánt ha fel is kap, már is bukásra ítél... De neked azért jutalmad megjövend... Ha testvérekké lesznek nemzetek... Ha törvény fog ülni a trónon... Ha néhányan nem itélik el azokat, kiket egy hon ártatlanoknak vall... Addig egy nemtő követend csak göröngyös utadon: egy nemtő, mely fölött nincsen a sorsnak hatalma, és ez az: öntudat.” (Vö. Palágyi Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T., Budapest, 1900, 59. p.)
- ¹⁴ Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi...*, 193. p.
- ¹⁵ Pauler Tivadar: *Emlékbeszéd néhai Virozsil Antal fölött*, 27. p.
- ¹⁶ Werner Rudolf: *A bölcsészeti jogtudomány történelme* (Franklin-Társulat, Budapest, 1875, 196. p.)
- ¹⁷ Pauler Tivadar: *Emlékbeszéd néhai Virozsil Antal fölött*, 8. p.
- ¹⁸ Uo., 14. p.
- ¹⁹ Virozsil Antal: *Jus naturae privatum, methodo critica deductum*. I–III. (Pestini, 1833)
- ²⁰ Vö. Pauler Tivadar: *Emlékbeszéd néhai Virozsil Antal fölött*, 10. p.; Eckhart Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935.*, 292. p.
- ²¹ Eckhart Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935.*, 324. p.
- ²² Uo., 324–325. p.
- ²³ Virozsil Antal: *Epitome juris naturae, seu universae doctrinae juris philosophicae* (Pestini, 1839; magyarul: *Egyetemes természet- vagy észjog elemei*. I. Főrészt. *Magán-természetjog*. Ford.: Márki József. Heckenast, Pest, 1861; *Egyetemes természet- vagy észjog elemei*. II. Főrészt. *Természetes nyilván- v. közjog*. Ford.: Hoffmann Lajos Pál. Heckenast, Pest, 1861)
- ²⁴ Virozsil Antal: *Egyetemes természet- vagy észjog elemei*, 14. p.
- ²⁵ Uo., 17. p.
- ²⁶ Uo., 10–11. p.
- ²⁷ Uo., 18. p.
- ²⁸ Uo., 25. p.
- ²⁹ Uo., 72–73. p.
- ³⁰ Uo., 29. p.
- ³¹ Uo., 35. p.
- ³² Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi...* 193. p.
- ³³ Virozsil Antal: *Egyetemes természet- vagy észjog elemei*, 36. p.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Vö. uo., 98., 108. p.
- ³⁶ Ezt a következtetést vonja le egy évszázaddal később Horváth Bama (*Die ungarische Rechtsphilosophie...* 40. p.)
- ³⁷ Virozsil Antal: *Encyclopaedie und Methodologie des juristisch-politischen Studiums oder der gesammten Rechts- und Staatswissenschaften* (Pest, 1851)
- ³⁸ Virozsil Antal: *Jus publicum Regni Hungariae, a primordi is hujus regni usque ad recentissima tempora, ordine scientifico deductum*. (6 Specimina) (Buda, 1850–1854; magyar nyelvű kivonata: *Magyarország nyilván- vagy közjoga, mint az alkotmánya eredetétől 1847-8-ig fennállott*. Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, Buda, 1861)
- ³⁹ Vö. Virozsil Antal: *Ueber die hohe Idee der Gerechtigkeit und den Einfluss der Wissenschaft auf die Realisirung derselben im Staate* (Wien, 1864)
- ⁴⁰ A hivatalos jogbölcseleti nézőpontot Virozsil kapcsán Szabó Imre találóan nevezi Bécstől függő „katedrajogbölcseletnek”. (Vö. Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*, 127. p.)
- ⁴¹ Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*, 303. p.

Bölcskei János

A közjogi jogi személyek magánjogi jogalanyiségének egyes jogtörténeti vonatkozásairól

Bevezetés

A magánjog vezérlő eszméire és módszertanára a 19., majd a 20. században nagy hatással volt a közgazdaság-tudomány és a szociológia, amely elvezetett a *jog gazdasági elemzésének elméletéhez*, amely kétségtelenül a magánjog egyik legnagyobb hatású szellemi áramlatává vált, a magyar magánjogi megoldások megválasztásánál¹ szintén a gazdasági tényezők figyelembevételét tartotta elengedhetetlennek.² Ezért a következőkben igyekszem a jogtörténet adatai segítségével megvizsgálni, hogy a közjogi jogi személy a szokásjog és néhány kodifikációs előzmény tükrében magánjogi tabuként kezelendő-e?³

Magyarországon az állam létrejöttében és kialakulásában központi szerepet játszottak a közösség tulajdonában lévő törzsi-nemzetségi és családi vagyont képező föld és egyéb jószágtestek, valamint azon állami szervezetek, amelyek a társadalom gazdasági irányítását és jogszolgáltatását a vármegyék, valamint a királyi privilégiumokkal rendelkező városok és községek vezető köztisztviselőiben (önkormányzataiban) elősegítették.⁴

Ha valamely jogrendszer a magánjogi jogi személyek keletkezését állami engedélyezéstől, így valamely közérdekű, illetőleg közhasznú cél kimutatásától teszi függővé, akkor a magánjogi jogi személyek a jogrendszerben közszolgálatot ellátó közintézményekké, az állami közigazgatás részeivé válnak.⁵

A személyi és vagyonegyesülések lényegének megközelítésére jó példa Schwarz Gusztáv célvagyonelmélete, amely szerint a jogi személyeknek az államban betöltött szerepét úgy lehet meghatározni, ha a jogi személy lényegét valamely célra rendelt vagyonban látjuk.⁶ Grosschmid Béni szellemi hagyatékában sok a vagyonjogi írás, így *Felvezetek kötetmi jogunk köréből* című, monumentális műve mellett egyéb írásait ma már jobbra a fedelés homálya fedi.⁷ Ilyen *Jogi és lénytani személyiség* című műve is, amelyben a jogi személyekről a következő megállapítást teszi: „Mihelyt egyetlenegy olyan dolog van, ami felől köztudott az, hogy az az összesség: a jogi személy lénye és valósága már előttünk áll.”⁸

A jogi személy fogalmát és annak közjogi, valamint magánjogi eredetét külföldi és magyar magánjogtudósok egyaránt elemezték,⁹ így tudományos vita bontakozott ki, amelynek természetes korlátot szabott a jogi személyek által elérendő cél, ezért a jogi személyek fogalmának tartalmilag a magánjogra és annak vagyonjogi részére kell szorítkoznia, és a viták tisztázására a római jogot – így a *Digesta* rendelkezéseit – érdemes segítségül hívni, mely a következő neveket használja a jogi személyekre: *populus*, *civitas*, *respublica*, *curia*, *collegium*, *corpus*, *fiscus*, *ecclesia*, a községeket pedig a *publicae personae*, *persona*, *coloniae* nevekkkel illeti.¹⁰

A személyi és vagyonegyesülések történeti szemléletéhez a legjellemzőbb ókori és középkori szervezetek vizsgálata is szükséges.¹¹

A közjogi jogi személyek előképe a római jogban

A jogi személy fogalma visszavezethető a római jogi *személy- és a vagyonegyesülések* fogalmára, de nem az elvont jogi személyt tekintették magánjogi jogalanynak, hanem a testület mindenkori összességét, amelyet csak később neveztek el jogi személynek.¹²

A rómaiak sajátos államszervező jogszemléletük miatt a személyegyesülések közül előbb a *közjogi, majd a magánjogi* testületeket ruházták fel jogképességgel, s a posztklasszikus jogban a vagyontömegeket magánjogi jogalanyisággal.¹³

A jogalanyisággal felruházott személyegyesülések között először a testületeket érdemes elemezni.

A római köztársaság *állama mint testület (universitates)* túnt fel, amelyet a római polgárok együttes közösségén keresztül hoztak létre,¹⁴ így a *populus Romanus* önálló vagyonnal és szerződésalkötési képességgel rendelkezett, ezért a jogalanyisággal bíró személyegyesülések közé sorolták.¹⁵

A római államban a köztulajdon és a személy-, illetve vagyonegyesülés kezdeti formái már a korai köztársaság korában megjelentek – Appius Claudius Kr. e. 312-ben történt *tribusreformját* követően –, mert különös érdek fűződött ahhoz, hogy az *aerarii*¹⁶ (kincstárnok) hivatala segítségével a valós földtulajdoni viszonyokat a *res mancipi* (az itáliai földön fekvő telkek, a mezei telki jogok, a négy lábú igavonó állatok, valamint a rabszolgák) körében¹⁷ történt *mancipatiokra* (a dolgok feletti hatalomátadásra) vonatkozóan a polgárok *censusos* (adózási, katonai és választási célokat szolgáló) összeírásával, az állami adóbevételek növelése érdekében, az összes római polgár vagyontárgyaira kiterjesszék.¹⁸

Max Weber antik agrárközösségekről írt munkájában többször azonosult Theodor Mommsen elméletével, amely szerint egy *személy- és vagyonegyesülés* jött létre mind Rómában, mind pedig a coloniákban, ahol a közösségi földtulajdon – illetve birtok – egy emberi közösség megélhetését szolgálta, mert lakói két iugerum területű földet kaptak magántulajdonba, házhely és konyhakert

számára, de a legelők és bizonyos egyéb területek közös tulajdonban voltak.¹⁹

Személy- és vagyonegyesüléshez hasonló *szövetségbe* tömörültek a római családok a mezőgazdasági ingatlanaik hosszú ideig történő megművelésével úgy, hogy közösségi földjeik először az *ager publicusba* tartoztak – mint a római állam minden földje –, majd ezek a földek egy állami adományozással az *ager privatusba* kerültek, így a szövetség, amely felségjoggal bírt felettük, elismerte ezeken a mezőgazdasági földeken más népeknél előbb a római polgárok részére a magántulajdonukat.²⁰

A rómaiak ismerték a közcélokat szolgáló államkincstár, a városi önkormányzatok mint köztisztviselők, a közintézetek (pl. kórházak, szegényházak), a közalapítványok (*pia causa*), egyes közcélú egyesületek, így a temetkezési egyesületek fogalmát; ezek a közösség tulajdonában lévő vagyoni formái voltak, amelyek vállalkozhattak is, így ipari vagy kereskedelmi tevékenységet folytathattak – ezzel méltó elődjek voltak a mai közjogi jogi személyeknek.²¹

A pénzügyi igazgatás terén a római népet képviselő *senatus* igazgatta az államkincstárt (*aerarium populi Romani*), e mellé a *principatus* idején belépett a császár célhoz kötött magánvagyonát képező *fiscus*.²² A *fiscus* magába olvasztotta ugyan a közjogi eredetű *aerariumot*, és lassan a közjog hatálya alá került, a dologi jogi jogviszony miatt mégsem zárható ki teljesen minden magánjogi vonatkozása, hiszen az ilyen vagyontárgyak is állami vagyonnak számítottak, amely *res publica*.²³

Az állam civiljogi jogalanyiségének dogmatikai bázisa a *fiscus*, s a római jogi tudósok egy része – így Theodor Mommsen is – az államot jogi személynek tekintette, bár tudták, hogy ezt az elnevezést a régi rómaiak nem ismerték.²⁴

Az állam egyes szervezetei a magánjog területén önálló jogalanyisággal rendelkeztek, így az olyan személyegyesülések, mint a városok és a községek, valamint a vallási testületek (*sodalitates*), amelyeket közjogi alapon hoztak létre, és magánjogi jogalanyisággal rendelkeztek a magánemberek egyesületei és egyesülései is.²⁵

A császári kincstár, a *fiscus* bevételei – mint a *princeps* magántulajdona – a kivetett adókból, a császári uradalmak jövedelmeiből és a provinciái jogalanyok bevételeiből álltak.²⁶

Rómában az *aerarium* eredetileg a közjog (*ius publicum*), a *fiscus* pedig a magánjog (*ius privatum*) hatálya alá tartozott.²⁷ A római állam jogrendszere az állami vagyoni igazgatását egyrészt az állam (*populus*) és az uralkodó (*Caesar*, *fiscus*) szigorú döntései alá rendelte, másrészt minden pénzügyi döntést egy állami felsőhatóság szakmai hivatali ellenőrzése alá helyezett, és ez csaknem úgy működött, mint a régi diktatúra idején.²⁸

A római települések pénzügyi költségvetését két élesen elhatárolt körre osztották: egyrészt a település ingatlan és ingó javaira, másrészt a pénzügyi bevételekre és kiadásokra.²⁹

Gaius az egyesületek vagyonát, a városok és települések vagyonához hasonlóan, közös vagyonnak (*res communis*), kasszáját „közös kasszának” (*arca communis*) nevezi (vö. D. eo. 1,1).³⁰

A *societas negotiationis* alapján olyan társaságot lehetett létrehozni, amely rendszerint kereskedelmi vagy ipari tevékenységgel foglalkozott, társasági szerződéssel meghatározva a tagok vagyoni hozzájárulását.³¹ A hatalomgyakorlók képviselőiben a praetor járulékos keresetekkel támogatta a római vállalatok – köztük állami megrendeléseket teljesítő vállalatok – tevékenységét, a tengeri, a szárazföldi vállalkozások és cégtulajdonosok többszintű rendszerét.³²

A posztklasszikus időkben előfordultak már olyan vagyoni összességek, amelyeket mint a közjogi, valamint a magánjogi jogok és kötelezettségek alanyait értelmezték.³³

A Kr. u. 1. században problémát jelentett, hogyan irányítsák a Rómától távol eső provinciákat, illetve közösségeiket, hogyan ruházzák fel azokat jogokkal és kötelezettségekkel.

A római jog már a XII táblás törvénytől vallási jellegű testületeket (*solidates*) is felruházott önálló *alapszabály-készítési* jogokkal – amelyet a jogirodalom a jogalanyiság jeleként értékel –, valamint egyes városokat (*coloniae*, *municipia*, *civitates*) és községeket (*fora*, *conciliabula*, *pagi*) önálló autonóm jogalanyként fogadott el, először csak a *ius publicum* területén, majd ezek önálló magánjogi jogképessége is kifejlődött, mert *saját vagyonnal* és bizonyos gazdasági önállósággal is rendelkeztek, így a *ius privatum* hatálya alá tartoztak.³⁴ A testületek közé tartozott számtalan magán- vagy közjogi egyesület, így a városok kerületei és határkerületei (*montani*, *vicani*, *pagani*).³⁵

A római polgárjog kölcsönzése egy személy vagy csoport, illetve község számára egy új személy- vagy vagyonegyesülés létrejöttét jelentette. „A klasszikus korban Gaius már elvi értelemben jelenti ki, hogy *civitates... privatorum loco habentur*” (a városok... magánszemélyeknek tekintendők [D.50.16,16]).³⁶

A magántestületek és egyesületek csak az állam által megengedett gazdasági (*collegia tenuiorum*) vagy közcélra – pl. temetkezési egyesületek (*collegia funeraticia*) – jöhettek létre, így a magánjog területén megindult a köztestületek fiktív személyiségének kialakulása.³⁷

A szabad céhek Augustustól Nagy Konstantinig testület (*collegia*) néven váltak az állam érdekében egy föltöbb fontos feladat teljesítőivé, mert nekik kellett foganatosítaniuk a központi hivatalok beavatkozását, amely céheket a *principatus* alatt köztestületekbe fogták össze és kötelezték azokat, hogy az állam részére meghatározott szolgáltatást teljesítsenek.³⁸

A posztklasszikus korban, a Kr. u. 5–6. század során, a magánszemélyek adományai nyomán kialakultak a kegyes célra (*pia causa*) rendelt kórházak és szegényházak, amelyeket mint öngazgatással rendelkező vagyontömegeket személyként kezdték kezelni (Iust. C. 1,3,41,11–20).³⁹

A római jog összegzésében központi szerepet játszott I. Iustinianus császár (Kr. u. 527–565) tankönyve, az *Institutiones*, amelynek a Dolgok felosztásáról szóló Második Könyvében szerepelnek a *fiscus* és a városok mint vagyonegyesülések.⁴⁰ Ez a tankönyv Kr. u. 533-ban készült el, és Gaius *Institucióira* támaszkodott.⁴¹

A Római Birodalom államszervezésében a források szerint megállapítható, hogy a paraszti és pásztorközösségek földvagyonán alapuló mezőgazdaság és kereskedelem segítette elő azt a gazdasági fejlődést, amely a Kr. e. 6. századtól egy kis településből egy világbirodalom fővárosává tette Rómát.⁴²

A római társadalom jólétét évszázadokon keresztül egy gazdasági szemléletű államszervezés biztosította, amelyben központi szerepe volt a magántulajdonban lévő gazdasági szervezeteknek, valamint a központi és helyi testületeknek egyaránt.⁴³

A római jogi személy- és vagyonegyesülések továbbélése az európai magán- és kereskedelmi jogban

Először Dionysius Gothofredus, a francia humanista iskola képviselője adatta ki 1583-ban, Genfben a régi iustinianusi törvénykönyvek anyagát, a *Corpus iuris civilis*,⁴⁴ amely az *universitas*ról, azaz a testületekről tartalmazott szabályokat, így a modern fogalomképzés alapján a közjogi területi testületeket, a tartományi, városi, községi és a félig közjogi szakmai testületeket mint magántestületeket *collegia* néven együtt tárgyalta.⁴⁵

A római jog mellett a legnagyobb hatást a középkori Európa jogéletére a kánonjog gyakorlóinak munkája jelentette, akik a magánjog egyes elveinek kidolgozása mellett a jogi személy elméletének megalkotásában is fontos szerepet játszottak III. Ince pápa (1198–1216) vezetésével.⁴⁶

A római jog továbbélése során az *universitas* (a testület) egyes típusai önálló szervezettel és képvisellel, valamint saját vagyonnal rendelkeztek.⁴⁷

A Frank Birodalom középkori államszervezetében különböző vezető testületek működtek, ezek közül a legmagasabb szintű az állam legfontosabb tisztségviselőinek tanácsadó szerve, a *nagytanács* volt.⁴⁸

A céhek és korporációk a Római Birodalom kollégiu-maira vezethetők vissza, amelyek a mesteremberek szövetségei voltak.⁴⁹

Az *universitas* alkalmazási köre a városokra és a kisebb településekre, a foglalkozási szövetségekre, a kereskedő céhekre, a tudományos testületekre (*collegia doctorum*) és a régi egyetemek iskolai testületekre (*universitas scholarium*), a vallási egyesületekre, az intézetekre és a kórházakra vonatkozott.⁵⁰

Az állami szociális feladatok és a szegénygondozás területi ellátásában a testületek először a Karoling-kori Frank Birodalomban, egyházközségek formájában jelentek meg.⁵¹

A városokban a jómódú polgárok és kereskedők mellett a céhek, a mesteremberek testületei, gazdasági erejük alapján szakmai kamarákba tömörülve, arra törekedtek, hogy részt vegyenek a város vezetésében.⁵²

Befejezett tant a személyegyesülésekről, illetve az *universitas*ról, csak a középkori kanonisták és legisták fejlesztették ki, amelyekből egyes szabályok megtalálhatók

a *Corpus Iuris*ban is.⁵³ Ezen a munkán alapul az európai közös jog, a *Ius commune – universitas* elmélete.⁵⁴

Franciaországban és Angliában a központi hatalom nagytanácsának ellensúlyozására a falusi és városi közösségek helyi önkormányzati testületeket választottak.⁵⁵

A középkori városok keletkezéséről különböző elméletek vannak; az egyik szerint a római települések helyén, a másik alapján a várak árnyékában vagy a kereskedelmi útvonalak találkozásánál, az iparosok és kereskedők védelmére jöttek létre.⁵⁶

Az *universitas* tanának modellje a személyegyesülés, amely a vagyonegyesülettől – az *universitas rerum*tól, mint pl. a hagyatéktól (vagy a családi vagyontól, a *familia pecuniarum*tól) – elhatárolható.⁵⁷

A középkori városban a polgárokat tekintették a város gazdájának, ezért a város élén a vezető mellett 12 tagú választott magisztrátus, illetve szenátus működött, de a város legfontosabb szerve a város ingatlantulajdonnal bíró polgárainak gyűlése volt.⁵⁸

A római jog recipiálása alapján a fiskus (*fiscus*) fogalmát először a német városi jogokban alkalmazták, s ezt a kategóriát használták fel a fejedelmek és hercegek az alattvalóikkal kialakult vagyoni kapcsolataik jogi rendezésénél.⁵⁹ Ennek alapján a *fiscus* tana lett a közjogi jogi személynek nevezett jogiszemély-típusok közül a legátfogóbb, amely alapján az államvagyon fogalmát kifejlesztették. Ezt számtalan szakszöveg tárgyalja; ebben a körben a különleges közigazgatás érdekében az *advocati fisci* vagy a *procuratores* állnak rendelkezésre.⁶⁰

A virágzó feudalizmus időszakában a kamarás tisztsége segítette elő a kamara, a *fiscus* intézményének kialakulását, amely a feudalizmus végén már az állam legfontosabb gazdasági szerve lett.⁶¹

A feudális Angliában a *kincstárnak*, amely a korona pénzügyeit képviselte alperesként vagy felperesként a királyi bíróság előtt, külön részlege volt, amely mint *kincstári bíróság* foglalkozott ezekkel az ügyekkel.⁶² Az angol Kincstári Bíróság (*Exchequer*) a 14. századtól a 17. századig külön működött, a korona vagyoni követeléseinek elbírálását szolgálva.⁶³

A középkori jogtudósok a jog és szerződésképességgel rendelkező *fiscus* *persona representatának* határozták meg, amely tant a német jogászok közül Lauterbach fejlesztette ki és a *fiscus* egy „*universitas rerum*nak” tekintette, kinyilvánítva, hogy a *fiscus*, hasonlóan a hereditashoz, úgy működik, mint egy szervezet, tehát *persona vice fungitur* (*Digesta* 46,I,22), tehát egy *persona mysticához* hasonlít.⁶⁴

Az európai városok jelentős része már a középkorban *kommuna* (*communa*) joggal rendelkezett, és városállamként működött, mint pl. Velence, Genova és a Hansa városok szövetsége, amelyek évszázadokon át uralták az európai tengeri kereskedelmet.⁶⁵

Az intézetek modern elmélete a személyegyesületekkel szembeállítja az intézeteket, s utóbbin egy önálló szervezetet ért, amelynél a vagyon egy meghatározott célt szolgál. A közjogi jogi személy ezen elődje tartósan gondoskodott arról, hogy a meghatározott célt el is érje.⁶⁶

Az intézet a magánjogban úgy tűnt fel, mint önálló alapítvány, mert a *Ius Commune* jogászaik semmilyen átfogó

elméletet nem dolgoztak ki az intézetre vonatkozóan, de az *universitashoz* tudták hasonlítani, amely kérdés megvilágításához az antik szövegekből azt olvasták ki (D. 46.I.22), hogy ez egy olyan jogintézmény tulajdonságaival rendelkezik, mint a *peculium* (különvagyon) az örökségnél.⁶⁷

Az úgynevezett közjogi alapítvány úgy jött létre Németországban, hogy az alapítványok (*pia causa*) jogintézménye az állami közjóra irányuló célokat szolgálta – ez lett később a közalapítvány, amelyet egy erőteljes állami felügyelet irányításával hoztak létre.⁶⁸

Az európai középkori városok, amelyek Itáliában és Franciaországban az újjászülető *római jog alapelveire* építették a *városi közösségek* életét, személyiségüket a városnak adták, s ez indokolja a városok mint kommunák *jogi személyiségének* elméleti vizsgálatát.⁶⁹

Az egyes népek közösségeinek és településeinek gazdasági törekvései a római jog jogintézményeinek recepciójával létrehozták a személy- és vagyonegyesülések különböző formáiban a mai közjogi jogi személyek elődjait, amelyek magánjogi jogalanyisággal rendelkeztek.

A római jogi személyegyesülések késői továbbélése az európai magán- és kereskedelmi jogban

A jogi személy fogalmát először egy német jogtudós, Gustav Hugo használta, *Lehrbuch des Naturrechts als einer Philosophie des positiven Rechts* (Berlin, 1798) című természetjogi művében, de még csak a testületek (Körperschaft) vonatkozásában.⁷⁰

A római jog recepciójával a konziliátorok és kanonisták rugalmasan átvették a római jogászok gondolkodásmódját és a magánjogot – amely alatt nemcsak egyes jogintézményeket értünk, mint pl. a jogi személyt, hanem átfogó új diszciplínákat is –, így a kereskedelmi jogot és a nemzetközi magánjogot.⁷¹

A BGB és az ABGB személyfogalmában Kant tanításának közvetítésével jelentek meg a 18. századra jellemző természettudományi és jogfilozófiai eszmék, amelyek a természetes személyt és a jogi személyt egyaránt természetjogi és erkölcsi alapon határozták meg.⁷²

John Austin, a londoni egyetem analitikus jogtudományi iskolájának alapító jogbölcseleti professzora termékeny levelezést folytatott a német Történeti Jogi Iskola vezetőjével, Friedrich Karl von Savignyval, aki szerint a római jog fogalomrendszere jól felhasználható és továbbfejleszhető a pandektisták művei alapján, így vették át Gustav Hugótól a *legal person*, a jogi személy fogalmát az angol jogászok.⁷³

A jogi személy fogalma alá a 18. század végétől a testületek mellett az *intézeteket* és az önálló *alapítványokat* is bevonták.⁷⁴

Ezek a jogi személyek közjogi aktussal jöttek létre, és alapvetően magánjogi, azon belül dologi jogi jogviszonyokon alapultak, hogy a természetes személyekhez hasonló jogok és kötelezettségek alanyivá váljanak.

Ez a felosztás Arnold Heisére vezethető vissza, s nagy tudományos hatást gyakorolt a korabeli német jogi közvéleményre; Carl Friedrich Savigny *System* című művének két kötetében is megjelent.⁷⁵

A 19. század második felében Németországban a közszolgáltatások megjelenésével elhatárolták a *közhatalmi feladatokat ellátó szerveket* az áruforgalomban megjelenő állami jogalanyoktól, így a *fiscustól* is, illetve az annak résztvevőenségét végző szervezetektől.⁷⁶

A modern államok jogában később győzedelmeskedett az állam jogi személyé nyilvánítását elismerő álláspont; ez pandektista alapon a puchtai-savignyi konstrukció átvételével jelent meg, amely folyamat együtt járt az államnak részben az államkincstárral való azonosításával és civil jogi jogalanyiságának elismerésével (civilizálásával).⁷⁷

A jogtörténeti kutatások alapján javasolható, hogy a 19. századi szervezeti formák tanulságai mellett a római és a kánoni jog forrásaiból is merítsünk, amely mindenekelőtt az *universitas* tanára, és az ahhoz tartozó állami fiscusra, a községi és városi települések testületeire, a jog által elismert egyesületekre, így a céhekre és az egyházi szervezetekre épültek, így ezekből a szervezeti és szabályozási formákból ma is használható elméleti és tételes jogi ismereteket lehet átvenni.⁷⁸

A patrimonialis német államon belül a tulajdon és a közhatalom eleinte szerves egységet alkotott, majd a fiskus felelőségi szempontú intézményesülése miatt meg kellett bomlania az államon belül a közjog és magánjog addig összeépült jogintézményeinek.⁷⁹

A *pandektisták* egy – kisebbségben maradt – csoportja jelentős álláspontot hirdetett meg a jogtudomány akkori állásához képest, mert a jogi személy létének alapját nem a személyek egyesülésében, hanem a *vagyonban* látta, amely vagyontárgyak a jogi személy létrejöttét szolgálják.⁸⁰

A pandektisták *célvagyon elméletet* valló csoportjának vezetője Alois Brinz (1820–1887) *Pandekten* című művében a jogi személy legfontosabb jellemzőjének az egy meghatározott *célra rendelt vagyont* tartotta, mert véleménye szerint vagyon nemcsak ember mint természetes személy, hanem *cél* által is összetartható.⁸¹

A testületek jogának általános tanát a régi *ius commune* alakította ki a személyegyesülésekből (*universitas personarum*) kifejlesztve, amelyekből a tartományok, a községek és a céhek létrejöttek.⁸²

Az európai államok jogrendszereiben a 19. század végén a testületek keletkezése a többi jogi személyéhez hasonlóan csak állami jóváhagyással kezdődhetett el.⁸³

Ezek a tanok az Osztrák–Magyar Monarchia területére is eljutottak, s megjelentek az állam gazdasági és szociális szerepvállalásának különböző formáiban.

Céljuk alapján a német és osztrák jogterületeken megkülönböztettek

- közalapítványt, „amely azonos célt követ, mint az állam vagy egy köztestület”,
- magánalapítványt, amely csak magáncélt szolgál,
- vegyes alapítványt, amely a célok mindkét típusát szolgálja.⁸⁴

A 19. század közepére az európai államok többségében kialakult a köz- és magánjogi kereskedelmi jog, valamint

a kereskedelmi eljárásjog és a fizetéseképtelenségi jog, így a csődjog és az árverési jog.⁸⁵

A jogi személyeknek a kereskedelmi jogban a 19. században két fő típusa jelent meg, különböző altípusokkal vegyesen:

- a) először: a közjogi jellegű testületi *universitas*, amely területi és egyéb autonóm szerveződések jelentett, főként a városokban: a céhek és iparúzők, a Gildek, a Hansen, amelyek kiváltságokat vívtak ki maguknak, a korabeli mediterrán városok saját státútumokkal rendelkeztek,
- b) utóbb a magánjogi jellegű itáliai kereskedelemben és a germán világban a kereskedelmi társaságok, a *commenda* és *compania*, a mai betéti és kereskedelmi társaságok elődje, s a *societas compararum*, a mai részvénytársaság elődje.⁸⁶

Az állami kereskedelmi jog része lett a közigazgatási jognak, amely szabályozza az államhatalomnak a kereskedelemhez való viszonyait: a rendészeti (adminisztratív), pénzügyi, eljárási és büntetőjogi oldalát, ezt a hatást tartalmazza az összes kereskedelmi törvénykönyv éppúgy, mint a német is.⁸⁷

Az Apáthy István által szerkesztett 1875:35. tc., az első magyar kereskedelmi törvénykönyv (Kt.) a német kereskedelmi törvénykönyv mintájára készült el, amely törvénykönyv hatálybalépéséig a bírói gyakorlat az 1811. évi *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB), az osztrák Általános Polgári Törvénykönyvre támaszkodott, amely Magyarországon 1853. május 1-jén lépett hatályba, majd ezen törvényekre támaszkodva fejlődött ki a magyar kapitalista áruviszonyok joga.⁸⁸

Az 1928. évi „Magyarország magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslatán” (Mtj.) érezhető a BGB és a ZGB erős hatása,⁸⁹ amelyekben figyelemre méltó személyi jogi rendelkezések találhatók a római jogi továbbélés jegyében.

A német BGB első tervezetét (Erste Lesung), amely egy „paragrafusokba szedett pandekta tankönyv” volt, és amelynek dogmatikája római forrásokon alapult, a Windscheid vezetésével alakult első bizottság 1877-re készítette el, második tervezetét (Zweite Lesung) pedig 1896-ra a második bizottság Gottlieb Planck vezetésével, amelyben tükröződik a törvényhozó eredeti szándéka és célja a 89. §-sal kapcsolatban, amely a magánjogi és közjogi jogi személyekre vonatkozó, egységes előírásokat ösztönözte.⁹⁰

A német magánjog szerint megkülönböztetnek közjogi és magánjogi személyeket; közjogi jogi személyeknek tekinthetők mindenekelőtt az állam (a Szövetségi Állam és a tartományok), az állam alá rendelt, de közjogi területi testületek (községek, községszövetségek, járások), továbbá különféle más közjogi testületek, így a közintézetek és a közalapítványok.⁹¹

Az osztrák magánjogászok szerint a magánjogi forgalomban a közjogi jogi személyek is részt vesznek, mint személyegyesülések (testületek), így az *osztrák szövetségi állam*, a tartományok, a községek, a kamarák, az alapok és az alapítványok, amelyek létrejötté közvetlenül egy törvényen vagy közigazgatási határozaton nyugszik.⁹²

A közjogi jogi személy a magyar jogtörténetben

Magyarországon a közjogi jogi személyek között első helyen az államot kell megemlítenünk, amely, ha magángazdálkodást folytat, a többi magánegyénnel egyenrangú jogi személlyé válik.⁹³

I. (Szent) István a magyar patrimoniális állam megszervezésében a legnagyobb földmennyiség birtoklásával és a királyi birtokszervezet felépítésével, valamint a királyi magángazdaság üzemeltetésével válhatott az első magyar királlyá, akinek hatalma az állam földje fölött való tulajdona miatt erősen magánjogi természetű is volt.⁹⁴

A király kamarája, kincstára I. (Szent) István okleveleiben már 1002 óta megtalálható, mint a regálejogokból: ezüstbányászatból és pénzverésből, valamint kivitelből és az erdélyi só forgalomba hozatalából, vámokból, adókból származó királyi pénzeszközök tulajdonosa.⁹⁵

Annak ellenére, hogy a magánjogot csak a közszervek magánjogi vonatkozású működése érdekli, a közjogi jogi személyeknek kezdetektől két csoportját ismerték a magyar jogban, egyrészt a világi közjogi, másrészt az egyházi (felekezeti) jogi személyeket, amelyek első apostoli királyunk óta vagyoni jogképességgel bírtak.⁹⁶

II. Ulászló 1514-es törvénye szerint a magyar korona javai közé tartoztak azok a királyi javak, amelyeket „fekvő jószágoknak és álló jövedelmeknek”, különböző uradalmaknak neveztek, valamint különféle jószágok és jövedelmek, továbbá a *bona fiscalia* nevű királyi javak, amelyekbe a *visszakerült jószágok* kerültek.⁹⁷

Az állam magánjogi képviselőre a királyi *fiscus* volt hivatva; a *fiscus* segítségével tudták megoldani jogéletünkben a Szent Korona, a királyi felség és az ország törvényes képviselőjét.⁹⁸

A feudális jogban a *fiscus* – az uralkodó vagyonától elkülönített vagyontömeg és a városok jogalanyisága – azt jelentette, hogy jogi személynek ismerték el őket, amelyek közül a városi polgárság municípiumi megjelenítése a *Tripartitum*ra megy vissza, s római jogi eredettel bír, amelynek tulajdonjogi tartalma nem a közös tulajdon, hanem a közjogi részvétel volt.⁹⁹

Ezzel váltak ezek a személy- és vagyonegyesülések közfeladatra rendelt közösséggé és hozzá kapcsolódó célvagyonná.

A testület (*corporatio, corpus, collegium*) vagy személyek egyeteme, közönsége (*personarum universitas*) olyan társaságnak minősül, amely egy személy szabadságával bír, pecséttel és önálló szabályokkal, valamint vagyonnal rendelkezhet, miként egyes emberek.¹⁰⁰

Az osztrák–magyar kiegyezés után a kapitalista fejlődéssel eltolódott a gazdaság súlypontja a kereskedelmi társaságok jogi szabályozása és elméleti tisztázása irányába, amely szerint Magyarországon is megkülönböztették a *közjogi és magánjogi jogi személyeket*, amelyek az árucserében csak másodlagosan vettek részt; ilyenek az államkincstár (*fiscus*), a helyi önkormányzat szervei, a törvényhatóságok és a községek, a közintézetek (pl. MTA, Nemzeti Színház).¹⁰¹

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a magánjog tudományának kötelezettsége nemcsak a természetes személyek, hanem szervezetek szabályozásával kapcsolatos elméleti kérdések tisztázása.¹⁰²

Bár a közjogi jogi személyt az állam hozza létre jogszabállyal vagy hatósági aktussal, állami feladatok végrehajtására, mégis *vagyont* kell hozzá adnia, így magánjogi tulajdonos lesz, ha kilép az áru piacra.

A magántulajdon által uralt piacgazdaságban, az állam kiterjedt társadalmi és gazdasági szerepvállalásának eredményeképpen, a közjogi jogalanyok a kincstár, az egyes állami szervek, a helyi önkormányzatok a köztulajdon alanyává, így mint polgári jogi jogalanyok a polgári jogi jogviszonyok alanyává váltak.¹⁰³

A 19. század folyamán, a francia forradalom hatására kialakult modern jogállamokban perjogi okokból az államfő és az állam helyett egy azoktól különböző jogalanyt, a kincstárt tették az állami közvagyon tulajdonosává, amely így magánjogi alanyiságot kapott.¹⁰⁴

A fenti tények alapján a dogmatikai bizonytalanság eloszlatása érdekében a közjogi jogi személyek jogi személyiségét polgári jogi személyiségnek ismerték el, mert a közjogi jogi személy csak egy elnevezés; ennek értelmé-

ben van közjogi jogi személy, de nincs külön közjogi jogi személyiség, hiszen ez csak egy jogtudományi műszó, egy terminus technicus, amely egy jogi személy közjogi jogviszonyokban való részvételét jelzi.

A magyar történelemben a jogszabályok kodifikációs előkészítő tevékenysége az *osztrák* törvényhozás erős hatása mellett a *német* modell hasonló jogintézményeinek folyamatos figyelembevételével ment végbe,¹⁰⁵ amely a közjogi jogi személy tanulmányozásához ma is elengedhetetlen kiindulópont.

A közjogi jogi személy magánjogi jogalanyiségének biztosabb meghatározása érdekében a fenti két ország jogintézményei mellett feltétlenül érdemes elemezni a továbbiakban a 19. századtól a francia és az angol jognak a témával kapcsolatos személyi jogi, dologi jogi és kötelmi jogi jogintézményi történetét, a mai jogra is kiható tanulságok miatt.¹⁰⁶

A jogtörténet folyamán a közjogi jogi személyek magánjogi jogalanyiségének elismerésével nem elvenni akarta a magánjog a közigazgatási szerveket a közjogtól, hanem a magánjog háttérrel biztosított azoknak az áru piaccal való fellépésükhöz.

A jogtörténeti források alapján megállapítható, hogy a magánjog tudománya a jogtörténet során elméleti és tételes jogi összhangra törekedett a közjog tudományával.

BÖLCSKEI, JÁNOS

Über rechtsgeschichtliche Aspekte juristischer Personen des öffentlichen Rechts als Rechtssubjekte des Privatrechts

(Zusammenfassung)

Auf die führenden Ideen und die Methodik des Privatrechts übten im 19. sowie im 20. Jh. die Volkswirtschaftswissenschaft und die Soziologie eine große Wirkung aus, was zur *Theorie der wirtschaftlichen Analyse des Rechts* führte, die zu einer der bedeutendsten geistigen Strömungen des Privatrechts wurde. Die Studie untersucht mit Hilfe rechtsgeschichtlicher Angaben, ob eine juristische Person des öffentlichen Rechts im Spiegel des Gewohnheitsrechts und einiger Kodifikationsereignisse im Privatrecht als Tabu zu behandeln sei. Der Begriff der juristischen Person ist auf den römischrechtlichen Begriff der *Personen- und Vermögensvereinigungen* zurückzuführen, aber dort wurde nicht die abstrakte juristische Person als privatrechtliches Rechtssubjekt betrachtet, sondern die jeweilige Gesamtheit der Körperschaft, die erst später als juristische Person bezeichnet wurde. Das spätere Weiterleben der römischrechtlichen Personenvereinigungen ist auch im europäischen Privat- und Handelsrecht zu beobachten. Im Allgemeinen ist festzuhalten, dass die

Privatrechtswissenschaft nicht nur die theoretischen Fragen bezüglich natürlicher Personen, sondern auch die der Regelung ihrer Organisationen zu klären hat. Um dogmatische Unsicherheiten auszuräumen, wurde die juristische Rechtspersönlichkeit juristischer Personen des öffentlichen Rechts als privatrechtliche Rechtspersönlichkeit anerkannt, weil „juristische Person des öffentlichen Rechts“ nur eine Bezeichnung ist. In diesem Sinne gibt es die juristische Person des öffentlichen Rechts, aber es gibt keine getrennte juristische Rechtspersönlichkeit des öffentlichen Rechts. Das ist nur ein Fachwort der Rechtswissenschaft, und es bedeutet die Teilnahme einer juristischen Person an öffentlich-rechtlichen Rechtsverhältnissen. Das Privatrecht wollte die Verwaltungsorgane im Laufe der Rechtsgeschichte durch Anerkennung juristischer Personen des öffentlichen Rechts als Rechtssubjekte des Privatrechts nicht dem öffentlichen Recht entziehen, sondern es schuf ihnen den Hintergrund zu ihrem Auftritt auf dem Warenmarkt.

- 1 Schwarz Gusztáv: *A jogalany kérdéshez*. In: *Új Irányok a magánjogban* (A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalat, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1911, 532. p.)
- 2 Vékás Lajos: *Új irányok a magánjogtudományban* (Magyar Tudomány, 2007/12., 1563. p.)
- 3 Kisfaludy András: *A közjogi jogi személy mint magánjogi tabu?* In: *Liber Amicorum Studia L.Vékás dedicata, Ünnepi dolgozatok Vékás Lajos tiszteletére* (ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 2009, 166. p.)
- 4 Mezey Barna: *Vom consuetudo zum Gesetzesrecht*. In: Máthé Gábor–Mezey Barna (Hrsg.): *Die Elemente der Ungarischen Verfassungsentwicklung* (Budapest, ELTE Állam és Jogtudományi Kar, 2000, 22–23. p.)
- 5 Moór Gyula: *A jogi személyek elmélete* (Budapest, 1931, 28. p.)
- 6 Kisfaludy András: i. m., 169. p.
- 7 Vékás Lajos: *Grosschmid szelleme és gondolatai az új Polgári Törvénykönyv öröklési jogi szabályaiban* (Magyar Jog, 2013. 5., 257. p.)
- 8 Grosschmid Béni: *Jogi és lényegi személyiség* (Magyar Jogi Szemle, Budapest, Globus Műintézet Rt., 1920, IV. köt. 222. p.)
- 9 Moór Gyula: i. m., 7–11. p.
- 10 Bozóky Alajos: *A jogi személyekről* (Nagyvárad, Hügel Otto Nyomdája, 1870, 13–14. p.)
- 11 Gierke, Otto: *Die Staats und Korporationslehre des Alterthums und des Mittelalters und ihre Aufnahme in Deutschland*. In: *Genossenschaftsrecht*. Band III. (Berlin, Weidmansche Buchhandlung, 1881, 5–6. p.)
- 12 Földi András–Hamza Gábor: *A római jog története és intéstitúciói* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, 226. p.)
- 13 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 226. p.
- 14 Hausmaninger, Herbert–Selb, Walter: *Römisches Privatrecht* (5. kiad., Böhlau Verlag, Wien–Köln, 1989, 139. p.)
- 15 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 227. p.
- 16 Kaser, Max: *Eigentum und Besitz im alteren Römischen Recht* (Verlag Hermann Böhlau Nachf., Weimar, 1943, 177. p.)
- 17 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 272. p.
- 18 Kaser, Max: i. m., 177. p.
- 19 Capogrossi Colognesi, L.: *Az ősi római földközösség. Kapcsolódási pontok Mommsen, Meitzen és Weber eszmei világában*. In: *Tanulmányok a római jog továbbélése köréből*. Szerkesztette: Hamza Gábor (Tankönyvkiadó, Budapest, 1987, 28–29. p.)
- 20 Kaser, Max: i. m., 238. p.
- 21 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 228–229. p.
- 22 Hausmaninger–Selb: i. m., 42. p.
- 23 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 227–228. p.
- 24 Kecskés László: *A kincstár mint polgári jogi jogalany*. In: *Polgári jogi tanulmányok* (Janus Pannonius Tudományegyetem ÁJK, Kódex Gmk., Pécs, 1995, 176–177. p.)
- 25 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 227. p.
- 26 Hausmaninger–Selb: i. m., 42. p.
- 27 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 49. p.
- 28 Mommsen, Theodor: *Abriss des römischen Staatsrechts* (Darmstadt, Wissenschaftlichen Buchgesellschaft, 1974, 165. p.)
- 29 Mommsen, Theodor: i. m., 211. p.
- 30 Bessenýó András: *Római magánjog. I.* (Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1998, 206. p.)
- 31 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 525–526. p.
- 32 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 395–396. p.
- 33 Hausmaninger–Selb: i. m., 139. p.
- 34 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 228. p.
- 35 Hausmaninger–Selb: i. m., 139. p.
- 36 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 229. p.
- 37 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 229. p.
- 38 L'Orange, Hans Peter: *Das Römische Reich* (Belsér Verlag, Stuttgart–Zürich, 1995, 16. p.)
- 39 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 231. p.
- 40 *Justinianus Institúciói négy könyvben*. Ford. ifj. Mészöly Gedeon (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 48. és 63. p.)
- 41 Földi András–Hamza Gábor: i. m., 97. p.
- 42 Zlinszky János: *Állam és jog az ősi Rómában* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997, 20. és 190. p.)
- 43 L'Orange, Hans Peter: i. m., 16–17. p.
- 44 Hausmaninger–Selb: i. m., 99. p.
- 45 Coing, Helmuth: *Europaisches Privatrecht*. Band I. *Alteres Gemeines Recht* (C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1985, 261. p.)
- 46 Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002, 49. p.)
- 47 Coing, Helmuth: i. m., Band I, 264. p.
- 48 Hajdú Lajos–Horváth Pál–Ijjas József–Nagyné Szegvári Katalin–Zlinszky János–Stipta István: *Általános jogtörténet* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1991, 78. p.)
- 49 Hajdú–Horváth–Ijjas–Nagyné–Zlinszky–Stipta : i. m., 90. p.
- 50 Coing, Helmuth: i. m., Band I. 265. p.
- 51 Hajdú–Horváth–Ijjas–Nagyné–Zlinszky–Stipta: i. m., 84. p.
- 52 Hajdú–Horváth–Ijjas–Nagyné–Zlinszky–Stipta: i. m., 88–89. p.
- 53 Coing, Helmuth: i. m., Band I. 261. p.
- 54 Coing, Helmuth: i. m., Band I. 262. p.
- 55 Hajdú–Horváth–Ijjas–Nagyné–Zlinszky–Stipta: i. m., 84. p.
- 56 Hajdú–Horváth–Ijjas–Nagyné–Zlinszky–Stipta: i. m., 86. p.
- 57 Coing, Helmuth: i. m., Band I. 262. p.
- 58 Hajdú–Horváth–Ijjas–Nagyné–Zlinszky–Stipta: i. m., 87. p.
- 59 Kecskés László: i. m., 179. p.
- 60 Coing, Helmuth: i. m., Band I. 266. p.
- 61 Hajdú–Horváth–Ijjas–Nagyné–Zlinszky–Stipta: i. m., 77. p.
- 62 Hajdú–Horváth–Ijjas–Nagyné–Zlinszky–Stipta: i. m., 85. p.
- 63 Hajdú–Horváth–Ijjas–Nagyné–Zlinszky–Stipta: i. m., 160. p.
- 64 Coing, Helmuth: i. m., Band I. 266. p.
- 65 Hajdú–Horváth–Ijjas–Nagyné–Zlinszky–Stipta: i. m., 87. p.
- 66 Coing, Helmuth: i. m., Band I. 265–266. p.
- 67 Coing, Helmuth: i. m., Band I. 266. p.
- 68 Coing, Helmuth: i. m., Band I. 268. p.
- 69 Ladányi Erzsébet: *Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában*. In: *Studia Theologica Budapestinensia*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata (Márton Áron Kiadó, Budapest, 1996, 47. p.)
- 70 Coing, Helmuth: *Europaisches Privatrecht*. Band II. (C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1985, 338. p.)
- 71 Hausmaninger–Selb: i. m., 108. p.
- 72 Larenz, Karl: *Allgemeiner Teil des deutschen Bürgerlichen Rechts* (2. kiad., C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1972, 28. p.)
- 73 Hamza Gábor: i. m., 186. p.
- 74 Coing, Helmuth: i. m., Band II. 338. p.
- 75 Coing, Helmuth: i. m., Band II. 338. p.
- 76 Harmathy Attila: *Szerződés, közgazdaság, gazdaságirányítás* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 108. p.)
- 77 Sárközy Tamás: *A jogi személy elméletének átalakulása* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 176. p.)
- 78 Coing, Helmuth: i. m., Band II. 339. p.
- 79 Kecskés László: i. m., 180. p.
- 80 Coing, Helmuth: i. m., Band II. 343. p.
- 81 Coing, Helmuth: i. m., Band II. 343. p.
- 82 Coing, Helmuth: i. m., Band II. 346. p.
- 83 Coing, Helmuth: i. m., Band II. 346. p.
- 84 Coing, Helmuth: i. m., Band II. 352. p.
- 85 Goldschmidt, Levin: *Universalgeschichte des Handelsrecht* (Stuttgart, Verlag von Enke, 1891, 3. p.)
- 86 Lábady Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*, (Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1998. 38. p.)
- 87 Goldschmidt, Levin : i. m., 2. p.

- ⁸⁸ Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: *Magyar állam és jogtörténet* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1978, 397. és 399. p.)
- ⁸⁹ Lábady Tamás: i. m., 87. p.
- ⁹⁰ Reuter, Dieter: *Juristische Personen des öffentlichen Recht, BGB 89. § Normzweck*. In: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*. I. Ed. Franz Jürgen Sacker (6. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 2012, 984. p.)
- ⁹¹ Larenz, Karl: i. m., 103. p.
- ⁹² Bidlinsky, Franz: *Einführung in das österreichische Privatrecht* (Prugg Verlag, Eisenstadt, 1975, 24. p.)
- ⁹³ Szladits Károly: *Magyar Magánjog*. Első kötet: *Általános Rész, Személyi Jog* (Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1941, 619. p.)
- ⁹⁴ Mezey Barna: *Feudális állammodellek Magyarországon*. In: *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk. Mezey Barna (Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 40. p.)
- ⁹⁵ Györfly György: *István király és műve* (Gondolat, Budapest, 1977, 332. p.)
- ⁹⁶ Szladits Károly: i. m., 618. p.
- ⁹⁷ Frank Ignác: *Közigazság törvénye Magyarhonban*. (Budán, A Magyar Királyi Egyetem Bettiivel, 1845, 209. p.)
- ⁹⁸ Szladits Károly: i. m., 618. p.
- ⁹⁹ Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: i. m., 241. p.
- ¹⁰⁰ Frank Ignác: i. m., 138. p.
- ¹⁰¹ Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: i. m., 402. p.
- ¹⁰² Lábady Tamás: i. m., 20. p.
- ¹⁰³ Lenkovich Barnabás: *Magyar polgári jog, A dologi jog vázlat* (Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1999, 74. p.)
- ¹⁰⁴ Magyary Zoltán: *Magyar Közigazgatás* (Budapest, 1942, 53. p.)
- ¹⁰⁵ Mezey Barna: *Vom consuetudo*, i. m., 38. p.
- ¹⁰⁶ Harmathy Attila: i. m., 103–111. p.

Bevezetés

A 19. század második felében több kísérlet is történt Magyarországon a büntető eljárásjog szabályainak egységes kódexbe foglalására, de csak a század legvégén vezetett eredményre. Ezért is érdekes megvizsgálni, hogy az egyes területeken, városokban hogyan is zajlott a büntetőperes eljárás, miként került sor a per felvételére, és melyek voltak azok a bizonyítási eszközök, amelyek szerepet kaptak az ítélet meghozatalában. Röviden ismertetem a perek megindulásának folyamatát, az ebben szerepet játszó eljárási cselekményeket, és az alkalmazott bizonyítási eszközöket, valamint ezek jelentőségét Szeged büntető törvénykezésében, felhasználva az 1861 és 1871 közötti időszak levéltári iratainak áttekintésével szerzett tapasztalati tényeket.

A történeti háttér szempontjából mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy 1861 fordulópontot jelentett a bíróság felépítésében, hiszen ezen év májusától visszaállították az 1848 előtti igazságszolgáltatási struktúrát, illetve kiadták az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat. Az Országbírói Értekezlet nagy reformot vitt véghez azzal, hogy érvényre juttatta a jogegyenlőség elvét, és a nemes és nem nemes elkövetők által elkövetett bűncselekmények elbírálása estében megszüntette a régi törvények szerint fennállott eljárásbeli különbségtételt. Ettől kezdve a büntetőperben az addig csak nemesek által élvezett szabadságok, a védelem és perorvoslatokra fennálló szabályok, mindenki által, rendi különbségtétel nélkül voltak igénybe vehetők. Perrendtartási szempontból a sommás büntetőeljárás lett a mindenkivel szemben alkalmazandó, csak főbenjáró és bonyolultabb perekben marad meg az írásbeli per, de a fellebbvitel használatát megszorítás nélkül megengedték a sommás perben is.¹ Ezenkívül eltekinthettek a sommás eljárás szabálya alól akkor is, ha a vádlott maga kérte az írásbeli tárgyalást, és ezt a kérést a bíróság is alaposnak találta.² „A magyar büntető törvények és törvényes gyakorlat, az osztrák büntető törvénynél szelidebbek levén, azok szerént lesznek a magyar törvények visszaállítására előtt elkövetett büntettek és kihágások is elítélendők.”³

Masa Gabriella

A büntetőeljárás megindítása és a bizonyítási eszközök Szeged büntető törvényszékének ítélezési gyakorlatában, 1861 és 1871 között

A büntetőeljárás megindítása és az ezt kísérő eljárási cselekmények

A büntetőeljárás vegyes rendszerű volt. Alakszerűségi szempontból két formája létezett ebben az időben: az írásbeli és a kisebb jelentőségű pereknél alkalmazott gyorsabb, szóbeli vagy sommás per. A büntetőper kezdeti vizsgálati (*instructio, inquisitio criminalis*) szakaszában történt meg a nyomozás és a perhez szükséges adatok egybegyűjtése. Az elővizsgálatot a szolgabírók, esküdtek vagy az esetek nagy részében a tisztii ügyészek végezték. A királyi tábla előtti ügyekben pedig a királyi ügyészség indította el az eljárást. Amennyiben egy adott bűnesettel kapcsolatos bejelentés érkezett, a vizsgálatot el kellett indítani. Az elővizsgálati cselekmények közé tartozott a szemle, a vádlott kihallgatása, levelek és irományok átvizsgálása.⁴ Jegyzőkönyvet készítettek minden ügyfolyamatról, amelyben minden körülményt rögzítettek, s mely dokumentumot a vizsgálat lezárásával az ügyészségnek küldtek meg.⁵

Nézzük meg, hogyan történt ez Szegeden. Elsőként a kapitányi hivatal értesült az esetről. A feljelentés megtétele a kapitánynál vagy az alkapitányoknál és segédkapitányoknál történt. A kapitányi hivatal előtt jelent meg és tett feljelentést *Katona Sándor* csorvai lakos is, aki „panaszképp előterjeszté, hogy folyó hó 29én délután *Fodor Pál* tanyáján, aki a tilalom daczára bort mért – borozás közti össze szollalkozásért *Német István, Mihály* és *Péter* testvérek /: laknak Ásotthalom / bottal megverték, ezen verekedés meggátlására, s panaszló segítségére a kapitányi hivatal előtt szintén jelenlévő *Katona Pál* sietett, ki ez esetről egyszersmind tanuskodik, ennél fogva panaszló kéri, miszerint vádlottak a lófelszámítandó orvosi költségekben, azonkívül munkamulasztásért, kártételért és fájdalom elszenvedéséért összesen 50 Ftban elmarasztaltassanak. Szeged, 1861. junius 30. jegyzette: *Kelemen Kálmán*.⁶ A kapitányi hivatalnál vagy hivatali személynél tett feljelentés után – amennyiben alaposnak ítélték meg a panaszt – a gyanúsított személyt elfogták és kihallgatták, valamint személyleírást készítettek róla egy formanyomtatvány alapján.

A személyleíráshoz csatolni kellett egy orvosi bizonyítványt is, amelyben arról nyilatkozott az orvos, hogy a vádlott „vasra és munkára” alkalmas-e. Ez a későbbi büntetékiszabás körében volt felhasználható.⁷

A felvett tényvázlatban leírták az ügy körülményeit, mikor, hol, kivel vagy kikkel történt meg az eset. Az is előfordult, hogy nem is az ügy közvetlen érintettjei fordultak panasszal a kapitányhoz, csak az észlelt esetről tett jelentést egy adott személy. A kapitány feladata volt eldönteni a tudomására jutott tények alapján, hogyan is folytatódjon tovább az eljárás. A kisebb jelentőségű ügyek – rágalmaszás, becsületsértés, istenkáromlás, szóbeli bántalmazás, a tetteges bántalmazás csekélyebb formája stb. – esetében jogosult volt ő maga igazságot szolgáltatni és határozatot hozni. Ez a döntés bekerült a szegedi visszaállított bünyfenyítő törvényszék jegyzőkönyvébe, és ha esetlegesen az ítélettel nem értett egyet az adott fél vagy felek, fellebbezést nyújthattak be a törvényszékhez az ügy felülbírálatára.

A bántalmazásnak két esete fordult elő: a szóbeli és a tetteges. Ezekben az esetekben nem a testi, hanem inkább a társadalom erkölcsi sérülésének orvoslása történt. A büntetések pár napi fogságban vagy kisebb pénzbírságban – amelyet a helyi hatóságnak vagy a szegényalap javára kellett fizetni – merültek ki. *Nagypál Anna* iránt *Kopasz Erzsébet* által elkövetett szóbeli bántalmazás miatt a kapitány a vádlottat 5 Ft pénzbírságra, annak meg nem fizetése esetén pedig 24 órai fogságra ítélte.⁹

A tetteges formájában már a kisebb testi sértések is megjelentek. A bántalmazás nemcsak a férfiak, hanem a nők közötti konfliktusok rendezési formájaként is elég gyakran előfordult. Tetteges bántalmazást követett el az 56 éves *Kopasz Erzsébet Pálfi Rozáliával* szemben, amelynek meglétét és csekély mértékét az orvosi látlelet is alátámasztotta. Mivel a terhelt még nem volt büntetve, és a vallomások azt bizonyították, hogy a felek között heves szóváltás következtében történt kölcsönös bántalmazásról volt szó, 48 órányi fogságot kapott a vádlott, illetve 2 Ft látleleti díjat kell fizetnie az orvos részére. Meg kell azon-

születési helye:	Szeged	SZEMÉLYLEÍRÁS	termete:	alacsony
lakhelye:	Szeged		arcza:	hosszas
életkora:	69 éves		szeme:	sárga
vallása:	katholikus		szemöldei:	ritka barna
állapota:	özv. Varga Mihályné		orra:	permes
foglalkozása:	szolgálo		szája:	szabályos
beszél:	magyarul		haja:	barna
különös ismertető jelei:	–	fogai:	hibásak	
Ruházata: 1 ocska kazabaj, 1 ocska szoknya, 1 ing, 1 pondtül, 1 kötő, 1 pár czipő, 1 ocska fekete fejkendő és 1 ocska nyakkendő				
Személyleírása Kovács Veron fogolynőnek és jegyzék a vádlottnál talált holmiktól ⁸ (Szeged, 1862. évi február hó 20 ^k napján Weber János vámagy)				

ban említeni, hogy bár *kölcsönös bántalmazásról* volt szó az ítéletben, de a feljelentést tevő fél, aki a vádlottat a tanúk szerint is bántalmazta, semmilyen büntetést vagy figyelmeztetést nem kapott.¹⁰

Hatósági személyek elleni bántalmazások estében a bonyolultabb ügyek a törvényszék elé kerültek elbírálásra. A közbiztonság fenntartására hatóságilag kirendelt éjjeli őrzőszóval és tetteges megtámadásával terhelt *Komora János, Marita Pál, Binder János* és *K. János* ügye 1861. szeptember 26-án került előterjesztésre. A vádlottak „folyó év augusztus hó 20-án éjjel 11–12 óra között” az alsóvárosi iskola közelében lármáztak és az arra sétáló őrzőszóval „csendes magaviselet”-re való figyelmeztetésével nem foglalkoztak. Ehelyett „mocskolódo kifejezésekkel” illeték az őrzőszóval, majd később meg is támadták az egyiküket, *Juhász János* városi hajdút. Ebben az ügyben a tanúk és sértettek szerepe és vallomása lényegesebb elem, mint egy nem hatósági személy esetében. A tanúként vallomást tevők „minden kifogáson kívül eső”-k voltak. A vádlottak a „vétkes cselekményben bűnösnek találtattak”, s a helybeli szegény pénzalap javára fejenként 10 Ft pénzbírság megfizetésére kötelezték őket. A bírság meg nem fizetése esetén pedig 10 napi fogságra „ítéltettek”. Enyhítő körülményként értékelte a törvényszék addigi feddhetetlen életüket és hogy a huzamosabb fogságbüntetés által „két kezi munkájuk és heti bérök után ártatlan családjaikon ejtendő tetemes csorbulás” következne be.¹¹

Jokai István is a rendőrségi személyzet tetteges bántalmazása miatt került a törvénnyel összetűzésbe, de a büntetett csekély mértéke miatt nem került a bíróság elé az ügy, és a kapitány kétszeri böjttel súlyosbított 8 napi fogságra ítélte a terheltet.¹²

Természetesen fontos szerepet játszott egy adott bűncselekmény elbírálása esetében, hogy hol követték el. Előfordult, hogy az eljárás folyamán derült ki, hogy más törvényszék az illetékes, vagy már az adott ügyvel kapcsolatban eljárást indított; ilyenkor az ügyet átadták a már eljárást folytatónak. Ezt igazolja a következő levél is: „Szabadka szabad királyi város Törvényszékétől: múlt hó 28-án Szabadka város határában lévő süvegi erdőben *Kondor István* juhász bojtár meggyilkoltatván tőle egy szamar és 12 darab birka elraboltatván. A tettesek közül egyik; nevezetesen *Cvetovits Márk* folyó év július 1-én a város rendőrsége által elfogattatván, büntetést minden körülményeivel együtt már be is vallotta, kijelentvén egyúttal, hogy azt *Gazdi Gergely* nevű szegedi legénnyel követte el. Minthogy pedig ezen törvényszék hivatalos tudomására lett, miszerint egy *Gazdi Gergely* nevű kóbor legény a szegedi határban azon számmal és birkákkal, melyek meggyilkolt *Kondor Istvántól* elraboltattak, elfogattott, s ki a körülmények útmutatásaként *Cvetovits Márk* büntársa leend – azért a Tettes Törvényszék hivatalos tisztelettel megkeresetik, hogy a nevezett elfogottat további eljárás végett ezen törvényszék mint a tett elkövetésének hely szerint illetékes bírósághoz áttenni s e végre őt *Vuits József*rendőri biztos Úrnak átadni méltoztassék. 1862. július 2. rendkívüli törvényszéki ülés.”¹³

Az eljárási cselekmények közül meg kell még említenünk a *kezesség* intézményét, amelynek nagy jelentősége volt ebben a korban. A bűncselekmény gyanúja miatt letartóztatott és fogvatartott emberek széles körének a mindennapi megélhetése került veszélybe azért, hogy nem dolgozhattak. Ezen okból a tárgyalások és gyakran már a tiszti ügyész vizsgálódása alatt, kérelmeket nyújtottak be a terheltek vagy hozzátartozók a törvényszékhez, hogy amíg nem születik ítélet, bocsássák őket szabadon. A kezesség vállalta, hogy a terhelteket a bíróság elé állítja az előírt napon, vagy ellenkező esetben ő fizeti meg a bírságot helyette. Természetesen a törvényszék döntését nagymértékben befolyásolta, hogy az adott személyt milyen ügy kapcsán tartották fogva. Főbenjáró cselekmény esetében elutasították a kezességi kérelmeket.¹⁴

Már az 1843/44. évi büntetőeljárás törvényjavaslat is említést tett arról, hogyan szabadulhatott a tömlőre vetés súlyos következményei alól az a terhelte, aki a kezességállítás intézményét igénybe vette.¹⁵

Zsombori Józsefet *Sutka Mihály* „agyonveretése gyanújából” tartóztatták le. Az ő kezességi kérelmét a bűncselekmény súlyossága miatt elutasították.¹⁶

Szintén nem sikerült elérnie vizsgálati fogságban lévő ura szabadon bocsátását *Kasza Örszébemnek*, aki „alázatos folyamodásában” arra hivatkozott, hogy „miután családomb fenntartása azt elkerülhetetlen kívánja”, az ügy eldöntéséig kérte férjét szabadlábra helyezni, „ki is minden időben, és minden idézetéskor hogy jelen lesz biztosítják a Tekintetes Büntetőeljárás Törvényszéknek az itt alább írott egyének kik is kezességet személye mellett szorosán vállalják”. Mivel a férj „főbenjáró büntetést” követett el, a törvényszék elutasította a kérelmet.¹⁷

Ábrahám Terez, *Ruzsa Pöczök Imre* hitvese emberölés és család gyanújának vádjával letartóztatott férjének

„biztos kezesség melletti kibocsájtását” kérte. Folyamodványában azzal érvel, hogy urát „alaptalan feladás következtében” fogták el, és „miután hosszas letartóztatás által gyermekeimmel magamra hagyatva a mindennapi költségek előteremtésére, úgy az állami és városi adó hátralék be fizetésére képtelen vagyok, ezen felül pedig mezői gazdálkodásunk jelen szántás vetés idejében van, és ez által önfentartási s adó fizetési képességünk tetemes hátramaradást szenved, miután továbbá férjem ártatlansága, és a feladók vádalaptalansága az eddigi vizsgálatból napfénynél világosabb lenne; alázattal megkérem a Tekintetes Büntetőeljárás Törvényszékét, méltoztatnék ártatlanul letartóztatott szenvedő férjemnek, *Ruzsa Pöczök Imrének* kezesség melletti kibocsájtását addig is kegyesen elrendelni, a szabad lábon védekezését megengedni, míg napfény ártatlansága törvény útján elismertetni fog.” A törvényszék a folyamodó nő kérésének férje főbenjáró büntetése miatt nem adott helyt.¹⁸

A bizonyítás és a bizonyítási eszközök

A büntetőeljárás az objektív igazság felderítését tűzi ki céljául mind a mai napig. A korábbi századokban azonban az egyes bizonyítási eszközök szerepét eltérően ítélték meg és vették figyelembe. A tudományok fejlődésével párhuzamosan nőtt a szerepe – főként a 19. századtól kezdődően – a ténybizonyítékoknak. A 18. században még főként a tanúvallomások, beismerő vallomások jelentősége a nagyobb az ítélet meghozatalában, de folyamatosan csökkent a szerepe, főként azokban a büntetőügyekben, ahol valamilyen testi sérülés miatt a bíróság szakértő véleményét vette igénybe.¹⁹ Az új, szaktudással rendelkező, az ügytől független személy igénybevétele új fordulatot jelentett a büntetőeljárásban.

A *bizonyítási eljárás* esetében nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy milyen bizonyítási rendszerek voltak hatással a 19. század második felében a büntetőeljárásra. A bizonyítási rendszerek tekintetében két típust különíthetünk el: a szabad és a kötött vagy formális bizonyítást. Utóbbiban nem a bíróra bízták a bizonyítékok értékelését, hanem a „törvényben állapították meg, hogy mit szabad, és mit kell bizonyítottnak venni”. A szabad bizonyítás elve alapján viszont „a bíróság a felek által felhozott bizonyító eszközöket minden megszorítás nélkül értékeli, s meggyőződését az ítékezés alapjául szolgáló ténykörülmények tekintetében teljes szabadsággal alakítja ki”.²⁰ A büntetőeljárás fejlődése folyamán a nyomozó- és vádelvű eljárás elemeinek keveredésével fokozatosan csökkent a kötött bizonyítási mód szerepe. Hazánkban még a 19. század első felében született büntetőeljárás javaslatok is a kötött rendszert helyezték előtérbe. Az 1872. március 6-án benyújtott javaslat azonban már deklarálta, hogy a „bizonyítékok bizonyító erejét a bíróság állapítja meg”.²¹ A szabad bizonyítási rendszert jogszabályi szinten valójában csak 1896. évi Büntetőeljárásról szóló törvény alkalmazzák.

Beszélnünk kell arról, hogy mit értünk *bizonyításon*. A „bizonyítás a büntető per elintézésénél fontossággal

bíró tények valóságának vagy valótlanágának megállapítására irányuló logikai művelet, illetőleg másoknak bizonyos tények vagy állítások igaz volta (valósága) vagy valótlanága felől meggyőzése (meggyőződés ébresztés)²¹. Részben a felek, részben a bíróság által végzett szellemi munka, melytől gyakorlatilag a per sorsa függ.²² A bizonyítás tekintetében mindig nagyon lényeges kiindulópont, hogy pontosan melyek is azok a körülmények, amelyeket bizonyítani szeretnénk. A bizonyítékoknak több forrása is lehet: a tanúvallomások, amelyek a mai napig meghatározó bizonyítékforrások; a szakértői vélemények, amelyekhez elengedhetetlen egy adott tudományban való jártasság; tárgyi bizonyítékok, okiratok és a nyomozásról készült jegyzőkönyvek.²³ A bizonyításon alapvetően azt a tevékenységet kell érteni, amely bizonyos ténykörülmények valódisága vagy valótlanága iránt a bíróban megfelelő meggyőződést ébreszt.²⁴

Mit is értünk bizonyítékon (*probatio*)? A bizonyíték „valamely állítás vagy tény valósága mellett szóló okoknak foglalatja”. Lehet vádló vagy terhelő (*probatio aggressiva offensiva*)²⁵ és mentő (*probatio defensiva*).²⁷ Szakirodalmi szempontból többféle nézőpont alakult ki. Egyrészt vannak,²⁸ akik körülményként, tényként, bizonyítandó tényként vagy ténybeli adatként vagy bizonyítási eszközként definiálják a bizonyítéket. Mások szerint kettős értelmű fogalomról van szó, mert lehet bizonyítási eszköz vagy forrás, másrészt pedig tény, bizonyító tény vagy ténybeli adat.²⁹ A tény egy olyan komplex fogalom, amely fizikailag és rendszerint külsőleg is felismerhető, de mindenkor olyan, amely emberek magatartásával kapcsolatos.³⁰ Lehet bizonyító és bizonyítandó. A ténybeli adat a bizonyító tény keletkezése során kialakult „tükröződés”. A *bizonyítási eszköz* a ténybeli adatokat rögzítő eljárás-jogi forma.³¹ A bizonyítási eszközt meg kell különböztetni a bizonyítéktól. A bizonyítási eszköz (pl. a terhelt vallomása, a tanúvallomás) a perrendi formások megtartása mellett az eljárási mód, eszköz a bizonyíték beszerzésére, a bizonyíték pedig maga a bizonyítási eszközből származó információ, azaz személyi bizonyítéknál maga a vallomás tartalma.³²

Tekintsük át, milyen bizonyítási eszközöket alkalmaztak a büntetőeljárásban ebben az időszakban. A valóság felderítésére szolgált a „szemvizsga”, a *boncolás*, és az *irományok*. A szemvizsgán a szemlét értették, amikor a bíró vagy a törvényhatóság által kiküldött személy, szükség esetében szakértő kíséretében, megvizsgálta a „bűn nyomait”. A látottakról, a helyszín változatlanágának megőrzése mellett, tudósítani kellett a bíróságot. Szakértő igénybevétele esetében az ő általa készített különvélemény is csatolásra került. A boncolásnak a gyilkosságok esetében volt jelentős szerepe, amelyet orvos vagy sebész végzett. A vizsgálatról látlelet (*visum repertum*) készült, amelyet csatoltak a perbeli iratokhoz. Az irományok azon iratokat jelentették, amelyek valamilyen módon kapcsolódtak az ügyhöz. Ezeket a bírónak kellett átadni, ha ez nem történt meg, akár házkutatást is elrendelhettek ezek beszerzése érdekében.³³

Talán az egyik legközismertebb bizonyítási eszköz a *tanúvallomás*. A tanúbizonyítás gyakran előzetesen zajlott,

amely azt jelentette, hogy a kapitányi hivatalhoz vallomástételre beidézték az adott személyeket, vagy bizonyos esetekben egy kiküldött hatósági személy vette jegyzőkönyvbe a vallomást.³⁴ A tanúk azok a személyek voltak, akik „a bűnügyre vonatkozó, általuk észlelt tényekről és körülményekről bíróságilag vallomást” tettek.³⁵

A bűnelkövetők és a tanúk tekintetében kétfajta vallomástételről beszélhetünk: az előleges vagy sommás vallomásról, illetve az ünnepélyes vallomásról. Előbbit a törvényszéken kívül vette fel a bíró a terhelt elfogásakor vagy beidéztetésekor. Utóbbi pedig a törvényszék előtt készült el.³⁶

Egy-egy esettel kapcsolatosan általában 2-3 tanút, de a nagyobb, hosszadalmasabb ügyeknél akár 10 tanút is kihallgattak. A kapitányi hivatal hallgatta meg először az érintett személyeket, majd pedig, ha megindították az eljárást a kapitány által felvett tényállás alapján, a további vizsgálatokat a tisztii ügyészi hivatal végezte el. A kihallgatást a tisztii ügyészség egy formanyomtatvány alapján folytatta le, melyben szerepeltek általános és különös kérdések is. Az általános kérdések vonatkoztak a tanú nevére, korára, születési helyére, vallási nézetére, családi állapotára, foglalkozására és lakhelyére, míg a különös kérdéseken az adott bűnüggyel kapcsolatos dolgokra kellett válaszolnia a kihallgatott személynek. Saját szavaival elmondta az általa észlelt körülményeket, illetve felkérhettek a vallomásában lévő hézagos, homályos részek kiegészítésére, pontosítására.³⁷ Lehetősége volt arra is a tanúnak, hogy felolvastassa az ügyéssel a korábban a kapitány előtt tett vallomását, és az abban foglaltakat jóváhagyva vagy valamely részén változtatva, így tegye azt a bizonyítékok részévé.³⁸ A tanúzáshoz elengedhetetlen volt a jó hírnév, de figyelembe vették még a tudomásszerzés módját, a tanú korát, testi és lelki fogyatékosságát és a hozzátartozói viszonyt is.³⁹

A vallomástételek közül kiemelendő a vádlott beismerő vallomása, mely mindig befolyással volt az ügy kimenetelére, és nem utolsósorban meg is gyorsította azt. Az 1830. évi tervezet, nem nélkülözve a német–osztrák jog befolyását, a bizonyítási eszközök között nagy hangsúlyt fektetett a beismerő vallomás fontosságára, és olyan mértékű bizonyító erővel ruházta fel, amelyre egyben a büntető ítéletet is alapítani lehetett.⁴⁰ A terhelt beismerő vallomása a büntetési tétel enyhítését szolgálta. *Erdődy József* földműves „önvallomásában” elismerte, hogy a sértett *Berta Mátyást* az „Ilovay tanyájára betérve, ottani borozás s az alatt keletkezett szóváltás közben egy bunkos bottal fejbe csapta”. A tanúk vallomásából az is kiderült, hogy a sértett szidalmazta a vádlottat. Így a körülmények figyelembevételével a kiszabott büntetés: 8 napi egyszerű fogság, valamint a sértett részére fájdalomdíj, ápolási költség és az orvosi költségek megfizetése volt.⁴¹

Tettleges bántalmazás által elkövetett testi sértés bűnében találták vétkesnek *Vér Ferencz* 38 éves röszekei lakost, aki beismerte, hogy a sértettet „puskája agyával fejbe ütve a bemellékelt orvosi látlelet szerint tetteleg megsértve 8 napokig munkaképtelenné tette, minnélfogva tekintve az eddigi büntetlen életét a bűnös cselekmény töredelmes bevallását” az ítéletben kiszabott büntetés 1 havi fogság.⁴²

Weisz Sámuel vallomásában beismerte, hogy 1869. szeptember 13-án délelőtt lovas kocsiával elgázolta a 75 éves *Korom Ferenczet*, aki az orvosi láttelel alapján súlyos testi sértéseket szenvedett, és a korát is tekintetbe véve legalább 4-5 hét munkaképtelenséggel kellett számolnia. A bíróság az enyhítő körülmények között értékelte a büntett bevallását, valamint azt, hogy a sértettel az orvosi költség és a fájdalomdíj tekintetében az egység megkötésére hajlandóságot mutatott, ezért csak 2 heti egyszerű fogságra ítélte a vádlottat.⁴³

A beismerő vallomást akkor tekintették szabályszerűnek, ha minden kényszer nélkül, önként tett vallomást a terhelt, és azt nem is vonta vissza a törvényszéki hitelesítés alkalmával.⁴⁴

A tanúkkal és a büntettek elkövetőivel kapcsolatban egyaránt előfordult, hogy előéletükre vonatkozóan a kapitányi hivataltól, „erkölcsi viseletükre” nézve pedig a községi előjáráságtól, a törvényszék bizonyítvány kibocsátását kérte. Rablógyilkosságban való részvétel miatt folyt vizsgálat *Becsei András* ellen, ahol az egyik tanú, *Borzan Márton* előéletével kapcsolatban kért információkat a bíróság. A bizonyítvány szerint: „*Borzan Márton* másképp *Sánta* előéletére nézve egy gonosz, erkölcstelen, s javíthatatlan rosszakarátú egyénnek ösmértetik.” Ezek alapján természetesen *Borzan Márton* tanúvallomását az ügyvel kapcsolatban nem vette figyelembe a bíróság. A vádlott *Becsei András* előéletéről ezt írta a kapitányi hivatal: „*Becsei András* katonáskodás ideje alatti maga viseletére semmit sem mondhatni, annak előtte elő életére nézve elene semmi olyan fenn nem forgott ami reá homályos vonatkozott.”⁴⁵ Ez véleményenyhítő körülményként szolgált a büntetés kiszabása körében.

Ismerték a *szembesítés* intézményét, amelynél a bűntényt tagadó terheltet és a tanút egymással szembesítették a valóság kiderítése érdekében. A bíró új vallomásra kérte fel a tanút, és megkérte, hogy mondja mindezeket a terhelt szemébe, aki csak ekkor szerzett tudomást a tanú személyéről és a szembesítés tényéről. A bíró egyszerre csak egy tanúval szembesíthette a vádlottat. A szembesítés a jegyzőkönyvben rögzítésre került.⁴⁶

A 18. század végéig Magyarországon a jogszolgáltatás alacsony színvonala, a büntetőjog-tudomány hazai művelésének és a szakértői bizonyítás tárgyi feltételeinek hiánya nem igényelte és nem is tette lehetővé a szakértői tevékenység jogi szabályozását. A 19. század közepén lényeges változások kezdődtek. A szakértők fogalmának általánosított meghatározásából kiindulva a magyarországi perjogban is megjelentek a szakértői bizonyítás korszerű elvei. A szakértő személyével, szakmai tájékozottságával kapcsolatban ekkor szögezték le először a tudományos képzettség igényét, a bíró jogát és kötelezettségét a szakértő megválasztására vonatkozóan, végül a szakértő véleményadási kötelezettségét.⁴⁷

A szakértői vélemények jelentősége az egyes tudományok fejlődésével összhangban egyre nagyobb szerepet kapott a büntetőperekben a 19. század végén. Kezdetben az orvosok mint szakértők jelentettek segítséget az adott ügy eldöntésében, ez napjainkra már elég széles körűvé vált. A különleges szakértelem igénybevételét egyre gyak-

rabban alkalmazta a bíróság, és az esetek nagyobb részében támaszkodott is rá a büntetés kiszabása tekintetében.

Az orvosi láttelel meghatározó bizonyítékként szolgált, fontossá vált az orvos mint szakértő, főként a büntetőeljárásokon belül, az élet és a testi épség elleni bűncselekmények esetében. A tanulmányozott esetek alapján azt lehet mondani, hogy a bírósági ítéletek nagy része elsődlegesen az orvosi szakvéleményen alapult. A sérülések súlyosságának, illetve gyógytartamának megállapítása egyértelműen befolyásolta a kiszabott büntetést és annak mértékét. Ezt bizonyítja a következő, verekedéssel kapcsolatos ügy is, ahol, ha csak a tanúvallomásokra hagyatkozott volna a bíróság, egy „szimpla verekedés” is megállapítható lett volna. „*Molnár János* helybeli lakos a cserepesi csárdában az orvosi láttelel szerint súlyosan megverettetvén.” Ezek a sérülések a „súlyos sértések sorába számítanak és munkára való lehetetlenséget okoznak”, legalább négyheti orvosi kezelést vesznek igénybe. A veszekedésben részt vevők közül *Hegedűs Pál* mérte a sértettre a súlyos ütések egy szék lábával. A többiekől, nevezetesen *Korom Mihálytól*, *Hegedűs Illéstől* és *Lippai Flóriántól*, csak botütéseket kapott.⁴⁸

Előfordult, hogy ha az orvos nem tudott egyértelmű bizonyítékot szolgáltató véleményt kiállítani, felmentették a terheltet, így volt ez *Kovács Treszka* ügyében is. Gyermekeelhajtás büntetével vádolták meg a fiatal nőt, amely esetben az orvosi vizsgálatot végző *Erőskövy Antal* főorvos a láttelelben számításba vette a felmerült lehetőségeket, hogy vajon a nehéz munka végzése – ahogy azt a terhelt nő állította – vagy pedig magzatelhajtásra alkalmas szer miatt történt-e a vetélés. A szakvélemény szerint egyértelműen nem állapítható meg, hogy mi okozta a vetélést, akár külön-külön, és együttesen is okai lehettek a magzat elvesztésének. A gyanú szerint elvetélést okozó italból minta nem állt rendelkezésre, a vallomások alapján az ital üromtartalma nem indíthatott el ilyen folyamatot. Ebből kifolyólag a bíróság szabadon bocsátotta a terheltet.⁴⁹

Abban az esetben, ha úgy ítélte meg az ügyészség vagy a bíróság, hogy a szakvélemény alapján nem tud megfelelő döntést hozni, pótlelet készítését írta elő. Ezt a dokumentumot, ha akár a főorvostól származott az első szakvélemény, akár egy másik orvostól, mindenképpen a főorvosnak kellett megírnia. *Makita Alajos* főorvost újbóli szakvélemény kiadására kötelezte az ügyészség *Urban Franciska* koraszülött és elhalálozott leánygyermek ügyében. A boncolási jegyzőkönyv alapján egyértelműen megállapítható volt, hogy a magzat éretlen, 7 hónap körüli lehetett a súlya és a hossza, valamint a koponya fejlettsége szerint. Az elvégzett tüdőpróba bizonyította, hogy a leánygyermek „tetszalottként” jött világra, ha élt is néhány percig, a tüdejének fejletlensége okán nem tudott levegőt venni, és rövid időn belül meghalt. A városi főügyészség két kérdést tett fel pótleletre a főorvosnak: a feljelentésben szereplő rúgás okozhatta-e a szülés megindítását, illetve hogy a boncolás során ezen rúgás által okozott sértést az elhunyt magzatban is látni kellett volna-e. Az előbbire adott véleményében *Makita* kifejtette, hogy egy terhes nő esetében nem kell fizikális ráhatás, már egy izgatott lelkiállapot is megindíthatja a szülés folyamatát, míg utóbbi esetében

Szeged, a bűnfenyítő törvényszék és államfogház épülete (1883, tervezője: Wagner Gyula)

nemleges választ adott, mert csak a súlyos, az anya hasfalát érő sértések okozhattak volna a magzaton is kimutatható elváltozásokat.⁵⁰

A következő eset jól mutatja, hogy az sem volt mind-egy, ki ad szakvéleményt egy ügy kapcsán. 1865. október 15-én délután szóbeli vitába keveredett szomszédjával *Méhes István* helybeli fazekasmester. A vita hevében *Csányi István* szomszéd egy ásóval fejbe és jobb karon csapta, melynek következtében az orvosi látélet szerint a fején könnyebb sérüléseket szenvedett, a karja viszont eltört. Ez utóbbi 4-5 heti gyógyulást igényelt. A szakvéleményt *Sréf István* sebészorvos, szülész és városi kórházi alorvos készítette el. A dokumentum alján a főorvos, *Erőskövy Antal* pontosító megjegyzése szerepel, amely szerint egyértelműen súlyos sérülésekről volt szó, illetve másfél hónapos gyógytartami időt határozott meg.⁵¹ A bíróság mindig a nagyobb szaktekintéllyel rendelkező, a hierarchia magasabb fokán álló személy véleményét tekintette elsődlegesnek, és vette figyelembe az ítélet meghozatala során.⁵²

Szintén a főorvos látéleten leírt utóvéleménye befolyásolta a terhelt javára azt az ügyet is, amelyben *Budai Jánosnét Kocsis Antal* városi hajdú állítólag úgy meglökte, hogy a gyenge testalkatú nő pár órán belül három hónapos terhét ennek következtében elvesztette. Az orvosi véleményt 1870. július 15-én kiállító *Maér József* szerint a nő állapota és a vérvesztés alapján az elszendvedett sérülések a súlyosak közé tartoztak, és legalább 20 napi

gyógyulást igényeltek. *Erőskövy* főorvos kiegészítette mindezt azzal, hogy egyértelműen nem állapítható meg, hogy a meglökés okozta a vetélést, és mivel nincs okozati összefüggés, a sérülés ugyan súlyos, de nem a terhelt által vált azzá. A törvényszék „tényálladékok hiánya” miatt megszüntette a fenyítő eljárást a vádlott ellen.⁵³

A vizsgálati szakasz a vádirattal zárult, melynek összeállítását kezdetben a bíró, a jegyző, később pedig az ügyész, alügyész feladata volt.⁵⁴

Összegzés

A vizsgált időszak és a tanulmányozott levéltári iratok alapján az a megállapítás tehető, hogy Szeged város visszaállított bünfenyítő törvényszékének ítélkezési gyakorlatában 1861 májusától kezdődően semmiféle fennakadást nem jelentett az 1848 előtti állapotok, illetve az ITSZ figyelembevételével történő ítélkezés, és a büntetőeljárás lefolytatása. Az egységes magyar büntetőkódex hiánya miatt egyes bűncselekmények elbírálására jogosult személyek kilétét a bírói gyakorlat és a szokásjog formálta ki. A bizonyítási eszközök tekintetében egyértelműen kimutatható az orvosok mint szakértők által elkészített vélemények meghatározó szerepének növekedése az egyes büntettek esetében, amellyel párhuzamosan fejlődött a bizonyítási eljárás tudományos megalapozottsága.

MASA, GABRIELLA

Einleitung des Strafprozess und Beweismittel in der Spruchpraxis des Landgerichts zu Szeged zwischen 1861–1871

(Zusammenfassung)

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde in Ungarn mehrmals versucht, die strafprozessualen Regelungen in einer einheitlichen Strafprozessordnung zusammenzufassen. Zu einem Ergebnis kam man aber erst gegen Ende des Jahrhunderts. Deshalb ist es interessant zu untersuchen, wie Strafverfahren und Prozessaufnahme auf dem Lande und in den Städten verliefen, und welche Beweismittel eine besondere Bedeutung bei der Urteilsfindung hatten. Der Aufsatz stellt den Ablauf der Prozesseinleitung, die wichtigsten Prozesshandlungen und die verwendeten Beweismittel, sowie deren Bedeutung in der Rechtsprechung des Landgerichts zu Szeged dar. Die dabei verwendeten, empirisch untersuchten Archivalien stammen aus dem Zeitraum zwischen 1861 und 1871. Auf Grund der Ergebnisse unserer Forschungen bezüglich des

gegenständlichen Zeitraums und der Dokumente in den Archiven kann festgestellt werden, dass die Abwicklung der Strafprozesse und überhaupt die Rechtsprechung den vor 1848 geltenden Normen und den 1861 eingeführten Provisorischen Regeln der Rechtsprechung entsprechend keine Schwierigkeiten für das im Mai 1861 wieder aufgestellten Landgericht zu Szeged bedeuteten. In Ermangelung eines einheitlichen ungarischen Strafgesetzbuchs wurde durch das Gewohnheitsrecht und die Gerichtspraxis bestimmt, wer eine Straftat zu beurteilen hatte. Hinsichtlich der Beweismittel ist eindeutig nachzuweisen, dass die Rolle ärztlicher Sachverständigengutachten bei der Beurteilung einzelner Verbrechen zunehmend wichtiger wurde. Dadurch verstärkte sich auch die wissenschaftliche Begründetheit des Beweisverfahrens.

Jegyzetek

- ¹ *Az országbírói értekezlet javaslatai a törvénykezés tárgyában* (1861)
- ² Vámbéry Rusztem: *A bűnvádi perrendtartás tankönyve* (Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1906, 26.)
- ³ Ráth György: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában* (Landerer és Heckenast, Pest, 1861, 251. p.)
- ⁴ Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan. I.* (Pfeifer Ferdinand, Pest, 1864, 324–328., 352., 403. p.)
- ⁵ Az ideiglenes bűnvádi eljárásról szóló törvényjavaslat (1872)
- ⁶ Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML): *IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bülfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871*, 1863. 1232.
- ⁷ CSML: *IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bülfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871*
- ⁸ CSML: *IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bülfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871*, 1863. 231.
- ⁹ CSML: *IV. B. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai b) A Bülfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 1861–1871*, 1863. 604.
- ¹⁰ CSML: *IV. B. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai b) A Bülfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 1861–1871*, 1861. 15.
- ¹¹ CSML: *IV. B. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai b) A Bülfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 1861–1871*, 1861. 166.
- ¹² CSML: *IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bülfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871*, 1864. 71.
- ¹³ CSML: *IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bülfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871*, 1862. 434.
- ¹⁴ Kállay István: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848* (Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 120. p.)
- ¹⁵ Both Ödön: *Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban*. In: *Acta Juridica et Politica Tomus IV. Fasciculus I.* (Szeged, 1985, 16. p.)
- ¹⁶ CSML: *IV. B. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai b) A Bülfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 1861–1871*, 1861. 243.
- ¹⁷ CSML: *IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bülfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871*, 1863. 507.
- ¹⁸ CSML: *IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bülfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871*, 1863. 559.
- ¹⁹ Béky Ágnes Enikő: *Az orvostudomány elméleti, gyakorlati eredményei és a büntetőjog kapcsolata* (Debreceni Jogi Műhely, X. évf., 2.sz.)
- ²⁰ Angyal Pál: *A Magyar Büntetőeljárásjog Tankönyve* (Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1915, 324. p.)
- ²¹ Balogh Jenő: *Magyar bűnvádi eljárási jog. Általános tanok* (Budapest, 1901, 361. p.)
- ²² Finkey Ferencz: *A magyar büntető perjog tankönyve* (Politzer-féle könyvkiadó vállalat, Budapest, 1916, 277–278. p.)
- ²³ Gödöny József: *A bizonyítás és a bizonyítékok forrásai a nyomozásban*. Kandidátusi értekezés tézisei (9–10., 23–25., 34. p.)
- ²⁴ Angyal Pál: i. m., 314–323. p.
- ²⁵ súlyosító körülmények, a büntett tényálladéka
- ²⁶ enyhítő körülmények, a tényálladék hiánya
- ²⁷ Pauler: i. m., 376–379. p.
- ²⁸ Katona Géza, Finkey Ferenc, Jászai Dezső
- ²⁹ Kertész Imre: *A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 65–66. p.)
- ³⁰ Cséka Ervin: *A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai* (Budapest, 1968, 215. p.)
- ³¹ Kertész: i. m., 39–56. p.
- ³² Tremmel Flórián: *Bizonyíték a büntetőeljárásban* (Budapest–Pécs, 2006, 103–127. p.)
- ³³ Kassay: i. m., 98–102. p.
- ³⁴ Stipta István: *A perjogok története*. In: *Magyar jogtörténet*. Szerk.: Mezey Barna (Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 436. p.)
- ³⁵ Pauler: i. m., 340. p.
- ³⁶ Kassay Adolf: *Magyar büntető törvények s bűnvádi eljárás az országbírói értekezlet szabályai szerint* (Budapest, 1862, 91–92. p.)
- ³⁷ Pauler: i. m., 345–346. p.
- ³⁸ CSML: *IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bülfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871*
- ³⁹ Torday Lajos: *A megyei polgári peres eljárás a 16–19. században* (Budapest, 1993, 87–90. p.)
- ⁴⁰ Balogh Elemér: *A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei* (Jogtörténeti Szemle, 2008. 4. sz., 5. p.)
- ⁴¹ CSML: *IV. B. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai b) A Bülfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 1861–1871*, 1861. 251.

- ⁴² CSML: IV. B. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai b) A Bűnfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 1861–1871, 1862. 8.
- ⁴³ CSML: IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bűnfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871. 1869. 803.
- ⁴⁴ Both: i. m., 19. p.
- ⁴⁵ CSML: IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bűnfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871, 1863. 623.
- ⁴⁶ Kassay: i. m., 97–98. p.
- ⁴⁷ Katona Géza: *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 283–287. p.)
- ⁴⁸ CSML: IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bűnfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871, 1861. 23.
- ⁴⁹ CSML: IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bűnfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871. 1867. 116.
- ⁵⁰ CSML: IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bűnfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871. 1866. 171.
- ⁵¹ CSML: IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bűnfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871. 1866. 738.
- ⁵² Szegeden az 1862. évi augusztus 22-i bűnfenyítő törvényszéki ülésen határozatot hoztak az ilyen esetekre vonatkozóan, CSML Szeged Város Visszaállított Bűnfenyítő Törvényszékének iratai. IV.B. 1122.c. 1862. 648.
- ⁵³ CSML: IV. 1122. Szeged Város Visszaállított Törvényszékének iratai 1861–1871 c) A Bűnfenyítő Törvényszék iratai 1861–1871, 1870. 972.
- ⁵⁴ Kállay: i. m., 131. p.

DISPUTA

Hamza Gábor

Amerika elnevezése és Magyarország (Szent Imre herceg)

1. Jól ismert tény, hogy az amerikai kontinens elnevezésének eredete hosszú időn át vitatott volt a történettudományban éppúgy, mint a földrajztudományban. A 16. század első felében a kor jeles német humanista költője, Matthias Ringmann előszeretettel képviselte azt a nézetet, hogy az „új” kontinens Amerigo Vespucci (1451, Firenze–1512, Sevilla) nevét viselje, pontosabban kapja. Amerigo Vespucci 1499 és 1502 között négyszer is járt az „új” kontinensen, eljutva egészen az Amazonas folyó deltavidékéig. Már itt utalni szeretnénk arra, hogy az Amerigo keresztnév a latin *Emericus* olasz változata, annak megfelelője. Kiemelendő, hogy Amerigo Vespucci a szerzője az utazásait, felfedezéseit nemegyszer részletesen leíró, általában azonban – mint hiteles forrás, dokumentum – vitatható értékűnek, bár kétségtelenül fontos forrásnak (fons) tekintett *Mundus Novus* („Új Világ”) című munkának.

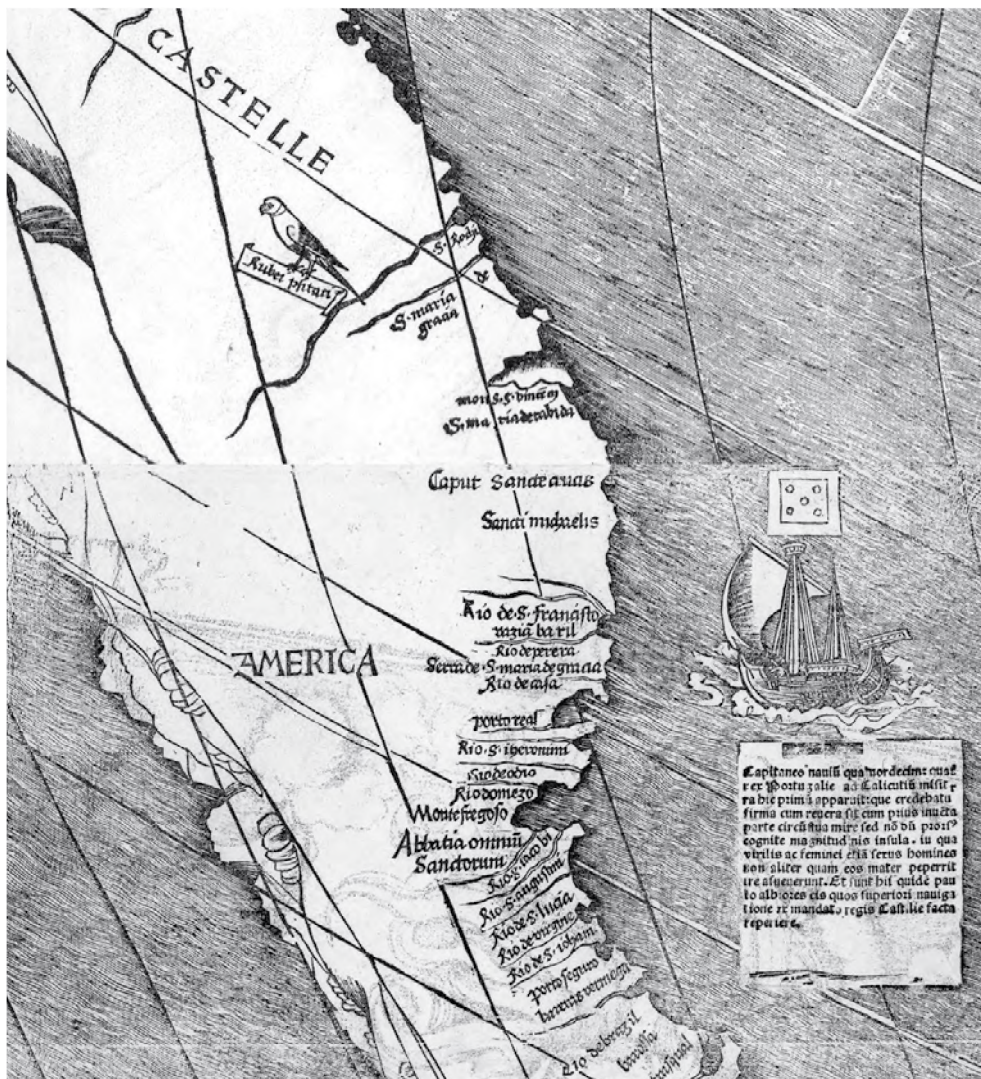
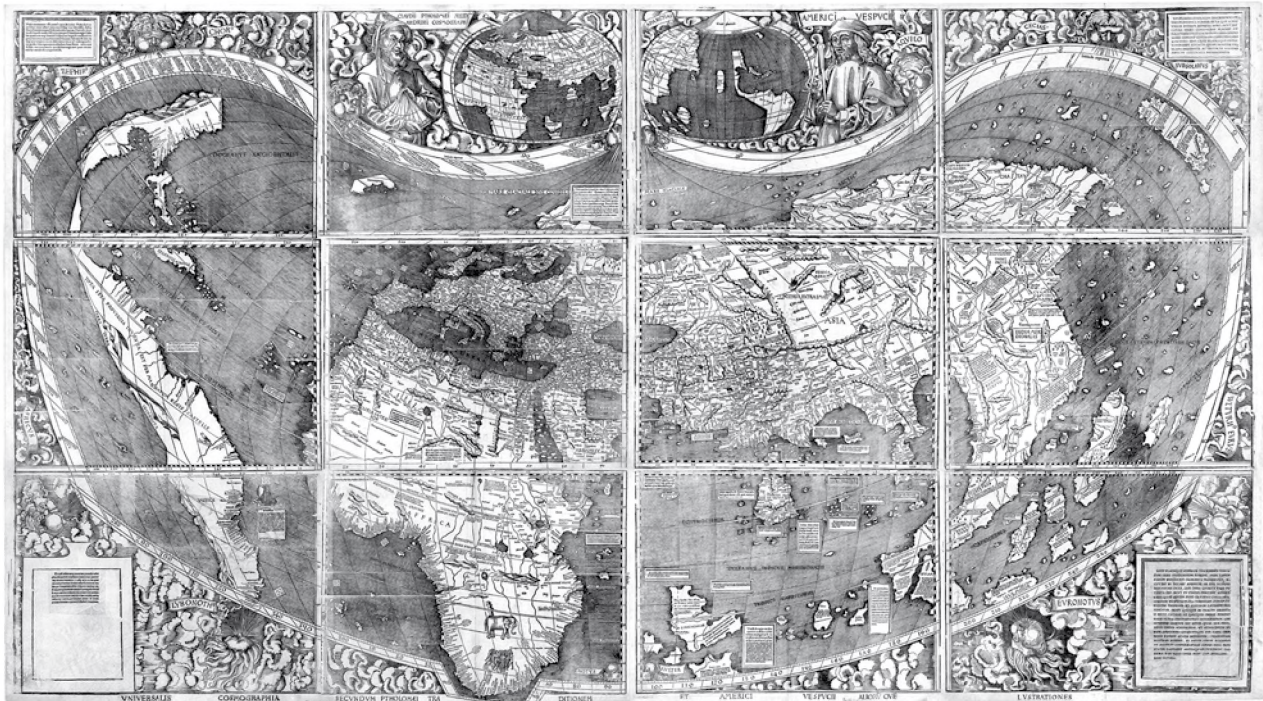
2. Amerigo Vespucci műve forrásul szolgált a kor híres és vitathatatlanul nagy tekintéllyel rendelkező kozmográfusa, a freiburgi (Freiburg im Breisgau) Martin Waldseemüller (1470–1522) számára. Waldseemüller, aki Matthias Ringmann-nal jó viszonyban, sőt egyenesen baráti kapcsolatban volt, egyetértett a maga korában kivételesen nagy hírnévnek örvendő német humanistával abban, hogy a kontinens a jeles, a maga korában jól ismert tengerész és „felfedező” Amerigo Vespucci nevét viselje. 1507-ben a lotharingiai Saint-Diében, pontosabban St. Dié des Vos-

ges-ben (latin nevén Deodatus) megjelent *Cosmographiae Introductio* című művében (teljes címe: *Cosmographiae introductio cum quibusdam geometriae ac astronomiae principiis ad eam rem necessariis. Insuper quatuor Americi Vespuccii navigationes. Universalis Cosmographiae descriptio tam in solido quam plano, eis etiam insertis, quae Ptholomaeo ignota a nuperis reperta sunt*) található, a globust („földkerekséget”, „orbis terrarum”-ot) ábrázoló világtérképen – elsőként – az „új” földrész nevéként már „America” szerepel. Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy az „új” kontinens határai, pontosabban „kontúrjai” még igencsak bizonytalanul megrajzoltak azon a térképen, amely Martin Waldseemüller művének mellékletét (appendix) alkotja.

3. Érdeemes megjegyezni, hogy – ellentétben a 19. században élt jeles spanyol történész, Marín Fernández de Navarrete állításával – Martin Waldseemüller *Cosmographiae Introductio* című munkája nem a magyarországi Tatán (melynek latin neve St. Dié des Vosges latin nevével egyezően Deodatus) keletkezett, pontosabban jelent meg.

4. Matthias Ringmann javaslata ilyen módon elfogadást nyert a kor jeles, nagy tekintélynek örvendő kozmográfusa részéről. Amerigo Vespucci utóneve, keresztnéve az első magyar király, Szent István (1000–1038) fiatalon, 1031-ben elhunyt egyetlen fia, Imre (Emericus, Emerich, Henricus) herceg nevére utal. Az „America” név, elnevezés megfelel annak a törekvésnek, hogy a már ismert kontinensek, földrészek nevét, „hivatalos” megjelölését nőnemű alakba, femininumba tegyék, Africához és Európához hasonlóan.

5. Itt utalunk arra, hogy az angol Emery vagy Amory, a francia Aiméric, a német Emmerich vagy a spanyol Américo kivétel nélkül a neolatin Emericus név (keresztnév) megfelelője. Ezek a keresztnévek a keresztény világban a 14. század második felében váltak gyakori keresztnévekké a férfiak körében. Az első magyar király, Szent István egyetlen fia szentté avatását követően vált ismertté a keresztény világban, Európában. Meg kell említeni ebben az összefüggésben, hogy I. Imre magyar király valóban „nemzetközi” udvara, udvartartása is jelentős mértékben

Martin Waldseemüller világtérképe (1507) és az Amerikát ábrázoló szelvénye

hozzájárult a Szent Imre-kultusz terjedéséhez Európában. I. Imre udvarában ugyanis számos aragón, francia és itáliai vendég fordult meg vagy töltött el hosszabb időt. Bizonyosra vehető, hogy a maga korában híres Peire Vidal, a provence-i trubadúrok hercege, a „bon roy Aiméric” nagy tisztelője is megfordult I. Imre udvarában.

6. Említést érdemel, hogy más, ma azonban már joggal meghaladottnak tekinthető nézet, felfogás szerint az „új” kontinens neve Amalrichra utalna. Amalrich, pontosabban az Amalrichek (két Amalrich) jeruzsálemi király(ok) volt(ak), aki(k) a 12. században uralkodtak. Ugyancsak meghaladott, történetietlen és dokumentálhatatlan az a felfogás is, amely szerint az „új” földrész neve az 1529-ben alapított Maracaibo város nevével volna kapcsolatban.

7. A kérdés neves német – Franz Laubenberger – és ugyancsak igen tekintélyes francia – Albert Ronsin (1928–2007) – szakértője egyetértettek abban, hogy az amerikai kontinens neve az első magyar király fiának, Szent Imre hercegnek (Emericus dux) nevére, keresztnevére utal. A művelt firenzei arisztokráciához tartozó, a városállam (città-stato) szenátusának (Signoria) nagy felelősséggel járó titkári (segretario) feladatait ellátó, közmegbecsülésnek, köztiszteltetnek örvendő Anastasio Vespucci nagy valószínűséggel a középkori Itáliában elterjedt Szent Imre-kultusz hatására adta fiának az Amerigo nevet, pontosabban keresztnevet (nome di battesimo).¹

Jegyzet

¹ A kérdéskör irodalmából lásd: M. Fernández de Navarrete: *Viajes de Américo Vespucio* (Madrid, 1924); Gutierre Tibón: *América, setenta siglos de la historia de un nombre* (México, 1945); F. Laubenberger: *Ringmann oder Waldseemüller? Eine kritische Untersuchung über den Urheber des Namens Amerika* (Erdkunde, Archiv für Wissenschaftliche Geographie, Band XIII, Lfg. 3, Bonn, 1959, 163–179. p.); A. Ronsin: *Découverte et baptême de l'Amérique* (Éditions Georges LePape, Montréal, 1979); F. Laubenberger: *The Name of America* (Sixteenth Century Journal, 13, 1982, 91–113. p.); Szabó L.: *Előszó*

a múlthoz. In: Szabó L.: *Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900)*. (Budapest, 1982, 11–16. p.); A. Ronsin: *La fortune d'un nom : America, baptême de l'Amérique à Saint-Dié-les-Vosges*. (Éditions Jérôme Millon, Grenoble, 1991); A. Ronsin: *Découverte et baptême de l'Amérique*. (2e édition revue et augmentée, Éditions de l'Est, Nancy, 1992); Hamza G.: *Szent István törvényei és Európa*. In: *Szent István és Európa*. (Ed. Hamza G. (Budapest, 2001, 13–21. p.); T. Lester: *The Fourth Part of the World: The Race to the Ends of the Earth, and the Epic Story of the Map that Gave America Its Name* (New York, 2009)

Szádeczky-Kardoss Irma

A kettős honfoglalás „tényállásának” krónikahelyeiről

Gondolatok a Salán – Szvatopluk – Mén-Marót-kérdés mondai magja mint nyomravezető dokumentáció körül

A magyar jogtörténeti kutatásnak, ha az írásbeliséget megelőző korszak jogéletét vizsgálja, számolnia kell azzal a kutatási lehetőséget meghatározó ténnyel, hogy az államalapítás előtti időről csak a mondákkal vegyes krónikák állnak rendelkezésünkre, továbbá egy-egy oklevélt utalás, meg néhány idegen szövegyadat, amelyeket olykor az ismeretek felszínessége, olykor az ellenérdekűség elfogultsága jellemez. Mivel azonban a jogtörténetnek nem történelmi eseményeket kell feltárnia, hanem azok kísérő tényezőjét, a jogéleti közeget, e tekintetben a vizsgált források rendszerint hitelesnek vagy alapul vehetőnek bizonyulnak. Hiszen a történelmi eseményeket bármilyen szemlélettel, elfogultsággal vagy érdekléssel örö-

kítik is meg vagy értékelik, a jogi (szokásjogi) háttér vagy annak egyes elemei kezelésében objektívnek kell lenniük, mert a korrekt jogi környezet az a legbiztonságosabb közismereti közeg, amelybe beépítve a hagyományok, s akár még a történelmi szépítések vagy torzítások is, leginkább valószínűsíthetők, sőt ekként hitelesíthetők. Így adódik az a sajátos helyzet is, hogy a jogtörténeti kutatásnak elsődlegesen nem a történelmi események rekonstruálásában, hanem azok megértésében, értelmezésében, háttérben ható okainak feltárásában van fontos szerepe. Bár a történeti rekonstruálásban sem egészen mellékes ez a szerep, ha arra a tapasztalatra gondolunk, amit – a 19. század több magyar jogtudósával egyetértésben – Virág Benedek úgy fogalmazott meg, hogy a régi koroknak „ítéletteleiben ismerhetni meg botlásait”.

A kutatót olykor a szerencse is pártfogolja, s olyan nyomra vezérli, amit épp nem is keres. Nevezetesen például a kettős honfoglalás első hullámának krónikabeli adataihoz kalauzolja.

Ezúttal és valójában nem a kettős honfoglalás nyomait kerestük, hanem azt, hogy mi okozza a honfoglalási hagyomány legjellegzetesebb jogszokási és folklorisztikus emléke, a fehérlovas országvédeli jogügylet partnereinek, Salánnak, Szvatopluknak és Mén-Marótnak krónikáinkban felbukkanó személye körüli változatos bizonytalanságot? Így végül is ez az adatkör lett a kettős honfoglalás elméletét és abban az első honfoglalás történetét alátámasztani látszó krónikahelyek nyomravezetője. Leg-

inkább két kérdéssel jutottunk e meggyőződésre, melyek egyike, hogy mi a variabilitás oka; másika pedig, hogy e krónikák hol s mikor szerepeltetik ezeket az eseményeket és személyeket?

Úgy véljük, hogy itt a hasonló történeti események köz- emlékezetű rétegződéséből és idő múltával meginduló összeolvadásából, valamint a melléjük társuló tájékozódási zavarból ered a krónikák alternatívítása. A három névnek hol párhuzama, hol csereberéje önmagában is ezt sejteti. Salán–Szvatopluk és Szvatopluk–Mén–Marót alakja és története keveredik a mondatípusos adatolásban. Hol azonosai, hol helyettesítői, hol kortársai, hol generációs követői egymásnak. Egyik-másik helyen Mén–Marót nagyon öreg életkorával, egy helyütt egy még nála is öregebb rokon emlegetésével is jelezve a többgenerációs folyamatot az összevonásban. Különös jelentőséggel hívja fel erre a figyelmet, hogy ez a jellegzetes tény- és személybeli többváltozatú bizonytalanság sehol másutt, senki más kapcsán nem jellemzi krónikáinkat!

Álláspontunk szerint e szövegvariánsok a „kettős honfoglalást” – tehát két vagy több betelepedést, vagy ahogy a krónikák fogalmazzak: bejövételt – jellemző közemlékezeti idő- és eseményzavar jelei. Karakterisztikusan jelzik ezt például Kézai¹ *Gestájának* és a *Képes Krónikának*² egyaránt az első (hun) bejövétel könyvének végén, történetileg az első és második „bejövétel” közé ékelt, önálló fejezetcím nélküli 19–23/24. fejezetei, melyekben címmel való szerkezeti kiemelés nélkül, de a tartalomtól folyóan történetileg Atilla halála és a vereckei bejövétel közötti eseményként, vagyis a két főcím szerinti *hun és hétmagyar bejövétel között történt, következőképp harmadik bejövétel* elbeszélése áll.

A szerkezeti helyet illetően

- még az első (hun) bejövétel könyvében,
- de annak végén, külön cím nélkül (!),
- ám az elbeszélésben ugyancsak *második bejövételnek nevezetten,*
- viszont a második (hétmagyar) bejövétel könyvét megelőző pozícióban.

Ugyanakkor tartalmilag, és a Mén–Marót–Szvatopluk atya-fiú kapcsolat mindkét „második” bejövétel történetébe való beillesztése révén, előbb önálló történeti szituációba helyezve, majd Árpád népe bejövételének eseményeivel is összefüggésbe hozva. E kétféle bejövételt, egymástól való megkülönböztetésül, egyben az etnikai összefüggést is kifejezve, azonkívül az egyértelmű rövidség végett is (kizárólag a krónikák szerkezetéhez igazodó differenciálásul), a továbbiakban „második/A” és „második/B” bejövételnek fogjuk nevezni.

Ilyenfórmán a krónikák – értve itt a leginkább közismert krónikáink vonatkozó krónikahelyeit is – vélelmezhetővé teszik, hogy míg az úgynevezett első és második bejövétel „könyve” a hun, illetve a hétmagyar bejövétel történetét adja elő, addig a szerkezeti kiemelés, vagyis cím nélkül közjük rejtett öt-hat fejezetnyi részek:

– a mondák Csabájához és az ő nemzetségéhez kapcsoló (de egyes elemeivel „Hunor népének” a Tárih-i üngürsüz³ első csodaszarvas-mondájában a perzsa-görög

háborúk idejére tett bejövételével egyeztethető, s még inkább a 670 utáni, késő avar kori „első honfoglalás” Kuber vezette onogur népére, vagy rájuk is emlékeztető),

- ugyanakkor Szvatopluk és Mén–Marót bizonytalan krónikaidejű, de történetileg mindenképp az árpádi honfoglalást megelőző szerepléséhez időzített,
- ugyancsak „második”-ként emlegetett, de közbülső bejövételt:
- a griffes-indás késő avarok *aliter* korai magyarok avagy *első honfoglalók* bejövételét beszéljük el.

Vagyis ezek a közbülső „második/A” bejövételi krónika-helyek – néhány korabeli okirattal együtt – minden valószínűség szerint a László Gyula által feltételezett első honfoglalás tényét és főbb eseményeit dokumentálják. Épp arra a történelmi időszakra vetítve, amikor Attila halála után Pannónia „tíz évig” király nélkül maradt; amikor a sokidentitású Szvatopluk egyfelől a Mén–Maróttal való kapcsolatának alternatív bizonytalanságával, másfelől hol a morvák, hol a bolgárok, hol mindkét nép élén, hol germán, hol lengyel hercegként, hol Karoling, hol bolgár vazallusként tűnik fel, majd valamelyik magyar-bejövétel időszakában – annak kortársaként – meghal... Tipikus krónikák előtti mondaképződési tünet, amikor az írásbeliség biztonsága nélküli szó hagyomány még kiforratlan változatosságát variálja a történeti részleteket – még a bejövételi időpontokban is tobzódva.⁴ Aminek egyébként – kutatási tapasztalatunk szerint – az is okozója lehet, hogy a krónikákban feljegyzett nagyobb jelentőségű, fő bejövételi vonulatokon kívül egyes nemzetség-, törzs- vagy néprészek vállalkozó részlegeinek – kisebb volumenű, *de az adott társadalmi közegben sokáig számon tartott* – más egyéb bejövetelei is történtek.

Az események ilyen *első könyvbe* szerkesztett, köztes idejű leírását a krónikákban rendszerint a szerkezeti különállású hétmagyar „*második bejövétel*” könyve követi. Kivéve Anonymus⁵ *Gestáját*, ahol sem korábbi bejövetelekről, sem Szvatoplukról nem esik szó, Árpád kortársaként pedig Salánt és Mén–Marót nevez meg a Névtelen. *Gestája* egyéb eltérésekkel is kitűnik a krónikák sorából: például másképp szól a lóajándékon való országvételről is, mint am azok.⁶

Thuróczy⁷ viszont Kézaihoz és a *Képes Krónikához* hasonló szerkezeti közbevetéssel, akárcsak Heltai, a székekelyek történetét iktatja a hun és az árpádi bejövétel közé. Benczédi Székely 1559-ben megjelent *Világkrónikájában*⁸ is észlelhető egy harmadik bejövétel sajátos közbeiktatása. A magyarok első bejöveteleként ő is a hunokét beszél el, a szerinte 888. évi második bejövételt jegyző főcím alatt pedig az árpádi honfoglalókat. Mind a hunokat, mind Árpád népét Szkítiából hozza a Kárpát-medencébe. A két bejövétel közé azonban, Nagy Károly pannóniai hódításához rendelve, ő is beiktat egy futó említést a „magyarok másodszeri” bejövételéről: de ezeket nem Szkítiából, hanem „Hunniából” érkezőknek mondja. Jelezzve, hogy az nem a hunok és nem a Hétmagyarok bejövetele. (Ez a Hunnia lett volna az ő ismeretei szerint a Don–Dnyeper-közi, onogóriai visszavonulási, és a Kovrat-fiakat kibocsátó rusz–kazár–görög szomszédságú délorosz–

pontusi sztyeppe? Szkítia pedig a tágabb vagy keletibb sztyepei környezet?)

A magyar krónikákból fordított *Tárik-i üngürtsz* viszont, Anonymus *Gestájához* mérhető egyediséggel, kifejezetten három bejövételről szól. Ezek egyike leginkább az Orosz Évkönyveknek a perzsa–görög háborúk 610 utáni szakaszával időzített fehérmagyar-vonulásával, de egyes részleteiben Kuber és a pannóniai II. Avar Kagánátus konfliktusával, tehát egy még korábbi bejövétel, avagy az úgynevezett „első honfoglalás” eseményeivel is egyeztethető. Harmadik különlegességül a *Képes Krónika* a két második bejövételi párhuzama mellett sajátos differenciálással, két bejövételi időpontot ad meg: a Kr. u. 600. és 677. évi dátummal, amelyek egyike se egyezik ugyan Árpád népének honfoglalásával, de a 677-es dátum – mint felkerekedés – Kovrat fia Kuber népének 682-re tehető Kárpát-medencei megjelenését idézi.⁹

Korai krónikáink ezen szerkezetükkel és többdátumos, az események párhuzamában is alternatív tartalmukkal megelőlegezett hasonlói és hitelesítő dokumentumai a Mátyás udvarában zajló eredet- és bejövételi szócsatáknak, amelyekről Thuróczy a krónikája legelején, az előszónak is beillő Ajánlásban számol be.

A krónikák első (hun) bejövételt tárgyaló könyvének végén elrejtett „második/A” bejövétel sajátos helyét és tartalmi változatosságát minden bizonnyal annak köszönheti, hogy az itt elbeszélte események korábban történtek Árpád magyarjainak honfoglalásánál (895), de szereplői származásukban az árpádi honfoglalókhoz tartozó, azokkal rokon onogóriai népesség (nemzetségek) tagjai voltak, akik az első hullámban, feltehetően Kuber vezetésével érkezve (677/682), Árpád népének bejövetelekor már lakosai voltak a Kárpát-medencének, és a krónikák ismétlődő állítása szerint is az újabb honfoglalókkal, nevezetesen a hétmagyar „második/B” bejövétel magyarjaival azonos nyelven beszéltek.

Ezt az értelmezést indukálja az a tény is, hogy az egyes krónikák változataiban – épp a Szvatopluk–Mén-Marót történet variánsai révén – a két „második” bejövétel passzusai, bár némileg hasonlóan és helyenként átfedésekkel beszélnek el a foglalási eseményeket, bennük a két foglalási történet mégsem azonos. Ez eleve elvethetővé teszi azt a feltevést, hogy két helyen, ismételve beszélnek ugyanarról az eseményről. Hasonlóan értékelhető különbséget mutat Anonymus és a többi krónika lóajándéki története, és mindazok az eltérések, amelyek epizódjai párhuzamosan, de alapos „tényállási” eltéréssel jelennek meg a többi krónikában is.

A lóajándék – és általában a mennyiségtől függően különböző értékű – állatajándék, a sztyepei jogéletben többféle funkciót töltött be. Lehetett vendégajándék: valamely fejedelemségbe, országba *vendég státuszban való befogadás*, átmeneti szállásolás „honorariuma”; *alávetést vállaló betelepülés* szállásterületének ellentételezése – amiként Salán értelmezte Árpádék küldeményét –; és lehetett *országvételi aktus* csere- vagy ellenértéke, azzal a konzekvenciával, hogy a megajándékozottnak el kell távoznia és „országát”, a terület fölötti hatalmat át kell engednie az „ajándékozónak”. Az ilyen aktus „érvényes-

ségi feltétele” az is, hogy a lóajándék és annak különösen értékes kiegészítő mellékletei az országnyi terület fölötti hatalommal egyenértéket képviseljenek, és a „csere” magában az aktusban is kifejeződjék: amiként az anonymusi elbeszélésben is megjelenik az ajándékért ellentételezésül (cserebe) kért s kapott fű- és vízmustra, mint a megvásárolt/átadandó föld szimbóluma.

Anonymus, aki a Kárpát-medence visszafoglalásának, az oda való végleges visszatérésnek krónikása, az *országvételi aktus* örökölte meg. A többi krónika lóajándéki elbeszélése viszont a tárgyi értéknek arányosan megfelelő vendégajándéki jogügyletre utal, evvel is jelezve, hogy a korábbi, vagyis a „második/A” bejövétel(ek) emlékezetén alapul. Az Anonymus utáni egyéb krónikák ugyan a hétmagyar „második/B” bejövételhez is a szerényebb, vendégajándéki mértékű egylovas ajándékot fűzik, ez azonban feltehetően arra vezethető vissza, hogy a későbbi keletkezési krónikák, amelyek lejegyzésükkor az emléket elhomályosító, a differenciálás részleteit elfedő távolságban vannak a történeti eseményektől, már csak a lényeg: a lóajándéki jogügylet hagyományát örökölték ránk. Hasonlóképpen azok a krónikák, amelyek szerzői olyan körből származnak, amelynek kollektív emlékezetében – saját nemzetségeiket illetően – a korábbi, kisebb jelentőségű, avagy a kuberi bejövétel hagyományai élnek.

Mindezek, feltevéstünk szerint arra utalnak, hogy az Anonymus utáni krónikák két „második” bejövetele valójában ugyanazon népesség és nemzetségek tagjainak más-más időben, más-más vezérlettel való betelepődését beszéli el, ezért nevezik a hunok bejöveteleéhez viszonyítva mindkettőt másodiknak, mégis főcímes kiemelésével ama ténynek, hogy ugyanazon magyar nép két bejövetele közül az utóbbi hullám volt a véglegesen sikeres, sorshatározó történelmi esemény. A közbülső második („második/A”) bejövétel (és az azzal is kapcsolatba hozott Szvatopluk-történet) variábilis bizonytalanságát pedig a sikertelenség megnevezhetetlen, tabusító leplezése is magyarázza.

Krónikáink ezen tartalmukkal éppoly pontosan illeszkednek a népvándorlási jogi szokások közé, amilyen szervesen kapcsolódnak abba a történelmi folyamatba, amelyet László Gyula a tárgyi emlékek szimbolizmusában észlelt, s amelyről évezredek tabuk és a magyaráztatkereső félreértések burkát kell lehántanunk, hogy számunkra is érthetővé váljanak. Nem utolsó adalékul a ’Mén-Marót vagy Szvatopluk’ kérdés megfajlásához járulónak, azzal a fontosnak látszó körülménnyel, hogy például a *Képes Krónika* és Kézai őket is ebbe a kuberi késő avarok – első honfoglalók bejöveteleivel hasonlítható köztes időszakba helyezi.

A *Képes Krónika* 22. fejezete adja talán a legegyszerűbb eligazítást a szereplőket és eseményeket keverő bizonytalanság okának megvilágításához. A többi krónikához hasonlóan nem szól Anonymus Salánjáról, aki mint bolgár vezér (Kárpát-medencebeli gyepű-helytartó?) Anonymusnál az árpádi honfoglalás valóságos kortársának mutatkozik. Mén-Marót és Szvatopluk kettőséhez viszont a következőket fűzi: „*némelyek azt állítják, hogy a magyarok második visszatérésükkor Morótot, nem pedig Zuatapolugot találták itt Pannonia uralkodójaként. Ennek*

A honfoglalás (a Képes Krónika miniatűrja, a kép bal oldalán a fehérlo-monda ábrázolása)

az lehet az oka, hogy atyja Morót hiresebb volt, de a vén-ségtől már megtörtén Beszprim városában élt, visszavomultan.” Amikor pedig a hagyomány szerinti (valamikor) bánhidai ütközetben elesett fia, Zuatapolug halálhírét vette, ő maga is meghalt.

Túl azon, hogy a valóságos történelmi személyként számon tartott Szvatopluk a Hétmagyarok kortársaként bár, de ténylegesen nem Árpád hadaival vívott harcokban halt meg,¹⁰ fiai sem közvetlenül a magyar honfoglalás okán, hanem egymással egyenetlenkedő viszályuk révén veszítették pozícióikat, az itt elbeszéltek valósága és jelentősége abban áll, ahogyan a mondai elemek krónikai beszűrődését szemléltetik. A mondai hagyományokban a nagyon idős kor – például Csabánál is – általában több-generációs időtartamot jelöl.

Szvatopluk és Mén-Marót relációjában, valamint a hol bolgár-, hol frankvazallus morvák avagy csak a vazallus állapot föléjük helyezett morva elitjéről nevezettek Kárpát-medencei jelenlétét illetően Mén-Marót vénségének ilyen jelentőségét támasztja alá az a kutatási eredmény, amely szerint nevének első „Mén” tagja, amit általában a többnejűség jelképes kifejezőjeként szokás értelmezni, valójában nagyot, régít, régmúltat jelentett.¹¹ Ez az idővel elhomályosultnak bizonyuló jelentés arra enged követke-

zetni, hogy a hagyománybeli Mén-Marót, úgy is, mint a morva etnikum megszemélyesített népetimonja – és úgy is, ahogyan a Képes Krónika írja: mint Szvatopluk apja, tehát elődje vagy több elődjének megszemélyesítője –, esetleges személyes létezés esetén is, oly régi szereplője volt a Kárpát-medencei bolgár vagy Karoling hűbérű tisztségviselő/kíséreti morva jelenlétnek avagy csak valamely avar nemzetségbe való beházasodással birtokszerző mivoltnak, hogy a mondaképződésnek is áldozatául esve, az összeolvasztó, elhomályosító keveredésben elveszített személyes önmagát, hogy népnévi perszónifikációban tartsa fenn a morva nemzetségi elődök benne egyesült emlékét.¹² Amiként, s feltehetően Szvatopluk neve sem személynév, hanem tisztségnév, rangnév, méltóságnév,¹³ az őt érintő korabeli karoling források szerinti – hasonló hangzású – Zwentibald személynév párhuzamában.¹⁴

A mondai hagyományok korai krónikáinkba való beszűrődését egyértelműen jelző krónikaszerkezetben tetten érhető az időigényes mondaképződéssel vagy a topikusszevonási folyamattal meghatározott fejlődésközi bizonytalanság. Aminek magyarázatához feltehetően az is hozzátartozik, hogy a krónikák a morva kapcsolat vagy konfliktus régebbi és újabb emlékei mellett Szvatopluk, Mén-Marót vagy valamelyik Szvatopluk-fi Tisza menti

avagy déalföldi szálláshelyeinek önmagában viszonylag közelmúltbeli birtokbavételét (s a vele járó bolgár konfliktust), hol még Kuber onogurjaival, hol a hétmagyar előhaddal, hol már Álmos és Árpád főhadával való hódoltatását örökítették meg, s e korai mondaállapotban még döcögve állt elő a különböző helyszíneket és hadjáratot, több portyát, valamint a többgenerációs időtartamot egyetlen eseménybe sűrítő-keverő regemondó krónikaanyag.

Nem mondanak ennek ellent idegentollú reneszánsz és kora újkori krónikáink sem. Bonfini *A magyar történelem tizedeiben*¹⁵ is beilleszt egy harmadik bejövetelet a hun és vereckei bejövetelek közé, mégpedig az *avarok* és *Nagy Károly* időszakához igazítva. Írásán érződik a kívülről, de alaposságra törekvő tudós félreértéses adatkezelése. *De azt is jelzi, hogy egy korábban bejött sztyeppe népességnek Árpád népével való rokonsága még Mátyás király idején is közismert volt.* Mátyás és Beatrix ugyancsak olasz vendége, Petrus Ransanus művének VII. fejezetében a felsorolt források alapján – az információk ellentmondásait is regisztrálva – azt írja, hogy Attila-fia Aladár hunjai a pontusi sztyeppére való visszatérés után elpusztultak és szétszóródtak. De (némi kételkedő anonymusi fejszólással) beszámol arról a hazai hagyományról is, hogy a „hunokat Nagy Károly győzte le”. Márpedig ez a Kuber onogur népet befogadó II. Avar Kaganátus elleni 8. század végi hadjárat eredménye volt, tehát a hun és hétmagyar bejövetelekhez viszonyítva harmadik bejövetelek okiratokkal is dokumentált¹⁶ onogur népéhez kapcsolódó esemény. Különös jelentőségét Ransanus nép- és országnév-magyarazata adja, mely szerint ezek a magyarok egy Hungar nevű vezérrel érkeztek, akinek e név nem sajátja, hanem *szülőhazája* nevéből ered. Márpedig ez a korabeli dokumentumok tanúsága szerint is Onogóriára, az onogurokra, vagyis a „késő avar” – első honfoglaló magyarokra utal.¹⁷

A neveltetését illetően ugyancsak idegen kulturális közegben megalapozott, majd Európa nyugatán csiszolt műveltségű – ám becses magyar írásbeliséget teremtő – szász-magyar Heltai Gáspár Bonfini nyomdokait követő krónikájában¹⁸ „Attila fiainak egybeveszéséről”, „A székellyekről” és a Hétmagyarok bejövetelei történetét előadó „Magyaroknak második bejövetelekről Szkítiából az Pannónia földre” című fejezetek és a hétmagyar kapitányok felsorolása mellett „Szvatoplukról, a magyarországi fejedelemtől” írt kaputban visszatér a két (némileg félreértetten prezentált) bejövetelek történet közötti időbe. Történeti bizonytalanságát valószínűleg az is okozza, hogy a Kolozsváron működő szász-magyar szerző a magyar foglálásról szóló ismereteit székely-magyar közegben szerezte, azonban a történelmi egyidejűség hiánya miatt közöttük is levelellentmondásos vagy eltérő változatokban.

A mondaképződési vagy topikus összevonási fejlődést tükröző bizonytalanságok magyarazatához pedig feltehetően az is hozzátartozik, hogy a krónikák a morvák elleni vagy melletti harcok régiebb és újabb emlékei mellett Szvatopluk/Mén-Marót Tisza menti szálláshelyének önmagában viszonylag közelmúltbeli birtokbavételét, hol az előhadi népekkel, hol Árpád hadával való hódoltatását

örökítették meg, s ha e korai mondaállapotban még döcögve is, de máris előállt a különböző helyszíneket és hadjáratot, több portyát, valamint a többgenerációs időtartamot keverő, netán egyetlen eseménybe sűrítő, fiktív mondai és krónikaanyag.

Megerősíti következtetéseinket az a legújabban felfedezett, Mátyás koronázásakorai krónikamásolat, amelynek 16. századi újabb másolatát az Esterházy-gyűjtemény egyik kódexében fedezte fel Mikó Gábor történész. Ismertetését a krónika megtalálójának beszámolójából,¹⁹ illetve a krónika felfedezésének hírért az olvasókkal megosztó Györffy Iván tollából²⁰ olvashatjuk. Az előzetes ismertetések ugyanis arra utalnak, hogy ez a krónika szintén az általunk is vizsgált krónikákhoz hasonló párhuzamos szerkezetben, ugyancsak két különálló részben ír a magyarok úgynevezett „második bejöveteleiről”. Ezen új krónikaanyag megtalálásának híre tette időszerűvé saját kutatómunkánk tapasztalatainak közrebocsátását.²¹

Bár a krónikák voltak nyomravezetőink e kutatásban, de mert alátámasztják elemzésünket, hivatkozunk Király Péter²² kutatásaira is, amelyek 8–9. századi nyugati (német, frank, bajor, olasz) névjegyzékekben, nekrológiumokban, oklevelekben vizsgálták a korabeli magyar jelenlétet bizonyító személynévi adatokat. A kutatási eredmény 731 utáni Onger, Wanger, Unger, Ungarus, Ungarius, Hungarius, Hungar, Hungaricus névváltozatai mindenképpen a hétmagyar „második/B” bejövetelek megelőző időszak onogur-magyarjainak a II. Avar Kaganátus nyugat-európai határtérségében letelepített vagy a kaganátusból kirajzott s túlélő jelenlétét igazolják. Vagyis a krónikáink „második/A” bejövetelek adatait támasztják alá. A II. Avar Kaganátust is túlélő onogurok 7–9. századi közép-európai jelenlétét tanúsító, 760-ban kelt itáliai okirat *Via Ungarorum*ával,²³ Német Lajos 860-ban kelt oklevelének az onogurok nevével jelzett határjelölő adatával, és 8–9. századi sírleletek mindezeket megerősítő tanúságával²⁴ együtt.

***

Hát így történt, hogy a Salán – Szvatopluk – Mén-Marót problémakör boncolgatása közben, mintegy véletlenül, feltárult a krónikák első látásra szinte gyermetegnek tűnő szerkezeti „hibája” mögött a kétszeri „második” honfoglalás rejtélye, vagyis a kettős honfoglalás (sikertelen) első szakaszának tabu leplebe burkolt krónikai megörökítése. Nem zárható ki, hogy ebben a megosztó szerkezeti elhelyezésben része lehetett annak a felfogásnak, hogy maguk a krónikaszerzők is – akárcsak László Gyula – a kuberi onogur bejövetelek a végső honfoglalás *első* szakaszának tekintették, s emiatt helyezték *azt is* formálisan „az első bejövetelek” könyvébe.

Míndehhöz annyit teszünk hozzá, hogy íme, itt vannak a „hipotetikusnak” vélt késő avarok – László Gyula első honfoglalói –, akikről nemcsak a sírjaik és egyes korabeli idegen források, de lám, a krónikáink is tanúskodnak.

SZÁDECZKY-KARDOSS, IRMA

Über den „Tatbestand“ der doppelten Landnahme in den Chroniken –
Gedanken über den in Sagen vorfindlichen Kern der Frage Salán – Szvatopluk –
Mén-Marót, dokumentiert in Chroniken als verräterische Spuren

Die Verfasserin war nicht auf der Suche nach Spuren der doppelten Landnahme, sondern sie stellte die Frage, woher die mannigfaltige Unsicherheit um die Partner (Salán, Szvatopluk und Mén-Marót) des Rechtsgeschäfts über den Landkauf mit dem weißen Pferd kommt, obwohl dies das wichtigste gewohnheitsrechtliche und folkloristische Element der Überlieferung über die Landnahme ist. Diese Fragestellung führte zur Entdeckung von Stellen in Chroniken, welche die Theorie über die doppelte Landnahme untermauern. Während der Untersuchung des Problemkreises Salán – Szvatopluk – Mén-Marót tat sich etwa zufällig das Rätsel der doppelten „zweiten“ Landnahme hinter dem auf den ersten Blick kindlich anmutenden „Systemfehler“ der Chroniken auf. *Der erste Abschnitt der doppelten Landnahme wurde in den Chroniken als Tabu verhüllt verewigt.* Es ist nicht auszuschließen, dass

in dieser trennenden Platzierung auch die Auffassung eine Rolle spielte, nach der die erste Ankunft der Onoguren um 670-680 unter Kuber selbst von den Chronisten als die *erste, erfolglose, vorbereitende* Phase der von Árpád angeführten „Landnahme“ betrachtet wurde, und deshalb versteckte man diese formal im Buch „der ersten Ankunft“. Mit diesem Verstecken wurde bewiesen, dass das zuerst als Onoguren dann als Magyaren bezeichnete Volk beider „zweiten“ Ankünfte das gleiche war. Diese Zweifelt erklärt auch den doppelten, parallel gebrauchten Namen unseres Landes „Hungaria“ und „Magyarország (Land der Magyaren)“. Hier treffen wir also die als „hypothetisch“ angesehenen Spätawaren – die ersten Landnehmer von Gyula László – an, von denen nicht nur ihre Grabstätten und einige westliche Quellen zeugen, sondern auch die ungarischen Chroniken.

Jegyzetek

¹ In: Anonymus: *A magyarok cselekedetei* – Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Veszprémi László és Bollók János fordítása (Osiris Kiadó, Budapest, 1999)

² *Képes Krónika*. Latin eredetijének magyar fordítása. I–II. Ford. Bellus Ibolya. Hasonmás kiadás (Helikon Kiadó, Budapest, 1987)

³ Terdzsüman, Mahmud: *Tárh-i üngürisz – A magyarok története*. Magyar nyelvre fordította: Blaskovics József (ERDEM, Léva, 1996; a továbbiakban: Tárh-i üngürisz)

⁴ A magyarok bejövételének időpontjai különböző forrásokban: Anonymus: 884; Ósgeszta, Sambocus, Regino: 888; Kézai: 700 és 872; Képes Krónika: 600 és 677; Thuróczy, Bonfini, Heltai: 744; Orosz Évkönyvek: 610–627, majd 879–912 között.

⁵ Anonymus: *Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Hasonmás kiadás. Ford. Pais Dezső (Magyar Helikon, Budapest, 1977); Anonymus: *A magyarok cselekedetei* – Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Veszprémi László és Bollók János fordítása (Osiris Kiadó, Budapest, 1999)

⁶ A fontosabb eltérések: az országvédelmi jogügyletben szereplő lóajándék száma; a lóajándék mellékleteinek az ország- és hatalomátadás értékéhez mért fejedelmi gazdagsága; a vérszerződés megörökítése; a (nagy)fejedelmi tanács működésének megörökítése úgyszintén; a székelyek csatlakozása; az ungvári áldozatbemutató, majd hatalomátadás története; a gyepűépítő (had)műveletek epizódjai; Bors vezér északi gyepűrekonstrukciós tevékenysége és szarvasvadászatának kultikus gyökerű hagyománya; stb.

⁷ Thuróczy János: *Chronica Hungarorum – A magyarok krónikája* (1488). Az első kiadás hasonmása. Fordította: Horváth János (Helikon Kiadó, Budapest, 1986). Lásd még: Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Ford. Bellus Ibolya és Kristó Gyula – Rogerius mester *Síralmas éneke* (Osiris Kiadó, Budapest, 2001)

⁸ Benczédi Székely István: *Cronica ez vilagnac ieles dolgairól* (Krakkó, 1559), Hasonmás kiadás (Budapest, 1960)

⁹ Benczédi Székely 888. évi foglalási dátumával kapcsolatosan is felmerülhet az a lehetőség, hogy a bejövétel szempontjából ő is a felkerekedés (vérszerződés?) időpontját tekintti irányadónak.

¹⁰ Bíborbanszületett Konstantin: *De administrando imperio* című művének a Morvák földjéről szóló 41. fejezetében írtak egyértelműen Szvatopluk halála utánra, fiainak vizsálykodása idejére helyezi a „második bejövétel” népének (türkök) honfoglalását.

¹¹ Hasonlóan a morvakkal kapcsolatos másik történelmi félreértéshez, amely a bizánci feljegyzésben szereplő „Megalé Moraviát” hosszasan Nagymoráviaként értelmezte a tényleges „régii Morávia” jelentés helyett. Erről: Püspöki Nagy Péter: *Nagymorávia fekvéséről* (Valóság, 1978. 11. sz., 60., 82. p.); Senga Toru: *Morávia bukása és a honfoglaló magyarok* (Századok, 1983, 307–345. p.); Váczy Péter: *Hogyan lett Moráviából „Nagy Morva?”* (História, 1986. 8. szám, 14. p.); Vékony Gábor: *A morvák „birodalma”* (História, 1986. 8. szám, 11. p.); Veszprémi László: *Újabb vélemények Nagymorávia fekvéséről* (Hadtörténelmi Közlemények, 1996. 3. szám, 131. p.)

¹² Szeffü László: *A Kárpát-medencei „szlávok”, különös tekintettel Megalé Moráviára* (In: Tízezer év, 343. p.) c. tanulmányában vette fel Szvatopluk esetében (is) a „csak beházasodás útján történt országfoglalást”. Lásd még: Szeffü László: *A pogány magyarok hitvilága*. In: *Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről*. Szerk.: Kristó Gyula, Makk Ferenc (Szeged-könyvek 2. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1996)

¹³ Egyértelműen ez derül ki a 7–9. századi arab utazók tapasztalatait feldolgozó *Dzsahjáni-hagyományból*, hogy a szlávoknál a „főnökök főnöke” a szvatopluk (sz.w.jj.t.b.l.k), helyettese pedig a szubandzs. (A feljegyzés nem a Kárpát-medencei Karoling-vazallus szlávok köré, hanem a pontusi sztyeppén már Rurikida hatalom alatt élő, a dinasztia több tagja alá szervezett, tehát sok főnök alá tagozott szláv társadalmának hatalmi viszonyait mutatja. Így a kárpát-medencei morva- vagy bolgár-szlávok társadalmi berendezkedésére a „főnökök-főnöke” „királyi” címmel nem értelmezhető. Nem zárható ki, hogy a morvaszláv-frank konfliktus idején, a függetlenedési aspirációk politikumával [a kisajátítási vagy utánzasi hagyomány korai kezdeteit mutatva] önkényesen kisajátított vagy értelmezett címfelvetél áll az itteni Szvatopluk cím- vagy személynév viselésének hátterében.)

¹⁴ A Szvatopluk név előfordulásai a forrásokban: a legkorábbi és hiteles értesülésnek mutató források (pl. Ibn Ruszta, Bíborbanszületett Konstantin) és a magyar krónikák rendszerint Szvatoplukot vagy ennek a megnevezésnek lényegtelen eltérésű változatát használják. A feljegyzés 9. századi keletkezési idejéből az következtethető, hogy ezt a méltóságnévet a magyarok már a sztyepei szomszédság idején ismerték, s ezért írják azt általában az eredeti szláv hangzásnak megfelelő, szinte eltérés nélküli egyöntetűséggel. Csak a vélhetően

- legkorábbi krónikánk, az őskronika írja némi eltéréssel *Zuatopolugnak*. A nyugati krónikákban Regino Zuendibold, Fulda Zwentibold, Theotmár érsek Zuentibold, Liutprand Centebald, a jóval későbbi Aventinus pedig Suatebog névalakot használ! De előfordul a Zentobolch vagy Centopolch alak is.
- ¹⁵ Bonfini, Antonio: *A magyar történet tizedei*. Fordította: Kulcsár Péter (Balassa Kiadó, Budapest, 1995; 1999)
- ¹⁶ Olajos Teréz: *Adalék a /H/ung/a/ri/ népnév és a késői avar-kori etnikum történetéhez* (Antik tanulmányok, XVI. I. sz., 1969). Lásd még: Olajos Teréz: *Az avar továbbélés kérdéséről. A 9. századi avar történelem görög és latin nyelvű forrásai* (Tiszatáj, 2001. november, 50. p.); Olajos Terézia: *Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok. Válogatott tanulmányok* (Szeged, 2012); *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Róna-Tas András (Balassi Kiadó, Budapest, é. n.)
- ¹⁷ Ransanus, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet (Osiris Kiadó, Budapest, 1999). Ransanus művén érződik a kettőnek tudott, valójában többszöri bejövétel eseményének kavardása. „Hungar vezér” nevének „Bátor” értelmezésében a szavárd magyarok, vagyis a Biborbanszületett feljegyzésében (DAI) *sabartoi asfaloi* névvel illetett magyarok „rettenthetetlen szavárd” jelentésű neve visszhangzik, ugyanakkor a „szülőházára” visszavezetett névteremtés a Salán-féle Hungvári csúfolódásra, és nem utolsósorban László Gyula észrevételére emlékeztet, amellyel arra hívta fel a figyelmet, hogy az Ungvár helynév feltehetően nem a vereckei magyaroktól, hanem korábbi névadásból származik.
- ¹⁸ Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, a bevezetőt Kulcsár Péter írta (Magyar Helikon, Budapest, 1981)
- ¹⁹ Mikó Gábor: *Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg?* (Történelmi Szemle, 2013. 1. sz.)
- ²⁰ Györfly Iván: *Egy 15. századi krónikát fedeztek fel* (BBC History, III. évf. 5. szám, 2013. május)
- ²¹ *Jogéletünk őstörténete* című, kiadási nehézségek miatt még kéziratban lévő („Rendhagyó jogtörténet” munkacímrel egyes részleteiben már publikált) monográfiánk egy további részletét adjuk itt közre, a témára tekintő aktualitással.
- ²² Király Péter: „Ungarus, Hungarius, Onger” (Élet és Tudomány, 1986. X. 31., 1382–1383. p.)
- ²³ Király Péter, i. m.; Olajos Teréz: *Adalék a /H/ung/a/ri/ népnév és a késői avar-kori etnikum történetéhez* (Antik tanulmányok, XVI. I., 1969)
- ²⁴ László Gyula általános szakmai tapasztalatai mellett a dunántúli régészeti leleteket illetően pl. Költő László: *Archeometria*. In: *A régésztechnikus kézikönyve. I.* PANNICULUS ser. B. No. 3. (Szombathely, 1998); Költő László: *A Kárpát-medence régészeti vázlata, archeometria*; Költő László: *Megjegyzések az avar-magyar folyamatoság kérdéséhez a vörsi 8–10. századi temető kapcsán*; Költő László: *A 8–10. századi kontinuitás kérdései a vörsi 8–10. századi temető kapcsán* címmel, Szentpéteri Józseffel közösen tartott előadása az 1995. május 10–12-én, Alsólendván rendezett *Népek a Mura mentén* c. konferencián. Publikálva: *Magyar Történelem. Tíz-ezer év – ezer oldalról* (Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Budapest–Zürich, 2003, 323–326. és 327–332. p.)

FORRÁS

Rigó Kinga Viktória

Fénynyomat a 19. század egyetemtörténetéből

Az 1886-os év nem bővelkedett kiemelkedő eseményekben. Legalábbis olyanokban nem, amit különösen fontos évszámként jegyezne fel a magyar történelem; nem volt forradalom, nem változott alapjaiban az alkotmányjogi berendezkedés, Wesselényi Miklós is volt már árvízi hajós, régen megtörtént a kiengedés. A közismert események között legfeljebb Tóth Árpád és a Coca-Cola születését szokás megemlíteni. Trefort Ágoston tuduszminisztersége alatt a budapesti királyi magyar tudományegyetem viszonylag békésen élte mindennapjait.

Az állam és a felsőoktatás régre visszanyúló kapcsolatában az egyetemek, akadémiák, liceumok stb. működésének szabályozása továbbra is kettős alapon – írott és íratlan szabályok egymással összefüggő és nehezen kibogozható halmazán – nyugodott: rendelkezésre állt egyrészt egy formális joganyag, mint pl. a vallás ügyéről szó-

ló 1790/1791:26. tc., vagy az 1723:23. tc. rendelkezései, az I. és a II. Ratio Educationis, a magyar egyetemről szóló 1848:19. törvény, másrészt pedig a szokásjogi alapon kialakult jogintézmények. Utóbbiakat sorjázza a budapesti királyi magyar tudományegyetem orvostudományi tanártestülete által 1886. szeptember 21-én tartott rendes ülés jegyzőkönyve is: a tandíjelengedés kérdését, az özvegyi segély megtartását, az ösztöndíjakkal (Széchenyi-féle ösztöndíj, Mária Terézia-féle ösztöndíj, Kajdácsi-féle ösztöndíj, állami ösztöndíj) kapcsolatos ügyeket, és azok elintézési módját – egyértelműen megjelenítve a vallás- és közoktatásügyi miniszternek és minisztériumnak a döntésekben játszott túlsúlyát.

Jóllehet a magyar egyetem csak 1848-ban került elsőként önálló minisztérium irányítása alá (korábban is állami irányítás alatt állt, csak 1777-től a Helytartótanács látta el ezt a funkciót), és a neoabszolutizmus erős birodalmi centralizáció alá rendelte az oktatás ügyét is, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) súlya az egyetem felletti felügyelet kapcsán a 19. század második felére erősödött csak meg. Ennek indoka nyilvánvalóan egyrészt a társadalmi-politikai helyzetben keresendő: a neoabszolutizmus teljes centralizációs törekvés-kísérleteit követően kifejezetten üdvözlendő volt a magyar VKM irányítása. Az pedig, hogy ez az irányítás az egyetem életébe történő mély beavatkozást jelentett (lásd a jegyzőkönyv által tanúsított csekély egyetemi döntési kompetenciát), a korabeli viszonyok között nem okozott megütközést, elvégre Mária Terézia óta volt kénytelen az egyetemi szféra rend-

kívül erőteljes állami felügyeletet elviselni (lásd a II. Ratio Educationis által bevezetett elnöki státust vagy a birodalmi centralizációs kísérleteket).

Az alább közreadott – és fent már említett – 1886. évi kari tanácsai ülés jegyzőkönyvének különös jelentősége el-

sősorban is abban keresendő, hogy ezen állami jelenlét 19. századi megjelenésének állít – stílszerűen egy 19. századi fotóeljárásra utaló kifejezést használva – kvázi fénynyomatként emléket.

Előadó a dékán-helyettes

102. Polyák Lajos szig. orvos folyamodik, hogy az 1882. ápr. 5-én 250. sz. a. általa nyert Mária Terézia-féle évi 150 ftos ösztöndíj élvezetében még egy évig meghagyassék.

Folyamodó tanfolyama bevégzése után azonnal letette az I. gyak. szigorlatot mivel kellő szorgalmának adta tanulmányait, minélfogva kérelme pártolólág terjesztetik fel.

Előadó a dékán-helyettes

103. Markovics Rezső szig. orvos folyamodik, hogy 1885/6-ra mint szig. évre engedélyezett 150 ftos budai Mária Terézia-féle ösztöndíjának 2-edik részlete kiutalványoztassék, a 3-dik részlete pedig az 1886/7 tanévre a 3-dik szigorlatára engedélyeztessék. Az első részletet már felvette.

A folyamodó oly értelemben kapta 1885/6-ra az ösztöndíjat, hogy a sikeresen letett három gyakorlati szigorlat után tétetik az három egyenlő részletben folyóvá. A folyamodó kellő sikerrel letette a 2-dik gyakorlati szigorlatot, emélfogva ezen részlet kiutalványozása ajánlható; ellenben a harmadik részlettől a folyamodó minthogy annak kellő időben letételét elmulasztotta, elesik, s nem is javasolható ezen részletnek 1886/7-re tovább engedélyezése.

Előadó a dékán-helyettes

108. Dudich Endre szig. orvos kéri, hogy 150 ftos győri püspök Széchenyi-féle ösztöndíja, amely részére 1876 márc. 9-én S205 sz. a. [nem olvasható egyértelműen] utalványoztatott, 1886/7-re mint szigorlati évre meghagyassék. Folyamodó a jeles szorgalmu tanulók közé tartozott, s jó előmenetelét

Ajánlólág terjesztetik önagyméltósága elé.

Előadó a dékán-helyettes

109. Erdős János II. évi orvoshallgató folyamodik, hogy az 1885 január 13-án 342. sz. a. részére adományozott 300 ftos állami ösztöndíj élvezetében az 1886/7 tanévre is meghagyassék.

Folyamodó egyike a legszorgalmasabb és kitünőbb orvoshallgatóknak, mi lecke-könyve illető jegyeiből is mutatkozik, minélfogva kérése pártolólág terjesztetik önagyméltósága elé.

Előadó a dékán-helyettes

110. Szalay Béla szig. orvos folyamodik, hogy az általa az 1883. évi 30S83 sz. a. intézmény alapján élvezett Kajdácsy-féle 500 frtnyi ösztöndíjban még a szigorlati évben is meghagyassék.

Folyamodó igen szorgalmas és elég jó előmeneteli orvoshallgató volt, minélfogva kérése pártolólág terjesztetik önagyméltósága elé.

Előadó a prodékán

116. Neupauer Gusztáv szig. orvos folyamodik, hogy az 1885. okt. 16-án kelt 39.974 sz. a. adományozott ösztöndíjban meghagyassék.

Folyamodó szorgalmas, jo előmeneteli tanuló, első gyak. szigorlatát jó eredménnyel tette le, minélfogva előadó kérését pártolja.

Ajánlólág terjesztetik önagyméltósága elé.

Előadó a dékán-helyettes

117. Baumgarten Samu V. évi orvoshallgató folyamodik, hogy az 1885 okt. 16-án 39794. sz. a. részére adományozott 300 ftos állami ösztöndíjban továbbra is meghagyatik. Folyamodó az igen szorgalmas tanulók sorába tartozik, mit igen jó colloquiimai és igen szorgalmas látogatási bizonyítványai is tanúsítanak, minélfogva előadó kérését pártolja.

Ajánlólág terjesztetik önagyméltósága elé.

Előadó a dékán-helyettes

118. Buday Kálmán szig. orvos folyamodik, hogy 1885 jan. 13án 342. sz. a. részére adományozott 300 frtos állami ösztöndíj szigorlati évére meghagyassék. Folyamodó a kitünő szorgalmu s jeles előmeneteli hallgatók közé tartozott, mit sikeresen letett első gyakorlati szigorlata és még inkább az tanusit, hogy a mult tanév alatt a kórboncztan díjazott gyakornoka volt. Emmélfogva előadó ajánlja őt az ösztöndíj megtarthatására, megjegyzevén, hogy Buday egyszersmind a kórboncztan II. tanársegédi alkalmaztatott.

Előadó a dékán-helyettes

120. Özv. Bruszkó Jánosné sz. Vitkovszky Johanna orvostudornak 73 éves beteges özvegye segélyért folyamodik.

Előadó a dékán-helyettes

122. Az 1886/7 tanév első felére a tandíj elengedéséért folyamodók kérvényei tárgyaltnak.

A tandíj fizetése alól felmentettek:

egészen: Jutati József, Preisach Izidor, Stangler Jónás, Weisz Lajos, Hailbrunn Artúr, Kovács Sándor, Tandlich Mór, Tregermann Mór, Justus Jakab, Kiray Arisztid, Kovács Ágoston, Róth Samu, Szinassy József, Wohl József, Abeles Károly, Herzog Ede, Kuffer Hugó, Baumgarten L. Samu,

Előadó a dékán-helyettes

143. Bozóky Jenő III. évi orvoshallgató kéri, hogy az 1885/6 tanévre engedélyezett budai M. Terézia-féle 150 frtos ösztöndíját megkaphassa, noha az 1855/6 tanév második felében a hallgatott tárgyakból szorgalmi jeleket nem kapott.

Folyamodó kérése ajánlólag terjesztetik önagyméltósága elé.

Prof. dr. Buday Kálmán

A tanártestület pénztárából 25 frtnyi segélyben részesítettik.

Erdős János, Perémi Dezső, Regdon Károly, Schiff J. Ernő, Szigethy Károly

felében: Friedmann Mór, Klein Simon, Kripka Henrik, Lippszer Leó, Roth Samu, Szekeres István, Apitzer Adolf, Blau Dávid, Dukesz Zsigmond, Dutkay Gyula, Feldbaum Henrik, Hirs Márton, Manajlovits Döme, Perges Bernát, Schütz József, Schwarz Béla, Linger Bernát, Vándor Ödön, Windholz Zsigmond, Balásfy Géza, Bergen Vilmos, Dereassy István, Fáho Mór, Hausner József, Hirtenstein Leó, Landauer Armin, Lantos Gyula, Nazimecki Vilmos, Szabó János, Weisz Mór, Weisz József, Barakonyi Sándor, Baumgarten Pál, Bilánka György, Doktor Sándor, Edelmann Áron, Falta Pál, Kottler Sándor, Miehlestädter Soma, Schlerisger Gyula, Augenstein Sándor, Berényi Dezső, Eröss Józsa, Grünwald Izrael, Ippen József, Márkus Miksa, Medvei Béla, Nagy Sándor, Nussbaum Károly, Policzki Mór, Reitzer Mór, Schürge József, Stibrányi Tivadar, Sternthal Jakab és Tolnai Bernát orvoshallgatók.

A folyamodó utóbbi hiányt azzal menti, hogy a 2dik félévben orvosi bizonyítványa értelmében tüdővészben szenvedett amely akadályozta őt teljes szorgalmának kifejtésében. Az első félévben mindazáltal folyamodó kellő szorgalmat és előmenetelt tanusított minélfogva kérelme pártolólág terjesztetik önagyméltósága elé azon ajánlással, hogy számára egyelőre csak 75 frt utalványoztatik ki, míg a másik 75 frt kiutalványozása a f. félévben tanusítandó szorgalmától tétessék függővé.

A magyarországi koncepciós perek történetének feltárásában és publikálásában Zinner Tibor jogtörténész professzornak úttörő szerepe van. Több mint három évtizedes kutatómunkájának eredményeit számos monográfiában, dokumentumkötetben, s közel száz tanulmányban, tudományos-ismeretterjesztő cikkben, média-előadásban ismerhette meg az érdeklődők széles tábora. Fontosabb művei közül külön is kiemelendők a következők: *Adalékok a magyarországi koncepciós perekhez* (1985); *Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése* (1991; a történelmi albizottságot Zinner Tibor vezette – I. L.); *A háború „megváltozott természetűje”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948* (Szakács Sándorral közösen, 1997); *XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata 1944/45–1992.* (1999); *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* (5 kötetben, 4800 oldal terjedelemben, jogász-kollégákkal közösen, 1992–1996); *A kádári megtorlás rendszere* (2001); *A magyarországi németek kitelepítése* (2004); *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962* (közreműködő jogász-kollégákkal közösen, 2005); *Majd halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez* (Somorjai Ádámmal közösen, 2008); *Katonák jeltelen sírgödörben. Dokumentumok Nagy Imre és társai pertörténetéhez* (Horváth Miklóssal együtt, 2008); *Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és belügyminisztereivel 1956–1971* (Somorjai Ádámmal közösen, 2010), majd 2013-ban jelent meg a szóban forgó nagy monográfia első vaskos kötete. Mindezek alapján joggal jelenthetjük ki, hogy Zinner Tibor a hazai koncepciós perek legkiválóbb, nemzetközileg is ismert tudós szakértője.

Zinner eddigi szakmai munkásságát ismerve, külön is érdemes kiemelni, hogy valamennyi művében azt a módszert követi, illetve alkalmazza, arra törekszik, hogy minél több – kevés kommentárt igénylő –, szinte magáért beszélő hazai és külföldi forrás (dokumentum, irat-együttes, memoár stb.) segítségével bemutassa azt a politikai, jogi, jogpolitikai környezetet, amelyben monográfiái eseményei zajlanak. A teljes igazság megismerésére törekedve, mindez hatalmas és szorgos kutatómunkát igényel. Mindezen véleményem alátámasztására megemlítem, hogy jelen monográfiája a következő forrásbázisra, illetve kutatásokra támaszkodik: 14 hazai és külföldi (Moszkva, London, Prága, New York) levéltár, 51 hazai és külföldi, több ezer oldal terjedelmű forrásgyűjtemény és 20 forrásközlés, 65

Egy koncepciós per anatómiája

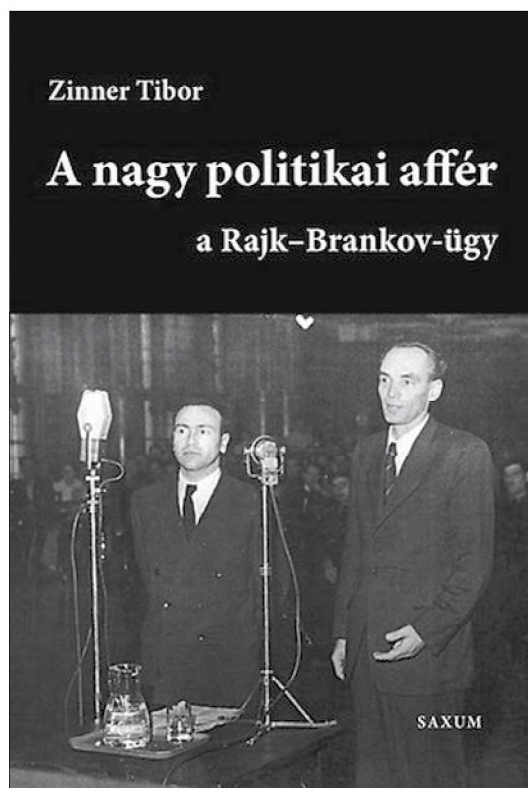
Zinner Tibor könyve a Rajk–Brankov-perről

Zinner Tibor:

„A nagy politikai affér” – A Rajk–Brankov-ügy. I. kötet
Saxum Kiadó, Budapest, 2013, 646 p.
ISBN 978 963 248 221 7

monográfia, közülük számos idegen nyelvű (orosz, angol, cseh), 47 memoár, köztük Zinner Tibor „beszélgetései” Bauer Miklóssal, Brankov Lázárral, Décsy Gyulával, Farkas Vladimírral, Olti Vilmosossal, Péter Gáborral, Sándor Lajossal és másokkal, 53 a témával, illetve a korszakkal foglalkozó tanulmány, 85-féle sajtóhivatkozás, köztük interneten lévők. Feltárta, mit semmisítettek meg, illetve égettek el, és esetleg mi lehet még hazai és orosz levéltárakban. Véleményét 2370, tudományos szempontból kifogástalan, szakszerű lábjegyzettel bizonyítja, illetve erősíti meg. Végül azt is meg kell említeni, hogy a kötetben szereplő fontosabb személyek 1944–1945-öt követő, a legszélesebben értelmezett igazságszolgáltatással (beleértve a nyomozati-vizsgálati tevékenységet, irányítást is) összefüggő 706 személy életútjának tényszerű közlését a kötet végén.

Bevezetés, avagy ahogyan a szerző fogalmaz, „hogyan fokozódott a nemzetközi helyzet” felvázolásakor Zinner fontosnak tartja kiemelni Sztálin – azóta sajnos már történelmileg „igazol” – 1945 áprilisában tett azon megállapítását, illetve fel fogását, miszerint: „Ez a háború elüt a múlt háborúitól: ha valaki területeket foglal el, ezekre a területekre rákényszeríti a maga társadalmi rendszerét. Mindenki, amennyiben hadserege képes erre, a maga rendszerének szerez érvényt. Másképp nem is volna lehetséges” (22. p.). Sztálin 1944–1946-ban gyakorlatilag szabad kezet kapott az Elbától keletre eső területeken. 1946-tól azonban a konfrontáció erői felerősödtek a világháborúban győztes nagyhatalmak viszonyá-

ban, és a nemzetközi kapcsolatokban új helyzet állt elő. Az együttműködést felváltotta mind a nemzetközi, mind a függő nemzeti szinten az ellenségeskedés, az egyeztetés helyébe az érdekek kizárólagosságának érvényesítése lépett. Nyugaton elszámolták a kommunistákkal való együttműködést, és egyoldalúan az együttműködés politikáját a Sztálin, illetve a Szovjetunió felügyelte övezetben, országokban.

A nemzetközi helyzet felvázolása után Zinner bemutatja a Szovjetunió birodalmi törekvéseit, köztük nagy részletességgel a szovjet–jugoszláv konfliktus kialakulását. 1947 szeptemberében Sztálin a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját, a Kominformot mindenekelőtt a kelet-közép-európai térségben 1948–1949-ben végrehajtandó fordulat nemzetközi koordinálására hozta létre. A Kominform 1948 nyarán tartott bukaresti tanácskozásán határozottan ítélte el a Jugoszláv Kommunista Párt politikáját, a „békétáborból” való kiátkozásukra a Kominform Magyarországon 1949 novemberében tartott tanácskozásán került sor. A Kominform alakuló ülésén kitűzött cél – „a fordulat végrehajtása” – 1949 nyarára Magyarországon lényegében befejeződött. Részletes elemző és áttekintő képet kapunk arról, hogy hazánkban miként teremtődött meg a helyzet arra, hogy csak a sztálini „vonal” létezhet, s ezzel kapcsolatban hosszú idézetekben fejti ki Rákosi Mátyas álláspontjának megváltozását Titóval és a jugoszláv kommunistákkal kapcsolatban. Ennek lényege, hogy Rákosi hamar értett a szóból, moszkvai jelle éppoly gyorsan fordult el Titótól, mint amennyire korábban kereste az együttműködést vele. Nem véletlen, hogy az első volt, aki a legegységesebben foglalt állást nem csupán a szovjet vádak mellett, de tovább is ment ennél: bandának nevezte Titóékat, nem is szólva a későbbi „láncos kutya” és egyéb durva, izléstelen megállapításokról.

Magyarországon 1946–1947-től, főleg az államvédelmi szervek első, ún. országos operatív értekezletét követően, fokozatosan erősödött a belügyi és katonapolitikai nyomozó hatóságok beleszólása a hatalomért vívott harcba. Sőt a pártvezetés, pontosabban szólva Rákosiék egyre nagyobb hatalmat biztosítottak e szervezeteknek. Így az ÁVO (Államvédelmi Osztály), majd az ÁVH (Államvédelmi Hatóság), „állam lett az államban”. A Magyar Kommunista Párt, élén Rákosival és szűkebb környezetével, kezdettől fogva ügyelt arra és soha nem járult hozzá, hogy akár a koalíciós kormány, akár a parlament bármilyen ellenőrzést gyakoroljon az államvédelmi szervek felett. 1946 őszétől kezdve egyes politikai nyomozások, vizsgálatok során hol kisebb, hol nagyobb mértékben szerepet kapott a politikai célszerűség tényezője. Így a politikai rendőrség szerepe még inkább megnőtt.

Zinner Tibor külön fejezeteket szentel annak megvilágítására és bemutatására, hogy miképp állította fókuszba a Sztálin által eldöntött stratégiai váltás a politikai rendőrség és Rajk László viszonyát, kitérve Rajk és a „moszkvai elvtársak” (Rákosi, Gerő, Farkas, Révai, Nagy Imre, Szántó Rezső és mások) kapcsolatára. Rajk belügyminiszteri munkáját ismertette szól az ÁVH-val való kapcsolatáról, többek között arról is, hogy Rajk hetente 3–4-szer járt az Államvédelmi Hatóságon, és ott több órán keresztül is

foglalkozott az ÁVH ügyeinek irányításával, ami több vezetőnek (Péter Gábor, Szűcs Ernő, Szaberszky József és mások) nem tetszett, nem örültek neki. Rajk László, a „keménykezü belügyminiszter” 1946 nyarán mintegy 1500 társadalmi szervezetet és egyházi ifjúsági szervezetet osztaltott fel, 1946–1947 fordulójától személyesen irányította a Magyar Testvéri Közösség elleni vizsgálatot, ami az első jelentős koncepciós per volt, s a Független Kisgazdapárt szétverését eredményezte. Mindezen események során Rajk és Péter Gábor együttműködése nem volt felhőtlen, sőt viták és nézeteltérések is voltak a két vezető között. Ez utóbbit élezte Rákosi összeurgrató vezetői stílusa, aki Péter Gábornak ilyeneket mondott: „miért nem akarja magát ez a Rajk előléptetni.” vagy: „miről tud maguknál ez a Rajk 2-3 órát beszélni, mikor itt, a titkársági ülésen meg sem szólal?” Máskor epés megjegyzéseket tett: „az ilyen hasonlós, sovány emberek gonoszak, rosszindulatúak, ezt írta le már egy görög bölcse is, Arisztotelész” (550. p.). Farkas Mihály is állandóan áskálódott, folyton felvetette, hogy Rajk egy rossz szellem, sok baj van vele, sőt azt is, hogy az általa vezetett Belügyminisztérium „nincs a párt kezében”. Rajk egyik fő „bűne” az volt, hogy 1947 novemberében feloszlatta a rendőrségi párt szervezeteket, ami egyébként Rákosi és a Politikai Bizottság tudtával történt.

1948. augusztus elején Rajkot eltávolították a Belügyminisztérium éléről, helyét Kádár János vette át. Rajk ezután állandó ÁVH-ellenőrzés alá került, de a szovjet állambiztonsági szervek is megfigyelték. Rákosiék szerint a Nyugatról hazatért kommunisták 50%-a kém – ez lett Rajk ellen az egyik fő vádpont –, de Rajkot besúgták, főleg Péter Gábor és Farkas Mihály szovjetellenessége miatt is, mondván, hogy szigorúan megtiltotta, hogy az ávosok szovjet szervekkel kapcsolatot tartsanak. Rajk nem tehetett semmit ezekkel a rágalomokkal, „vádakkal” szemben. Nem is szólva arról, hogy mindezek akkor történtek, amikor az ÁVH már a párt megbízható szerveként a proletárdiktatúra kivívásáért harcolt, a párt területének tartotta és vélte magát.

Zinner Tibor a továbbiakban több fejezetben, mintegy száz nyomtatott oldal terjedelemben igen alaposan és részletesen ismerteti, hogy egyfelől az évek során Noel Field és múltjának átértékelt következményei, másfelől a jugoszláv sajtóattasé Boarovból kikényszerített és kivert rengeteg „vallomás”-ban és Brankov múltjának hasonló célból történt átfarmálása, rágalalmazása miként vált az 1949-es büntetőeljárás két gyűjtőzsinórjává. Ezzel együtt igen „finoman” és jól érzékelteti Moszkva közvetlen és közvetett szerepét a Rajk őrizetbe vételéhez vezető úton. A letartóztatás előtti hetek-napok eseményeit szinte percről percre ismerteti, összehasonlítva a különböző vallomásokat. Ezekből egyértelműen kiderül, hogyan lett Brankov a főkémm, továbbá az, hogy Rákosi aktívan, személyesen részt vett nemcsak a vádirat elkészítésében, hanem az ügy „felgöngyöltésében” is. Drámai erővel ábrázolja Field őrizetbe vételét, Brankov moszkvai kihallgatását, Szönyi ÁVH-n tett vallomását, s annak körülményeit. Megrázó sorokat olvashatunk a letartóztatottakból kivert Rajk-ellenes 53 vallomásból. Rajk letartóztatásáról (1949. május 31.) Rákosi, Gerő, Farkas, Kádár és Péter Gábor döntött.

De az őrizetbe vételhez vezető úton is hangsúlyozza a szerző, hogy a kezdeményezés közvetve vagy közvetlenül elválaszthatatlan a szovjet titkosszolgálattól.

Rajk megtörésének különböző kísérleteit, többszörös megverését – kihallgatók és vallomást tevők név szerinti említésével –, szembesítését vádlott társaival napról napra, kihallgatásról kihallgatásra ismerteti, s azt is megtudjuk a történetekből, mit jelentett a szovjet állambiztonsági főtisztek (Belkin tábornok és munkatársai) segítségével a „vizsgálat” során. Meggyőzően bizonyítja, hogy a „Rajk-ügyet” Rákosi, Gerő, Farkas és Kádár végig együtt alakították, és vezették a kihallgatás folyamatát. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1949. június 11-i ülésén a „Rajk-ügyet” Kádár János belügyminiszter ismertette, illetve összegezte egy 10 gépelt oldalas jelentésben, beszámolóban. A beszédet valószínűleg nem egyedül készítette, de hivatalból ő mondta el. Szerinte a „trockista banda” tagjai idegen, imperialista hatalom ügynökeiként végezték aljas, romboló tevékenységüket, és a nyomozás kétségbevonhatatlanul bebizonyította, tények sokaságával alátámasztva megállapította, hogy a leleplezett kémcsoport és pártellenes frakció hosszú évek során fontos állami posztok mellett beépült az MDP központjába is. Ennek a bandának Rajk László volt a feje. Majd szólt a „kémügy” jellegéről, bemutatta a „trockista bandát”, beszélt szociális arculatáról és módszereiről. Június 14-én – mintegy megosztva a feladatot – a másik főtitkárhelyettes, Farkas Mihály a megyei, nagy-budapesti kerületi és üzemi titkárokat, országos és nagy-budapesti osztályvezetőket és helyetteseiket tájékoztatta, és megszerezte támogatásukat. Mindenki mindennel egyetértett, a felszólalók egyöntetűen elítélték és megtagadták Rajkot és társait. Szántó Rezső, a régi illegális „moszkovita” kommunista, akkor a Magyar–Szovjet Baráti Társaság főtitkára pl. a következőket mondotta: „Az ilyen elvetemült bandával szemben csak a megsemmisítés lehetett az egyetlen megérdemelt büntetés” (363. p.). Szántó követeléséhez hasonló, a letartóztatottakkal szemben szigorú megtorlást követő országos kampányt szerveztek. Táviratok száza és ezrei érkeztek a pártközpontba – közülük sokat idéz a szerző –, amelyek lényege: „könyörtelen büntetést Rajknak és aljas bandájának.”

Rákosi koncepciójának fokozatos kialakulását és változásait lépésről lépésre ismertette bizonyítja, hogy Farkas és Kádár mellett itthonról Gerő és Domokos József legfőbb államügyész látta el tanácsokkal, majd Belkin és munkatársai segítettek a végleges formába öntést, sőt még a tárgyaláson felteendő kérdéseket is megbeszélték. Valamennyi, Rajk bűnösségét igazoló vallomást ismertette, azok tartalmát összeveti az ÁVH-s kihallgatók későbbi visszaemlékezéseivel, illetve a perújrafelvétel során tett vallomásaikkal. Rajk és társai valamennyi kihallgatásáról beszámol (149 jegyzőkönyv készült, illetve maradt fenn). A Rajk–Brankov-ügytől nem függetlenül, kitér az ÁVH közel 30 vezetője eltávolításának körülményeire, s né-

hányra, pl. Jankó Péter öngyilkosságára megpróbál „magyarázatot” adni.

A Rajk–Brankov-ügy alakulása szempontjából feltétlenül megemlítendő az a részleges és sokoldalú elemzés, amely Brankov személyével, élettörténetével és a koncepció perben játszott szerepével foglalkozik. Zinner ismerteti a Brankovval Moszkvában felvett valamennyi kihallgatási jegyzőkönyvet, sőt hazaszállításának krimibe illő körülményeit is. Brankovot ugyanis Moszkvából nem repülőgéppel szállították haza – ahogy a bűnösöket már akkor is szokták –, hanem a biztonságosabb utazást jelentő vonattal. A vonaton 12 ávos „kísérte”, az úton végig sakkoztak, s mindig Brankov győzött. Budapesten július 30-án, este 11 órakor kezdődő kihallgatásakor – miután helyzetét reménytelennek látta – Brankov szökni próbált, de kihallgatói és az őrség elfogta és legyűrte, majd megbilincselve a pincében lévő zárkába csukták. Hasonlóan utalnunk kell arra a szintén kevésbé ismert történelmi tényre, hogy Rákosi 1949 nyarán, közvetlenül Rajkék „vallomástétele” után azonnal őrizetbe akarta venni a szociáldemokrata vezetők közül Szakasits Árpádot és vejét, Schiffer Pált, valamint Marosán Györgyöt, Ries Istvánt, Vajda Imrét és Horváth Zoltánt. Közülük július 31-én csak Horváth Zoltán került őrizetbe, a többiek letartóztatásához Rákosi július 22-i moszkvai látogatásakor Sztálintól nem kapott engedélyt. Rájuk 1950-ben került sor: Szakasitsot és Schiffert áprilisban, a többieket 1950 nyarán tartóztatták le és zárták börtönbe.

Végül Zinner Tibor a vaskos kötet záró oldalain ismerteti, hogy a Rajktól szerzett „koholt” vallomás alapján hogyan tartóztatták le Pálffy György altábornagyot, s indítottak eljárást Sólyom László, Korondi Béla és tábornok társaik ellen. Pálffy a Balatonnál nyaralt, onnan állították elő – Péter Gábor és egyik helyettese, Décsy Gyula ment érte – Farkas Mihály utasítására, aki erre az ukázt Rákosi Mátyástól kapta. A kötetet a már korábban említett életutakon kívül egy igen részletes és alapos forrás- és irodalomjegyzék, valamint névmutató zárja. Mindezek nemcsak a könyvben való jobb eligazodást segítik, hanem a téma iránt érdeklődőknek messzemenő tájékoztatást is nyújtanak.

A monográfia nem könnyű olvasmány, hiszen az érdeklődő olvasónak rengeteg idézetet, több ezer jegyzetet kell elolvasnia, de így a Rajk-per minden részlete, sőt fogalmazhatunk úgy, hogy minden mozzanata világossá, ismertté válik, helyére kerül. A kötet szakmai alpmű, az egész munka jelentőségét tekintve hangsúlyozni kell azt is, hogy Zinner Tibor bebizonyította: a Rajk-per magyar talajról fakadt, a főbűnös Rákosi Mátyás és az ÁVH vezetése, valamint felelős a párt egész akkori vezetése is. Munkájával pótolta, amit a pártvezetés, maga a „politikai rendszer” 1989-ig nem tett meg, azt, hogy szembenézzen „saját magával”, illetve saját múltjával.

Izsák Lajos

A közjegyzőség története

Rokolya Gábor könyvéről

Rokolya Gábor: A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban
Jogtörténeti Értekezések 42. Sorozatszerkesztő: Mezey Bana
Gondolat Kiadó, Budapest, 2013, 345 p.
ISBN 978 963 693 474 3

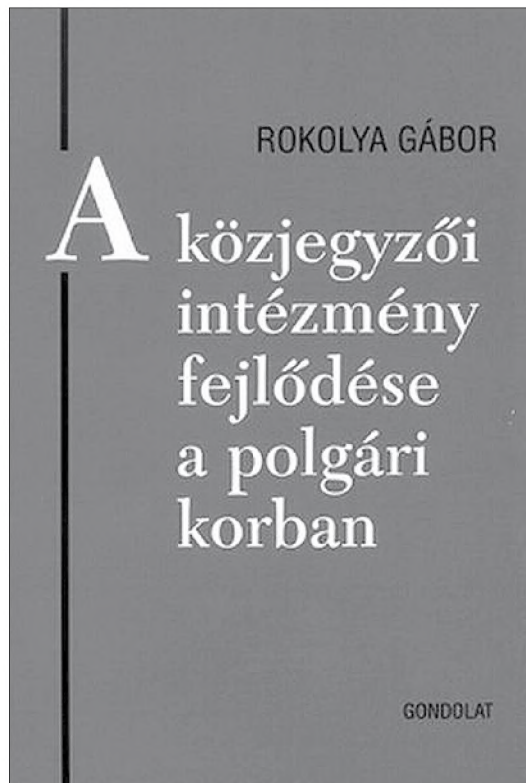
Rokolya Gábor neve, noha gyakorlati jogász – közjegyzőként működik Budapesten –, nem cseng idegenül a jogtörténet művelőinek fülében sem. A közjegyzői hivatás iránti elkötelezettségéről korábbi, a közjegyzőség múltjával foglalkozó, vagy éppen neves közjegyzőket bemutató cikkeivel, előadásaival is tanúságot tett, ám az ismertséget a szélesebb közönség számára a 2009-ben megjelent *A polgári közjegyzőség emlékezete 1875–1949* című albuma hozta meg. Bár a jelen ismertetés célja természetesen nem e mű bemutatása, mégsem lehet elmenni szó nélkül emellett sem, hiszen a szerző az ennek összeállítása, illetve megírása során összegyűjtött anyagokat felhasználva, az itt egy irányban elkezdett munkát folytatva, további részletes kutatásokkal kiegészítve a közjegyzőségről szóló – már akkor is bőségesen dokumentált – tablót doktori disszertációjának témájává emelte. *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban* című, 2013-ban napvilágot látott monográfiája az egy évvel korábban megvédett, azonos című doktori értekezésén alapul.

A szerző szigorúan ragaszkodik az általa meghatározott korszakhoz, vagyis a címben jelzett polgári korhoz, amely jó döntésnek bizonyul. Nem tesz felesleges és veszélyes „kirándulást” a tradicionális jogban, nem próbálja összekötni a modern közjegyzőséget a hiteles helyek működésén alapuló közhitelességi intézményrendszerrel, hanem már előszavában röviden rögzíti, hogy ez utóbbiak helyébe a 19. század közepétől egy merőben más struktúra lépett, s ő ez utóbbival, kialakulásának körülményeire, kiépülésére, majd működésével kíván foglalkozni. Így azonnal a lényegre térve mindenekelőtt felvillantja a lehetséges európai mintákat, a francia magánjogi kodifikációval egyidejűleg megteremtett francia közjegyzőséget, majd részletesebben az osztrák közjegyzői rendszert, amelyet 1858-tól Magyarországon is bevezettek. Ennek sajátosságait, valamint a francia mintához képest felmu-

tatott hiányait, hátrányait (a jegyzői okiratok nem közvetlenül végrehajthatóak, nincs valódi önkormányzatiság) a választott korszakban működő és publikáló közjegyző szerzők véleményeinek segítségével hívásával mutatja be. E módszer a munka egészen végigvonul, s Rokolya Gábor vallja is, hogy a főként közjegyző, illetve más hivatású jogi szakírók elemzéseit alapul véve részben eszmetörténeti megközelítésmódot kíván alkalmazni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a levéltári források vagy a vonatkozó és kapcsolódó jogszabályok és tervezetek megismerése háttérbe szorulna. A kiemelkedő közjegyzők szakmai életútjait is sikerül mintegy „feltűnésmentesen” az anyag részévé tenni – az adott személy munkásságának, véleményének felvetésénél a lábjegyzetekbe szépen belesimulnak az életrajzi adatok.

A neoabszolutizmus szisztémájára visszatérve tehát, a 19. századi közjegyzők véleményét is alapul véve, leszűrhetjük a megállapítást, az intézménynek az Országbírói Értekezlet általi megszüntetése egyáltalán „nem volt kár” – hiszen így a kiegyezést követően nem egy már megcsontosodott rossz rendszer megváltoztatásával kellett küszködni, hanem a szem előtt tartandó elvek alapján más, a hazai viszonyokra alkalmasabb mintákat keresve és felhasználva lehetett hozzáfogni a modern közjegyzőség kiépítéséhez. Így az 1871. évi osztrák törvényt kevéssé, sokkal inkább a francia modellen alapuló bajor törvényt tekintették követendőnek, kiindulási alpnak.

A közjegyzői törvény előtörténete során mindenekelőtt megismerkedhet az olvasó a célokkal, amelyek közül kiemelkedőnek vélem az ún. per megelőző jogvédelem kérdését. A peres ügyek számának lehetőség szerinti csökkentése minden időben fontos eleme volt a jogrendnek, hiszen a bármily jól megszervezett igazságszolgáltatás sem tud megfelelően működni, ha az ügyek – és főként a nem feltétlenül bíróság elé tartozó ügyek – nagy mennyisége miatt erőn felüli teljesítményre kényszerül. Márpedig, jól tudjuk, a kiegyezést követő években az igazságügyi reformot követően is folyamatosan napirenden volt a különböző fórumokon a bíróságok túlterheltsége (különösen a járásbírók előtt álló ügyek, illetve a telegkönyvi ügyek számát tekintve), és természetesen az a kérdés, hogyan lehet ezt csökkenteni, például a bírák létszámának növelésével, az ügyek jobb elosztásával. Ebben a koncepcióba jól illeszkedhetett egy kiterjedtebb hatáskörrel felruházott közjegyzőség, amely – például az általuk kiállított közokiratok közvetlen végrehajthatóságával, vagy csak önmagában azáltal, hogy a közjegyző közbejöttével

megkötött jogügyleteknél a felek jogai és kötelezettségei, a majdani teljesítés körülményei, netán biztosítékai pontosabban körülírtak lehetnek, így jogvitára kevésbé adnak okot – az ügyek egy komoly hányadát el tudja terelni a bíróságoktól.

Természetesen a hatáskorról való megegyezés a közjegyzői törvény megalkotását megelőző diskurzusok során, a hetvenes évek jogászggyűléseinek alkalmával, sőt később, az országgyűlési vitában sem volt egyszerű. A közjegyzői kényszer esetei csak többszöri tárgyalást követően kerültek nyugvópontra, de a leghevesebb vita mégsem ebben, hanem az okirat-kiállítás nyelvének meghatározása során alakult ki. A nemzetiségi nyelvhasználatról szóló 1868:44. törvénycikkre is tekintettel részletes betekintést kapunk arról, hogyan haladt a jogalkotás a bizottsági javaslatok, tárgyalások és újratárgyalások során lassanként a kompromisszumos végkifejlet felé. Eszerint a közjegyző az okirat ügyleti részét nemzetiségi nyelven is írásba foglalhatta, ám közhitelességi szempontok miatt a bevezető részt és a záradékot mindig magyarul kellett rávezetnie az okmányra.

Az elkészült törvény rendelkezéseit Rokolya Gábor a mintául szolgáló bajor törvénnyel párhuzamban, azzal összehasonlítva mutatja be, majd a hatálybalépés kérdéseiről az 1874:35. tc. első kommentárjait is értékeli.

Mint ahogyan ebben a pezsgő jogalkotási időszakban nem volt ritka, különösen olyan esetekben, ahol új intézmények bevezetésére került sor, néhány kérdés már szinte közvetlenül az életbe lépést követően, a működés megindulásának első éveiben újra napirendre került. Az első időszak szakmai vitái főként a közjegyzői díjtörvény, illetve az először ekkor felbukkanó ügyvéd-közjegyzőség koncepciója körül forogtak. A hatáskör bővítése pedig a kezdetektől folyamatosan napirenden volt és maradt. Mivel a közjegyzői működés számos más magánjogi kérdéssel állt kapcsolatban, ezért az ezekre az intézményekre vonatkozó jogalkotás során újra meg újra felmerült ezek közjegyzői szempontból való megközelítése, az a kérdés, hogyan lehetne az egyes ügyekhez kapcsolódva, azok intézése, megoldása során a közjegyzőknek újabb, netán kizárólagos feladatokat és hatásköröket juttatni. Így volt ez a gyámügyi törvény javaslata kapcsán, ahol a hagyatéki ügyek kerültek előtérbe, de az 1877:20. tc. koncepciója végül mégis mellőzte a közjegyzők törekvéseit. A csőd-törvény elfogadása során azt próbálták elérni, hogy a csőd-biztosok a közjegyzők közül kerülhessenek ki, de végül itt is meg kellett elégednie a szakmának egy szűkebb hatáskörrel, a tanúsítással és a leltározással kapcsolatos feladatok ellátásával. A telekkönyvi bejegyzés alapjául szolgáló okiratokkal kapcsolatban is az lett volna a közjegyzők igénye, hogy e körben – a jogbiztonság követelményeit is figyelembe véve – szintén kivételesek maradjanak az olyan esetek, amikor magánokiratok alapján történhet a bejegyzés. Végül annyit sikerült elérniük, hogy egy szűk körben, a jegyesek és házasújságok egymás közötti ingatlan-ügyleteinek során, illetve fogyatékkal élő felek esetén kötötte a törvény közjegyzői okirathoz a bejegyzést. A váltoóvások vonatkozásában sikerrel képviselték érdekeiket, a végrehajtási eljárásban pedig megbízás alapján lehetett

szerepe a közjegyzőknek. Mindezek a „hatáskörbővítő mozgalmak” részben párhuzamosan zajlottak a törvény első novellájának előkészítésével, s annak elfogadását is meggyorsította a javarészt már lezajlott szakmai vita.

Ezzel a jogszabállyal, az 1886:7. tc. megszületésével nyitja Rokolya Gábor a közjegyzőség újabb korszakát, amelyet 1895-ig visz tovább, majd az 1895–1926 közötti szakaszt tekinti a következő lényeges periódusnak. Az 1927-től 1945-ig tartó időszakot ismét külön tárgyalja, hogy elérkezzen a polgári közjegyzőség leépítését, majd megszüntetését jelentő 1945–1949 közötti évekig.

A fenti felosztás indoka, hogy a korszakhatárok a közjegyzőség szempontjából lényeges csomópontok legyenek, tökéletesen érthető és elfogadható, ám érzésem szerint az sem lett volna haszontalan, ha ez a rendező elv olykor áttörést szenved – legalábbis, ami a novellával gyakorlatilag véglegesen kialakult királyi közjegyzői intézmény teljes polgári kori történetét illeti. Az 1875 (vagy 1886) és 1945 közötti időszak ugyan rendkívül hosszú, és történelmileg is számos jelentős változás következett be ennek során, viszont akadtak olyan felvetések, problémák az intézmény történetében, amelyek állandóan jelen voltak, vagy folyton fel-felbukkanó fonalként az egész időszakon keresztülvonultak. Ezeket talán szerencsésebb lett volna távolabbi perspektívából szemlélve – a tartalmi összetartozás okán – egy helyütt tárgyalni, s azon belül követni a szakaszolást, illetve az időrendet. Természetesen a szerző szíve joga eldönteni, milyen szerkesztési módot követ, de a dicsérendően hatalmas mennyiségű felhasznált anyag – gondolok itt mindenekelőtt a közjegyzők általi javaslatokra, szakcikkekre, kongresszusi jegyzőkönyvekre, emlékiratokra stb. – könnyebb áttekintését adhatta volna, ha ezeket egy-egy kiemelkedő téma köré csoportosítja. Így ugyanis számos kérdésnél – még ha szakmabeli is, de – a témában mégis laikusnak tekintendő olvasó könnyen belevész az adatok és korabeli szerzői vélemények tömegébe, s az egyes itt-ott újra meg újra felbukkanó szálak megtalálásában Rokolya Gábor visszautalásai mellett csupán saját ügyességére van bízva. Gyakran az is nehezíti annak a dolgát, aki egy konkrét kérdés közjegyzői megközelítéseit kívánná megismerni, hogy a korszakokon belül a szerző a feldolgozott anyag jellege szerint halad, pl. adott jogszabály tervezetéhez fűzött különféle vélemények, kongresszusi anyagok, más közjegyzői reformmozgalmak törekvései.

E szerkesztési mód mellett feltétlenül hasznos lett volna a könyvet forgató más témákkal foglalkozó szakembereket vagy akár a laikus olvasókat egy részletes mutatóval segíteni, amely – a rengeteg feldolgozott korabeli írás szerzőire, a törvényalkotásban részt vevő személyekre, az említett közjegyzőkre tekintettel – külön név-, illetve tárgymutató formájában tehetné volna még használhatóbbá a munkát.

Hogy a fenti gondolat talán a szerzőben is felvetődhetett, mutatja, hogy találunk a műben olyan fejezeteket vagy fejezetrészeket, amelyekben Rokolya ténylegesen egy-egy lényeges tartalmi probléma köré építkezve vonultatja fel a különféle, egymással ütköző vagy épp egymással azonos véleményeket, s e pontokon tűnik igazán

ki, hogy ez valóban előnyös módszernek mutatkozik. Még ezek esetében is megmarad és konzekvensen ragaszkodik azonban az általa meghúzott időbeli szakaszoláshoz, pedig legalább ezeknél érdemes lett volna átlépni e határokat, és a főbb kérdésekben szintézist adva megmutatni azt az ívet, amelyet e konkrét problémák bejártak. Igaz ez például a magánjogi kodifikáció egyes lépcsőfokaira, amelyek, még a külön elfogadott résztörvényeket is ideértve, együtt alkotnak egy komplex rendszert.

Az ügyvédség történetével foglalkozó recenzor talán megengedheti magának, hogy a saját szakterületéhez fűződő kapcsolódási pontok fogják meg leginkább. Ez ráadásul nem is önkényes kiragadás, hiszen a szerző saját összegzése szerint is lényeges részét képezte a polgári korszak közjegyzőségi intézményfejlődésének e másik szakmához való viszonyuk, az ellentétes, néhol pedig a közös törekvések. Talán nem is csoda ez, nemcsak azért, mert az igazságszolgáltatásban elfoglalt helyük, illetve szerepük némely ponton közelít egymáshoz, hanem talán azért is, mert az új alapokra helyezett ügyvédségre, illetve a modern közjegyzőségre vonatkozó törvényeket (1874:34., illetve 35. tc.) egymással párhuzamosan alkották meg, fogadták el, majd mindkét szervezetet és kamaráikat 1875-ben állították fel.

A két szakma közös küzdelmének legfontosabb színtere a zugírászat, illetve a községi jegyzők által végzett okirat-szerkesztési gyakorlat visszaszorításának kérdésköre volt. Felbukkant már a működés kezdetekor, és az intézmény történetének különféle szakaszaiban, a szerző által részletesen bemutatott egyes közjegyzői munkálatokban is megjelent.

A zugírászat és a községi jegyzők munkássága ráadásul gyakran össze is fonódott. A közjegyzők és az ügyvédek ugyanis már azt sem nézték jó szemmel, hogy bizonyos jogszabályok egy szűkebb körben megengedték a községi jegyzőknek, hogy magánokiratokat készítsenek, azonban olykor bizony az is előfordult, hogy a jegyzők ezt a határt is túllépték. Olyan esetekben készítettek okiratokat, amelyek egyébként közjegyzői kényszer alá estek – csak pl. épp „elmulasztották” megjelölni, hogy az írásba foglalt ügylet szerződő felei házastársak, így kerülve ki a jogszabályi rendelkezést. Az ügyvédek érdekeit pedig elsősorban a bíróságokhoz, egyéb hatóságokhoz benyújtandó beadványok zugírások általi készítése sértette, akik olykor szintén maguk a községi jegyzők voltak, nem átválva természetesen díjazást is felszámítani tevékenységükért. Kétségtelen, hogy mind az ügyvédek, mind pedig a közjegyzők rendszeres írásaikkal, szakcikkeikkel, memorandumokkal „bombázták” az igazságszolgálatot, hogy e vonatkozásban valamilyen módosítás szülessen. Rokolya Gábor megállapítja, hogy a községi jegyzők elleni harc nagyrészt eredménytelen maradt a közjegyzők részéről, ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a jogalkotó nem volt teljesen érzéketlen a felvetődött problémák iránt. Az 1911:1. törvénycikket, azaz a Polgári perrendtartást hatályba léptető 1912:54. törvénycikk meghozta a zugírászat terén a rég várt módosítást, mégpedig azzal

a magyarázattal, hogy azt „az érdekelt körök általában óhajtják”¹. Már nem kizárólag csak az üzletszerű elkövetést büntették, hanem azt is, ha valaki pusztán díjért (vagyis akár csak egyszeri alkalommal) végzett ilyet, másrészt a tevékenység körének meghatározása is kiszélesedett. A jogosulatlan képviselő ellátásán túl a beadványok szerkesztése, sőt az ezekre való ajánlkozás is a körébe tartozott, továbbá az ügyvédség gyakorlására való jog színlelését is szankcionálták. Zugírásznak minősült az is, aki ugyan a képviselőre vagy beadványok szerkesztésére egyes jogszabályi felhatalmazás alapján jogosult volt, de túllépte e korlátait. Nemcsak a kihágás meghatározása, hanem annak szankciója is szigorodott, bírságolás helyett pénzbüntetést lehetett kiszabni rá, amely behajthatatlanság esetén elzárásra volt átváltoztatható. Persze az is elképzelhető, hogy a zugírászat alapesetének szigorítása elsősorban az ügyvédeknek állt érdekében, akik jobban tudták érvényesíteni érdekeiket (akár azáltal is, amit a szerző többször említ könyvében, hogy a közjegyzők összeférhetetlenség okán 1926-ig országgyűlési képviselővel nem rendelkeztek, illetve – ellentétben az ügyvédekkel – ők maguk nem lehettek képviselők).

Ami az ellentéteket illeti, sajátos látásmód tárul ezzel a kutató szeme elé. A magyar ügyvédek 19. század végi és századforduló körüli mozgalmait, reformjavasolataikat vizsgálva sokkal kevésbé tűnt „közjegyzőellenesnek” a viselkedésük, mint a jelen munkából kiolvashatóan a korabeli közjegyzők szemében. Valószínűleg azért, mert az ügyvédi rendtartás megcélzott reformjai között, a századforduló környékén fokozódó ügyvédi szociális gondok megoldási módozatai közül csak egyik-másik volt olyan, amelyek a közjegyzői feladatokat, netán magát az önálló közjegyzői hivatást veszélyeztették, míg ellenkező oldalról szemlélve ezek közül az ügyvédi felvetések közül csak azokra reflektáltak a közjegyző szerzők, amelyek őket ily módon érintették. A közjegyzői kar életében nyilván sokkal nagyobb súlya lehetett eme javaslatoknak, amelyekről (például a köreikben többször is nagy vihart kavart ügyvéd-közjegyzőség kérdéséről) azonban tudjuk, hogy az ügyvédséget is meglehetősen megosztották, így semmiképpen nem jelenthető ki, hogy az e megoldást felvető szerzők véleménye feltétlenül az ügyvédség többségi véleményével találkozott. Közjegyzői szemszögből azonban mozgalmáknak egyik súlyponti kérdése lett az ügyvéd-közjegyzőség elmélete elleni szakmai érvelés, főként az 1895–1926-ig terjedő időszakban, s a könyv erre vonatkozó külön fejezete, illetve a másutt is ismertetett e tárgyú írások új nézőponttal gazdagították és árnyalták az ügyvédi oldalról már korábban megismert problémát.

Korsósné Delacasse Krisztina

Jegyzet

¹ Fodor Ámin: *A polgári perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvények* (Budapest, Ráth Mór, 1912, 20. p.)

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek, kánonjogász-professzor, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja új könyvében a katolikus hit kifejtésének és az egyházi jogi gondolkodás fejlődésének tükrében, rendkívüli precizitással és széles körű hivatkozással, jogtörténeti és hatályos jogi elemzéssel, saját álláspontját is megfogalmazva, kristálytisztán mutatja be az erkölcs és a jog normarendszerének viszonyát és kölcsönhatását a bűn és a bűncselekmény fogalma kapcsolatában, konkrétan arra is keresve a választ, hogy – tekintettel az egyházi jog sajátos teológiai dimenziójára – mi a viszony a hatályos kánonjogban, különösen a Codex Iuris Canoniceben a bűn (peccatum) és a bűncselekmény (delictum) között; s miként a Bevezetésben – a témával kapcsolatos újabb kánonjog-történeti kutatásokat is megemlítve – írja, vizsgálódása használható eredményeket kínálhat az állami jogrend és az adott társadalomban részben az erkölcsi tudat, részben az emberi magatartások szintjén megjelenő moralitás kapcsolatára nézve is.

A nemzetközi hírű tudós szerző reflexiójában a Biblia világtól az ókeresztény és a középkori, valamint az újkori felfogáson át – kiemelkedő módszertannal – kalauzol bennünket, amikor a bűn és a bűncselekmény fogalmának fejlődéséről ír. Ennek keretében a bűnbánat szentsége, a vezeklési fegyelem és az egyházi büntetőjog kategóriáinak – például a bűnösségnek a – fejlődéséről is szól, kitérve a gyóntatói summákra, s azok fejlődésére, az önálló kánoni büntetőjog megszületésére, a kazuisztikus irodalomra, a közbűnös és a magánbűnös bűncselekmény problémájának kánonjogi megjelenésére, az újkori moráleteológiának és a kánonjognak a bűn témájában meglévő kapcsolatára, a reatusnak (bűnös állapot) a bűn, illetve a bűncselekmény és a büntetés közötti közbűnös fogalmára, s a bűn és a bűncselekmény mint két különböző normarendszer megsértésére (emez utolsó alfejezeten belül: Juan Azor, Hugo Grotius, Francisco Suárez, Domenico Ursaya, Placidus Böckhn, Dionysius Gothofredus, André del Vaulx, Henricus Zoesius, Arnold Corvinus van Beldern műveit is citálva). Ezt követően jutunk el az 1917. évi Codex Iuris Canonici bűn és bűncselekmény fogalmának tárgyalásához, amelynek előzményeként Erdő Péter professzor idézi Joseph Hollweck szövegszerű javaslatát, kiemelve Gommar Michiels Codex-kommentárját.

A kiváló könyv további fejezetei a jelenleg hatályos egyházi jog körébe vezetnek el: a bűncselekmény fogalma az 1983. évi Codex Iuris Canoniceben (a korábbi szabá-

Két alapvető fogalom viszonya az egyházi jog tükrében

Erdő Péter: A bűn és a bűncselekmény című könyvéről

Erdő Péter: A bűn és a bűncselekmény

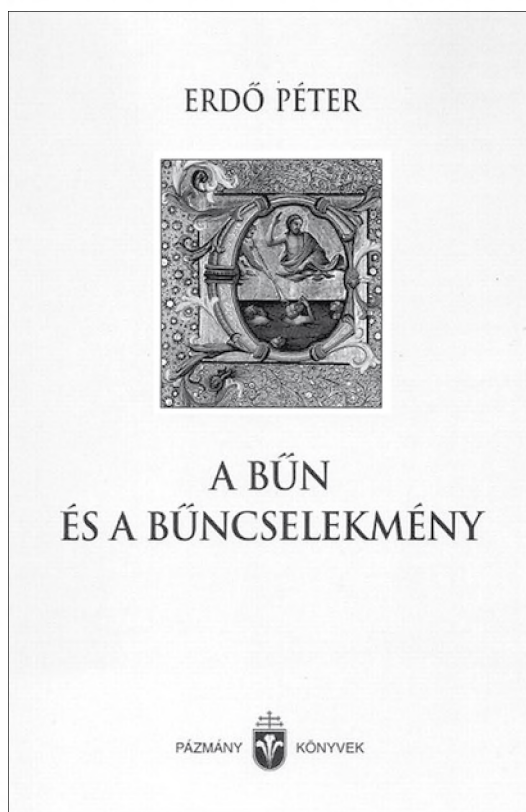
Pázmány Könyvek sorozat 8. Sorozatszerkesztő: Erdő Péter

Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2013, 151 p.

ISBN 978 963 361 5614 / ISSN 1586-5746

lyozáshoz képest eltérő, közvetett leírással – arra is figyelemmel, hogy omnis definitio in iure periculosa, a törvényi, a tárgyi és a szubjektív elem vonatkozásában is kitérve a változásra, annak okaira, az 1399. kánon jelentőségére, továbbá az 1395. kánon 2. §-a kapcsán az erkölcs és a jog kapcsolatára); a beszámíthatóság szerepe és értelme a bűncselekmény hatályos egyházi jogi fogalmában: „A beszámíthatóság fogalma az egyházi büntetőjogban” (Cesare Lombroso elméletéről is említést téve, s leszögezve: „A kánonjogban a büntetőjogi beszámíthatóság alapja az emberi szabadság volt és maradt”, s Velasio De Paolisszal kijelentve: „a beszámíthatóság »olyan tulajdonság, amely alapján egy cselekedetet és egy hatást vissza lehet vezetni az alany szabad és tudatos akaratára«”), „Súlyos bűn-e minden egyházi bűncselekmény?” (a nemleges válaszhoz Silvestro Mazzolini, Alfonso de Castro, Martin de Azpilcueta, Carlo Antonio Tesauró, Gommar Michiels, Reinhold Sebott műveit is idézve), „A beszámíthatóság vélelme”, „Az »ignorantia facti, non iuris excusat« elve és a mai egyházi büntetőjog”. Az utolsó fejezet – „A bűn a hatályos Egyházi Törvénykönyvben

a büntetőjogon kívül” – a bűn szerepével foglalkozik: a szentségekkel és a szentelményekkel kapcsolatban, valamint az egyházi eljárásjogban. Mindebből kiemelendő: „[...] »Mivel pedig az emberi ésszerűség alapvető elvei szerint a jogi-társadalmi rend, mellyel a bűncselekmény közvetlenül ellenkezik, nem különálló és az erkölcsi rendtől elzárt rend, hanem az Istentől alapított és lelkiismeretben kötelező erkölcsi rend egészének szerves része«, ezért a társadalmi hatóság a cselekményt bűncselekményként

nem számíthatja be akkor, ha az egyszersmind nem bűn is Isten előtt. Mindez feltételezi, hogy az emberi törvényhozó mind a büntetendő tényállások, mind a beszámíthatósági ismérvek meghatározása során figyelembe veszi az erkölcs követelményeit. Ellenkező esetben az erkölcstelen – és így lelkiismeretben nem is kötelező – »jog« esetével állnánk szemben, ami a 20. század világi jogtörténetében gyakori jelenség volt. Az igazságos büntetőjoggal szemben tehát követelmény, hogy amit büntet, az erkölcsileg is bűn legyen” (103–104. p.).

Erdő Péter végső következtetéseit a bűn és a bűncselekmény viszonyának teológiai és kánonjogi szempontú áttekintése után, az Összefoglalásban olvashatjuk; ennek egyik pontja: „[...] Isten a »természetes« cselekvési szabályok létének és kötelező erejének forrása. Nem a természet önmagában, nem is a természetben pusztán emberi értelemmel felfedezett ésszerűség, hanem a benne kifejeződő személyes isteni akarat a forrása az emberi kötelezettségeknek” (132. p.); továbbá: „A hatályos egyházjogban is elválaszthatatlan a bűn és a bűncselekmény fogalma, ám nem látszik szükségszerűnek, hogy minden kánoni bűncselekmény egyben súlyos (halálos) bűn

is legyen. A bűncselekmény kritériuma lehet az áthágás súlyossága és külső jellege, de a büntetés kilátásba helyezése a konkrét cselekményre – előzetes, pozitív egyházi jogszabályban vagy egyházi hatósági parancsban – nem lehet nélkülözhetetlen. *A súlyos és veszélyes bűnök büntethetősége éppoly fontos e tekintetben, mint az ártatlanok büntetésének elkerülése vagy a kánoni büntetés elengedésének vagy enyhítésének lehetősége.* A jogpozitivisták értelemben vett, pusztán formális büntetőjogi törvényesség helyett az isteni törvényre való utalás egy magasabb szintű törvényesség követelményét fejezi ki. Erre törekedni ma különösen időszerű, hiszen »az emberi jogok eszméje, minden ember törvény előtti egyenlősége, az emberi méltóság elismerése, sérthetetlensége és az a tudat, hogy az ember felelős tetteiért, a teremtő Istent valló meggyőződések alapulnak«” (133. p.).

A jogtörténeti szempontból is rendkívül értékes, a lényegre rávilágító kötetet, amelyet gazdag irodalom- és forrásjegyzék zár, szívből ajánlom mindenkinek.

Hámori Antal

SZEMLE

Papp László doktori értekezésének nyilvános vitája

2015. január 16-án került sor Dr. Papp László doktorjelölt *A magyar szabadalmi jog fejlődése a Szabadalmi Bíróság ítélkezési gyakorlatának tükrében* című PhD-értekezésének nyilvános vitájára a Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában. A doktorjelölt témavezetője Dr. habil. Balogh Judit egyetemi docens. A Társadalomtudományi Doktori Tanács által a nyilvános vitára kijelölt bíráló bizottság elnöke Prof. Dr. Csécsy György CSc, egyetemi tanár (DE ÁJK), titkára Dr. Szabó Krisztián PhD, egyetemi adjunktus (DE ÁJK), tagjai Prof. Dr. Máthé Gábor CSc, professor emeritus (NKE KTK), Prof. Dr. Mezey Barna DSc, egyetemi tanár (ELTE ÁJK) és Dr. Árva Zsuzsanna PhD, habil. egyetemi docens (DE ÁJK), az opponensek Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária PhD, egyetemi tanár (KRE ÁJK) és Prof. Dr. Stipta István CSc, egyetemi tanár (KRE ÁJK) voltak.

A doktorjelölt rövid életrajzának ismertetését követően Papp László 15 perces szabad előadásban fejtette ki érte-

kezésének főbb téziseit. Ennek keretében összefoglalta az első magyar szabadalmi törvény keletkezéstörténeti előzményeit, a szabadalmi bíróságok különbírásgkénti megszervezésének indokait, a szervezeti megoldást befolyásoló, két világháború közötti tendenciákat. A jelölt értékelte a szabadalmaztathatóság anyagi előfeltételeit illetően a hazai ítélkezési gyakorlatot, s azt, hogy az miképpen tudott alkalmazkodni a technikai fejlődés által indukált problémákhoz. Bemutatta az 1911:1. tc. szabályaitól való eltérést jelentő eljárási kérdéseket, és az ezzel kapcsolatos bírói gyakorlatot is.

Elsőként Homoki-Nagy Mária professzor asszony mint a dolgozat egyik hivatalos bírálója ismertette az értekezésről írásban is leadott véleményét. Összegzésében kiemelte, hogy az eljárás tárgyát képező jogtörténeti tárgyú értekezésben a jelölt olyan elméleti, történeti, szakmai ismereteket nyújt az olvasónak, amely a tudományos művek iránti követelményeket maximálisan kielégítik. Bizonyosságát adja annak, hogyan kell egy jogtörténésznek úgy értekezést írni, hogy az a hatályos joggal foglalkozó jogászok számára is újat, megfontolandót adjon. Minderre tekintettel a PhD tudományos fokozat odaítélésére tett javaslatot.

Ezt követően a dolgozat másik hivatalos bírálója, Stipta István professzor ismertette az értekezésről írásban is leadott véleményét. Összegzésként megállapította, hogy a szerző értekezése jelentős tudományos eredményeket tartalmazó mű, amely korrekt módon foglalja össze a hazai jogtörténet-tudomány eddigi eredményeit, integrálja és továbbfejleszti a szakirodalom legfontosabb megállapításait. A disszertáció új tudományos eredményeket tartalmaz, és megfelel az előírt formai követelményeknek.

Teljes szakmai meggyőződéssel javasolta a PhD-fokozat odaítélését.

Papp László röviden válaszolt az opponensi véleményekre, amelyeket a hivatalos bírálók elfogadtak.

Ezt követően a bírálóbizottság tanácskozára és határozathozatalra visszavonult, majd zárt ülésen meghozta és nyilvánosan kihirdette, hogy korábban Papp László doktori szigorlatát a szigorlati bizottság *summa cum laude* minősítéssel értékelte. Az értekezés és az önálló tudományos munkásság tekintetében a bírálóbizottság egyhangúan *summa cum laude* minősítést, a jelölt nyilvános vita során nyújtott teljesítménye vonatkozásában szintén egyhangúan *summa cum laude* minősítést adott. Mindezekre tekintettel a bírálóbizottság *summa cum laude* minősítéssel javasolta a jelölt számára a PhD-fokozat odaítélését.

Szabó Krisztián

Prof. Dr. Blazovich László nyugalmazott egyetemi tanárt, a Csongrád Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatóját 70. születésnapja alkalmából – a hagyományoknak megfelelően – a kollégák és a barátok köszöntötték a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2013. november 26-án. A neves jogtörténész Szombathelyen született, de szülővárosán kívül még két város: Szeged és Hódmezővásárhely is a magáénak tekinti. Az előbbi díszpolgárává választotta, az utóbbi pedig Pro Urbe díjat adományozott neki. Azonban ne csak helyi, hanem országos, sőt nemzetközi szinten is elismert kutató, amit a Magyar Érdemrend Tisztikeresztje (polgári tagozat), valamint az Eike von Repgow-díj is bizonyít.

Az Európai és a Magyar Jogtörténeti Tanszék által közösen szervezett ünnepségen előbb Prof. Dr. Balog Elemér köszöntötte a tanszék emeritus professzorát, majd átadta a szót a laudátoroknak, elsőként a Kar dékánjának, Prof. Dr. Hajdú Józsefnek. Ő mindenekelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy nem csak jogászok tisztelték meg Blazovich Lászlót jelenlétükkel, hanem a történész és a levéltáros szakma képviselői is. Megköszönte az ünnepeltnek mindazt a munkát, amit 1988 óta a karon végzett, s amelynek keretei között a joghallgatók újabb és újabb nemzedékével ismertette meg a jogtörténet, ezen belül a kánonjog alapjait.

Ezt követően Prof. Dr. Ruszoly József vette át a szót, aki hosszú ideig vezette a Jogtörténeti Tanszéket, s akinek hívására Blazovich László a tanszék munkatársa lett. A Professzor emlékeztette a jelenlévőket arra is, hogy Blazovich László Kristó Gyula professzor iránytatása mellett kezdte pályafutását, s a gimnáziumi tanári évek után a Csongrád Megyei Levéltár igazgatójaként kapcsolódott be abba a munkába, amelynek eredményeként az Anjou-kori oklevéltár kötetei megjelenhetnek. A DAAD ösztöndíj lehetővé tette, hogy az ünnepelt munkásságát a nemzetközi, elsősorban a német jogtörténész társadalom is megismerje. Ennek kapcsán emelte ki a laudátor, hogy Blazovich László mindig azt tartotta szem előtt, hogy a külföldön végzett kutatómunka célja a lehető legtöbbet hazahozni, és a külföldön szerzett tudást itthon a fiataloknak átadni. Ezt a munkát ismerték el a kitüntetésekkel, de az igazi érték, amit az ünnepelt hallgatóiban „vetett el”, majd csak később fog napvilágra kerülni. Végezetül pedig „vérbeli szerkesztőnek” nevezte, utalva arra, hogy ez

Blazovich László 70 éves – tudósítás a tiszteletére megjelentetett ünnepi kötet átadásáról

is olyan feladat, amit kevesen tudnak olyan jól elvégezni, mint Dr. Blazovich László.

Ezután Prof. Dr. Érszegi Géza a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főlevéltárnoka szólt dicsőően mindenekelőtt az ünnepelt levéltárosként végzett munkájáról és tudományos szervezői tevékenységéről. Dr. Blazovich László például a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület, az Elpusztult és Pusztuló Magyar Falvakért Alapítvány, valamint a Péter László Várostarténeti Alapítvány Kuratóriumának elnöke, emellett kuratóriumi tagja a Kristó Gyula Alapítványnak és a Kisteleki Ede Alapítványnak is. Részt vesz a Dugonics Társaság és a Szeremlei Társaság működésében is.

A felszólalók többsége szót ejtett a Blazovich László nevével fémjelzett legfontosabb könyvekről, kiváltképp a Szász és a Sváb tükör, valamint a Budai jogkönyv magyar nyelvű kiadásáról, illetve a *Szeged története* c. városmonográfia 5. kötetéről.

A köszöntők után adták át a barátok és kollégák tanulmányait tartalmazó ünnepi kötetet.

Végezetül pedig maga az ünnepelt kapott szót, aki megköszönte a szüleinek a géneket, a feleségének a türelmet, a szervezőknek az ünnepséget, a laudátoroknak pedig a dicsőítő szavakat. A kötet szerkesztőjének, Dr. Fülöpné Prof. Dr. Homoki-Nagy Máriának és a szerzőknek pedig ígéretet tett a tanulmányok elolvasására, hogy ezzel fejesse ki köszönetét a kötet megjelenéséért.

Horatiusz idézve elmondta, hogy „*boldog, aki távol él a közügyektől*”, utalva arra, hogy nyugdíjas éveit alatt végre nem kötelességből, hanem pusztán a tudomány szeretete miatt folytathatja kutatói munkáját, immáron a terhektől megszabadulva.

Kecskés Tamás

- **2014. április 3-án**, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-Tudományi Karán rendeztek konferenciát *A nagy háború és a magyar közigazgatás* címmel. Előadást tartott Horváth Attila (*Az első világháború hatása a magyar közigazgatás szervezetére*), Tóth Zoltán József (*A közjogi helyzet az I. világháború után*), Dr. Koi Gyula (*Magyar Zoltán életpályája 1914 és 1918 között*), Schweitzer Gábor (*„Ha ez a háború kitör, akkor vége Európában a kultúrának” – Ágoston Péter első világháborús naplójegyzetei*) és Kisteleki Károly (*A trianoni békeszerződés állampolgársági következményei*).
- **2014. április 10–11-én**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézetének Szekfű Gyula Könyvtárában az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke és „Állam és társadalom viszonya a 19. századi magyar politikai kultúrában” néven működő kutatócsoportja konferenciát rendezett *Államhatalom és társadalmi autonómia a nyugati keresztény civilizáció hagyományában* címmel. Borsodi Csaba rektorhelyettes, tanszékvezető egyetemi docens megnyitója és Erdődy Gábor rektorhelyettes, tanszékvezető egyetemi tanár, a kutatócsoport vezetője köszöntője után az *Államhatalom és társadalom a felvilágosodás és a rendi hagyomány kölcsönhatásában* szekcióban Képes György (ELTE ÁJK – Felvilágosult abszolútizmus Dániában), Erdődy Gábor (ELTE BTK – A modernizáló abszolútizmus és a rendi önkormányzatiság hagyománya a belga liberalizmus kialakulásában), Kontler László (CEU – Boldogulás, bizalom és a 18. századi államtudományok társadalomfelfogása), Miskolczi Ambrus (ELTE BTK – Egy historiográfiai hamis alternatíva: jozefinizmus és rendi autonómia, avagy Berzeviczy és Kazinczy vitája), az *Államhatalom és társadalmi öngazgatás: angolszász és francia modellek* szekcióban Lévai Csaba (DE BTK – Birodalmi politikák az Atlanti-óceán két oldalán: Magyarország és az észak-amerikai brit gyarmatok összehasonlítása a 18. században), Ludassy Mária (ELTE BTK – Jakobinus állam, napóleoni állam, a restauráció kori francia liberalizmus államkritikája és önkormányzati eszméi, különös tekintettel a liberális katolicizmusra), Miru György (DE BTK – Angol és francia narratíva Kossuth alkotmányosság értelmezésében), az *Államhatalom és társadalmi öngazgatás: Német és Habsburg modellek* szekcióban Adriányi Gábor (MTA BTK, Bonni Egyetem – A német egyháztörténetírás társadalom-politikai háttere), Gergely András (KRE BTK – Német, osztrák-német és cseh alkotmánykonceptiók 1848-ban), Deák Ágnes (SZTE BTK – A „tisza monarchikus principium” és az önkormányzatiság [1851]), az *Állami és/vagy társadalmi intézmények – jogállamiság, parlamentarizmus, önkormányzatok* szekcióban Dobszay Tamás (ELTE BTK – A municipalizmus indítékai és szempontjai a megyékről szóló reformkori vitákban), Vesztróczy Zsolt (OSZK – Az állampolgár védelmében. Grünwald Béla közigazgatásról és jogállamról), Stipta István (ME ÁJK – „Organikus reformok vagy adaptált központosítás?” Alkotmányjogi viták a közigazgatás dualizmus kori átalakításáról), Cieger András (MTA BTK – Népképviselői szerv vagy állami intézmény? Viták az országgyűlés szerepéről a dualizmus kori Magyarországon), az *Államhatalom és társadalmi önszerveződés a nemzetépítés folyamatában* című szekcióban (Kántor Zoltán (Nemzetpolitikai Kutatóintézet, PPKE BTK – Állam és társadalom a nemzetépítés folyamatában – elméleti szempontból), Tevesz László (ELTE BTK – Civilizáció, civil társadalom, nemzeti kultúra: középosztályi önszerveződés a magyar liberalizmus nemzetfelfogásában), Ifj. Bertényi Iván (ELTE BTK – Nemzetépítés az állami és a civil szférában a dualizmus második felében) tartott előadást.
- **2014. április 14-én**, a Kúria Klubban – Darák Péter, a Kúria elnöke felkérésére – a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport társelnöke és elnöke, Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár, az ELTE rektora és Nagy Janka Teodóra főiskolai tanár, a PTE IGYK dékánhelyettese *Alkotott jog, szokásjog, jogszokás* címmel a történeti jogforrások helyéről és szerepéről tartottak előadást a magyar jogfejlődésben. Az alkotott jog történeti és aktuális kérdései, Werbőczy István 500 éve született szokásjogi gyűjteményének évfordulós értékelése, a jogszokások színes világának felidézése számos kérdés, vélemény megfogalmazására nyújtott alkalmat. A programot kötetlen szakmai beszélgetés zárta, amelyet Bódiné Beliznai Kinga vezetett.
- **2014. április 17-én**, Zágrábban az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, Király Miklós professzor együttműködési megállapodást írt alá a Zágrábi Egyetem Jogi Karának dékánjával, Hrvoje Sikirić professzorral. A megállapodás kiemelt helyen kezeli a jogtörténeti kutatások összehangolását. A részletek kidolgozására az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének delegációja 2014 őszén Zágrábba látogat.
- **2014. április 24-én** Boross Péter, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke és Mezey Barna, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára mutatta be Zinner Tibor *A nagy politikai affér (a Rajk-Bankov-ügy)* című művének második kötetét.
- **2014. április 28–30-án**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének szervezésében öt előadásból álló, francia nyelvű kurzust tartott Prof. Dr. Eric Gojosso, a Poitiers-i Egyetem Jogi Karának volt dékánja és Jogtörténeti Tanszékének vezetője *L’encadrement juridique du pouvoir sous l’Ancien Régime en France* címmel. Az egyes előadások tematikája: 1. Première leçon: le pouvoir monarchique face à l’ordre juridique – L’émergence conceptuelle de l’absolutisme et ses conséquences: l’assujettissement progressif des sources de droit – La théorisation de la souveraineté (Jean Bodin) et la pri-

mauté de la loi du roi. – 2. Deuxième leçon: la persistance de normes juridiques supérieures et leur effectivité relative – Les droits divin et naturel (implications en droit positif/entorses) – 3. Troisième leçon: la persistance de normes juridiques supérieures et leur effectivité relative – Les lois fondamentales du royaume (portée/limites et entorses) – 4–5. Quatrième et cinquième leçons: la nécessité d’une constitution moderne – L’approfondissement de la notion de constitution (la finalité libérale/le pouvoir constituant/les droits individuels) – Le contrôle juridictionnel de l’activité normative royale (les prétentions des parlements/l’écriture d’une censure constitutionnelle).

- **2014. május 1-jén**, a Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Karának dísztermében Lőrincz József ny. bv. dandártábornokot, címzetes egyetemi tanárt köszöntötték 70. születésnapja alkalmából. A Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa által szervezett rendezvényen először Csóti András bv. vezérőrnagy, országos parancsnok, majd Ruzsonyi Péter bv. dandártábornok, az NKE Rendészettudományi karának dékánja, valamint Mezey Barna, az ELTE rektora, a Magyar Börtönügyi Társaság elnöke méltatta az ünnepelt szakmai, illetve tudományos munkásságát. Ezt követően Csóti András az alkalomra készült tiszteletkövetet, illetve Ruzsonyi Péter a Pintér Sándor belügyminiszter adományozta díszszabályát adta át az ünnepeltnek.
- **2014. május 7-én**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Kari tanácstermében köszöntötték Lőrincz József ny. bv. dandártábornokot, címzetes egyetemi tanárt 70. születésnapja alkalmából. Az eseményre *Emberök őrzője* címmel ünnepi kötetet jelentetett meg az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara. Tanulmányal tiszteletgett az ünnepelt előtt többek között Bódiné Beliznai Kinga, Horváth Attila, Képesy Imre, Mezey Barna és Völgyesi Levente.
- **2014. május 9-én**, a Pázmány-napon, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán disz-doktorrá avatták Paolo Aureliano Becchit, a Genovai Egyetem és a Luzerni Egyetem Jogi Karának professzorát, aki az előző napon *Cyberspace und Demokratie. Wie das Internet Welt und Politik verändert?* címmel német nyelvű tudományos előadást tartott az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében a demokrácia, az internet és a politika változásairól.
- **2014. május 14-én**, a budapesti Olasz Kulturális intézet Federico Fellini-termében mutatták be Hamza Gábor egyetemi tanár, az MTA rendes tagja *Origine e sviluppo degli ordinamenti giurisprivatistici moderni in base alla tradizione del diritto romano* (A modern magánjogi rendszerek eredete és fejlődése a római jogi hagyomány alapján) című, olasz nyelvű könyvét.
- **2014. május 15–18.** között a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen 17. alkalommal rendezték meg a reál- és humántudományi *Erdélyi Tudományos Diákköri Konferen-*

ciát. A seregszemle nyitóelőadását Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár tartotta *Regionális jogfejlődésünk európai problémái* címmel.

- **2014. május 23-án**, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara Dékáni Tanácstermében, *A közjogi provizórium (1920–1944) időszakának alkotmányos berendezkedése* címmel tudományos konferenciát rendeztek. A konferencia címével megegyező nevű kutatócsoport vezetői, egyben a tanácskozás szervezői: Szabó István (PPKE Jogtörténelmi Tanszék) és Schweitzer Gábor (MTA Jogtudományi Intézet). Varga Zs. András dékán köszöntője után Antal Tamás (SZTE ÁJK – A törvényhatósági jogú városok joghelyzete Magyarországon a két világháború között), Delacasse Krisztina (PTE ÁJK – Az ügyvédség szervezeti átalakulásai a két világháború közötti időszakban), Kerepeszki Róbert (DE BTK – Közjogi reformok Darányi Kálmán miniszterelnöksége idején), Képes György (ELTE ÁJK – Szociáldemokraták és a választójog az 1920/30-as években), Koncz Ibolya Katalin (ME ÁJK – Közjogi korlátozások a magánjog területén), Lehotay Veronika (ME ÁJK – A végrehajtó hatalom szerepe a (negatív) jogalkotásban a Horthy-korszakban), Püski Levente (DE BTK – Választás, behívás, kinevezés: Terület-visszacsatolások és a magyar parlament 1938–1942 között), Varga Norbert (SZTE ÁJK – A Kúria döntvényalkotási joga 1912 és 1930 között), Völgyesi Levente (ELTE ÁJK, PPKE JÁK – A kivételes hatalom intézményi továbbélésének nyomai a városrendezésről és építésügyről szóló 1937. évi VI. tc. parlamenti vitájában), Schweitzer Gábor (MTA TK JTI – Molnár Kálmán és a közjogi provizórium mérlege), Szabó István (PPKE JÁK – A főhadúri jog gyakorlása a két világháború közötti időszakban) tartott előadást.
- **2014. május 23-án**, Magyar Tudományos Akadémia székházának Felolvasótermében konferenciát szervezett az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság Római Jogi és Európai Magánjogtörténelmi Albizottsága, *Obligatio est iuris vinculum. A római kötelmi jog és annak hatása a modern jogokra* címmel. Az ülést Harmathy Attila professor emeritus nyitotta meg. Előadók: Hamza Gábor egyetemi tanár (A szerződésfogalom és annak változásai), Csehi Zoltán egyetemi tanár (A szerződéses kötelelem keletkezése), Földi András egyetemi tanár (Konkurencia problémák az actio iniuriarum aktív legitimációjának körében), Jakab Éva egyetemi tanár (A szerződés felfogása a görög és római jogi kultúrában), Szabó Béla egyetemi tanár (Az antichretikus zálog római jogi gyökerei és sorsa a római jog továbbélése során), Pókecz Kovács Attila egyetemi docens (Az actio iniuriarum egyes kérdései a klasszikus római jogban).
- *** 2014. május 29-én**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, a Goethe Intézet szervezésében tudományos előadást tartott a kortárs társadalomfilozófia és -elmélet egyik legfontosabb alakja, Jürgen Habermas, *Európai polgárok és európai népek* címmel.

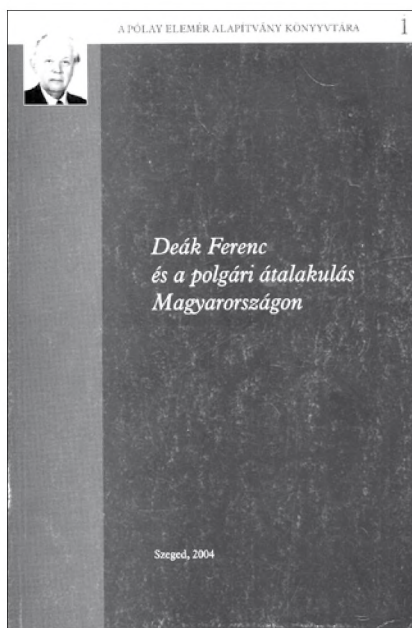

A Pólay Elemér Alapítvány kiadványai

A Pólay Elemér Alapítványt a Szegedi Ügyvédi Kamara alapította 1996-ban azzal a céllal, hogy hozzájáruljon a Szegedi Tudományegyetem jogi kara, tágabban a hazai jogi felsőoktatás minőségének emeléséhez. Az alapítvány névadója Pólay Elemér, a kiváló romanista professzor, akinek személyisége és tanári-tudósi munkássága jól kifejezi azt a minőséget, amelynek ápolása az alapítvány legfontosabb célkitűzése. Az alapítvány két fő tevékenységi területe: a fiatal oktatók-kutatók ösztöndíjjal való támogatása, valamint nívós szakmai kiadványsorozatok gondozása. Az első Pólay-sorozat, a *Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára* tudományos sorozat, amelyben doktori disszertációk, tanulmánykötetek, monográfiák jelennek meg. A *Pólay Szakkönyvek* két új sorozata a *Fundamenta Fontium Juris* és az *Opera Iurisprudentiae*; az előbbi az alpnormák közzététele bő kommentárral kiegészítve, az utóbbi tankönyvsorozat, amelynek minden egyes kötete klasszikus jogi matéria, évtizedes oktatói tapasztalatok sűrítettje. A *Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei* sorozatban egyetemi jegyzetek jelennek meg. A kiadványok sorozatszerkesztője Dr. Balogh Elemér egyetemi tanár.

A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára

1. Balogh Elemér–Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. A 2003. november 4–5-én a szegedi városházán tartott konferencia előadásai [2004]
2. Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Mezővárosaink jogélete a 18–19. században* [2010]
3. Eric Blin (red.): *Mécanisme de décisions dans une Europe élargie*. A 2003. november 24-én a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tartott konferencia előadásai [2004]
4. Hajdú József: *A munkavállalók személyiségi jogainak védelme. Az adatvédelem alapkérdései* [2005]
5. Eike von Repgow: *A Szász tükör*. Közreadja: Blazovich László, Schmidt József [2005]
6. Balogh Elemér (Hrsg.): *Ungarn auf der Schwelle in die EU. Herausforderungen und Aufgaben für Wirtschaft und Gesellschaft* [2006]
7. Karsai Krisztina (szerk.): *Keresztmetszet. Tanulmányok fiatal büntetőjogászok tollából* [2005]
8. Papp Tekla: *A koncesszió* [2006]
9. Hajdú József: *A japán munkatügyi kapcsolatok sajátosságai a kezdetektől 1995-ig* [2005]
10. Szajbély Katalin–Traser Julianna Sára (szerk.): *Képünk az Unióról, helyünk az Unióban* [2006]
11. Nagy Ferenc (szerk.): *Bűnügyi mozaik. Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapja tiszteletére* [2006]
12. Rúzs Molnár Krisztina: *Mediáció a munkajogban* [2007]
13. Nagy Ferenc (szerk.): *Ad futuram memoriam. Tanulmányok Cséka Ervin 85. születésnapja tiszteletére* [2007]
14. Szondi Ildikó: *Nemzetiségi demográfiai viszonyok a déli szláv országokban* [2007]
15. Nagy Ferenc (szerk.): *Büntetőjog és humánium. Emlékkötet Fonyó Antal halálának 25. évfordulójára* [2007]

16. Nagy Tamás–Nagy Zsolt (szerk.): *Jogelmélet és önreflexió* [2007]
17. Balogh Elemér (szerk.): *Legal Transitions. Development of Law in Formerly Socialist States and the Challenges of the European Union* [2007]
18. Lőrincsikné Lajkó Dóra (szerk.): *Opuscula Szegediensia I.* A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók első konferenciája [2007]
19. Nagy Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései* [2007]
20. Gellén Klára: *A színlelt szerződés* [2008]
21. Karsai Krisztina (szerk.): *Strafrechtlicher Lebensschutz in Ungarn und in Deutschland. Beiträge zur Strafrechtsvergleichung* [2008]
22. Görög Márta: *A kegyeleti jog és a nem vagyoni kártérítés* [2008]
23. Szabó Imre (szerk.): *Ius et legitimitio. Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére* [2008]
24. Csink Lóránt: *Az államfő jogállása Európában és Magyarországon* [2008]
25. Lőrincsikné Lajkó Dóra (szerk.): *Opuscula Szegediensia 2.* A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók második konferenciája [2008]
26. Both Ödön: *Reform és forradalom. Egybegyűjtött írások Magyarország alkotmány- és jogtörténetéből 1790–1849.* Közreadja: Antal Tamás közreműködésével Ruszoly József [2009]
27. Soós Edit–Fejes Zsuzsanna: *Határon átnyúló együttműködések Magyarországon* [2009]
28. Bobvos Pál (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Véres József 80. születésnapja tiszteletére* [2009]
29. Bató Szilvia: *A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844.)* [2010]
30. Juhász Zsuzsanna: *A börtön-egészségügy gócpontjai és ártalomcsökkentő kezdeményezések külföldön* [2010]

31. Lőrincsikné Lajkó Dóra (szerk.): *Opuscula Szegediensia 3. A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók harmadik konferenciája* [2010]
32. Hegedűs Andrea: *Az élettársi kapcsolat a polgári jogi kodifikáció tükrében* [2010]
33. Lőrincsikné Lajkó Dóra (szerk.): *Opuscula Szegediensia 4. A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók negyedik konferenciája* [2011]
34. Horesnyi Julianna Csilla: *Bérgarancia. A magyar szabályozás és annak gyakorlata* [2011]
35. *A Sváb tükrök*. Közreadja: Blazovich László és Schmidt József [2011]
36. Antal Tamás: *Város és népképviselet. Az 1848:XXIII. tc. és intézményei Debrecenben (1848–1872)*. [2011]
37. Trócsányi László (szerk.): *Dikaiosz logosz. Tanulmányok Kovács István emlékére* [2012]
38. Nagy Zsolt: *Metszetek a jogásztársadalomról* [2012]
39. Merkovity Norbert: *Bevezetés a hagyományos és az új politikai kommunikáció elméletébe* [2012]
40. Császár Mátyás: *Az Európai Unió intézményi jogi aktusai* [2013]
41. Ember Alex: *Az üzemi baleset* [2013]
42. Szalai Anikó: *A fegyveres összetűzések hatása a nemzetközi szerződésekre* [2013]
43. József Hajdú: *Social protection of the unemployed* [2013]
44. Molnár Imre: *A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*. Szerk. Pozsonyi Norbert [2013]
45. Molnár Imre: *Ius criminale Romanum. Tanulmányok a római jog köréből*. Szerk. Pozsonyi Norbert [2013]
46. Jakab Éva: *Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái I.* [2013]
47. Badó Attila: *Az igazságszolgáltató hatalom függetlensége és a tisztességes eljárás* [2013]
48. Téglási András: *A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelme* [2013]
49. Soós Edit: *A mélyülő európai integráció* [2013]
50. Révész Béla (szerk.): „*Most megint Európában vagyunk...*”. Szabó József emlékkönyv [2014]

Fundamenta Fontium Juris

1. Balogh Elemér–Trócsányi László (szerk.): *A magyar alkotmánybíráskodás sarkalatos normái* [2010]
2. Varga Norbert (fordította és a szöveget gondozta): *Reformtörvények Magyarországon 1848-ban* [2012]
3. Molnár István: *Jogi alapismeretek technológiaalapú vállalkozásoknak* [2013]
4. Homoki Nagy Mária: *Magánjogi jogesetek a bírói gyakorlat tükrében: adalék a magyar magánjog 18–19. századi történetéhez* [2013]
5. Hampel Tamás: *Az ingatlan-átruházási szerződések sajátosságai – az ingatlan-átruházási szerződések és az ingatlan-nyilvántartás kapcsolata* [2013]

6. Juhász Zsuzsanna: *Börtönügy Európában: a büntetés-végrehajtás megoldásra váró kérdései* [2014].

Opera Iurisprudentiae

1. Ruszoly József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem* [2011]

Lectiones Iuridicae

1. Balogh Elemér (szerk.): *Az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok – 2. év tapasztalatai*. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos előadói ülése [2011]
2. Antali Dániel–Jakó Nóra–Sulyok Márton (szerk.): *Kérdőív az alkotmányozásról*. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara alkotmányjogi tudományos diákkörének vitaanyaga [2011]
3. Papp Tekla (szerk.): *A szerződés interdiszciplináris megközelítésben*. A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottsága Jogi Szakbizottsága Gazdasági Jogi Munkabizottságának tudományos előadói ülése [2011]
4. Balogh Elemér, Blutman László (szerk.): *Az államok nemzetközi jogi felelőssége - tíz év után. In memoriam Nagy Károly (1932–2001)*. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos emlékülése, Szeged, 2011. november 11. [2013]
5. Papp Tekla (szerk.): *A jó állam aspektusai, perspektívái: az önkormányzatok változó gazdasági, jogi környezete*. A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottsága Jogi Szakbizottsága Gazdasági Jogi Munkabizottsága és a Europe Direct Szeged tudományos előadói ülése, Szeged, 2012. április 26. [2013]
6. Balogh Elemér (Hrsg.): *Das neue ungarische Grundgesetz. Eine Fachkonferenz der juristischen Fakultäten der Partneruniversitäten von Potsdam und Szeged über die ungarische Verfassung, Potsdam, den 7. Mai 2012*. [2013]
7. Lajkó Dóra (szerk.): *Opuscula Szegediensia 5. A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók ötödik konferenciája* [2013]
8. Antal Tamás, Papp Tekla (szerk.): *Az alapjogvédelem nemzeti, nemzetközi és jogösszehasonlító aspektusai*. A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottsága Jogi Szakbizottságának Gazdasági Jogi Munkacsoportja és a Europe Direct Szeged tudományos előadói ülése, Szeged, 2013. május 9. [2013]
9. Jakó Nóra, Sulyok Márton, Szakály Zsuzsa (szerk.): *A mi Alapvetésünk*. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara alkotmányjogi tudományos diákkörének tanulmányai az Alaptörvény Alapvetéséhez [vitairat] [2014]

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bölskei János, ügyvéd, PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar; **Hámori Antal**, PhD, főiskolai docens, Budapesti Gazdasági Főiskola, Kereskedelmi, Vendéglátó-ipari és Idegenforgalmi Kar, Vendéglátás Intézeti Tanszék; **Hamza Gábor**, DSc, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék; **Izsák Lajos**, DSc, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Keckés Tamás**, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék; **Korsósné Delacasse Krisztina**, PhD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Masa Gabriella**, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola, Magyar Jogtörténeti Tanszék; **Mohácsi Barbara**, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Rigó Kinga Viktória**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; mb. irodavezető, ELTE Rektori Kabinet Adat- és Stratégiai Információkezelési Iroda; **Stipta István**, DSc, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházi jogi Tanszék; **Szabadfalvi József**, CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogbölcséleti és Jogszociológiai Tanszék; **Szabó Krisztián**, PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi Tanszék; **Szádeczky-Kardoss Irma**, ügyvéd, tiszteletbeli egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

E számunk megjelenését az OTKA 1K81512. számú pályázata támogatta

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 lejtés terjedelmű **összefoglalót kérünk német nyelven.**

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetiként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

MOHÁCSI, Barbara: Auswirkung der Erscheinung der Grundrechte auf das Recht der persönlichen Freiheit im ungarischen und im deutschen Strafverfahren im 20. Jahrhundert	1
STIPTA, István: József Eötvös von einer zweckvollen Zentralisierung und von Notwendigkeit der Selbstverwaltung	8
SZABADFALVI, József: „Der erste bedeutende ungarische Rechtsphilosoph“ – Eine Skizze der wissenschaftlichen Laufbahn von Anton Virozsil (1792–1868)	20

WERKSTATT

BÖLCSKEI, János: Über rechtsgeschichtliche Aspekte juristischer Personen des öffentlichen Rechts als Rechtssubjekte des Privatrechts	26
MASA, Gabriella: Einleitung des Strafprozess und Beweismittel in der Spruchpraxis des Landgerichts zu Szeged zwischen 1861–1871	33

DISPUT

HAMZA, Gábor: Der Name Amerika und Ungarn (Prinz Emmerich der Heilige)	40
SZÁDECZKY-KARDOSS, Irma: Über den „Tatbestand“ der doppelten Landnahme in den Chroniken – Gedanken über den in Sagen vorfindlichen Kern der Frage Salán – Szvatopluk – Mén-Marót, dokumentiert in Chroniken als verräterische Spuren	42

QUELLE

RIGÓ, Kinga: Über eine der ersten Erscheinungsformen der Anstellung bei einer Universität als Beamter – Quellenanalyse	51

ÜBER BÜCHER

Anatomie eines Schauprozesses – das Buch von Tibor Zinner über den Prozess Rajk–Brankov – IZSÁK, Lajos	51
Geschichte des Notariats – über das Buch von Gábor Rokolya – KORSÓSNÉ DELACASSE, Krisztina	54
Verhältnis zwischen zwei grundlegenden Begriffen im Spiegel des Kirchenrechts – über das Buch „Schuld und Straftat“ von Péter Erdő – HÁMORI, Antal	57

RUNDSCHAU

Öffentliche Diskussion über die PhD-Dissertation von László Papp – SZABÓ, Krisztián László Blazovich 70 Jahre – Bericht über die Übergabe der zu seinen Ehren herausgegebenen Festschrift – KECSKÉS, Tamás	58

NACHRICHTEN

Autoren dieser Nummer	64

Auf der Titelseite: József Eötvös, Baron zu Vásárosnamény

(Buda, 3. September 1813 – Pest, 2. Februar 1871):

Jurist, Politiker, Schriftsteller, Minister für Religion und öffentliches Schulwesen erst in der Regierung von Batthyány, dann in der Andrassy-Regierung, Vorsitzender der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und der Kisfaludy-Gesellschaft.

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkič (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Dr. Attila Barna, Dr. Gábor Béli, Dr. Mária Homoki-Nagy, Prof. Dr. Gábor Máthé, Prof. Dr. Barna Mezey, Prof. Dr. T. Mihály Révész, Prof. Dr. István Stipta

Redakteur: László Élesztős (E-Mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös Loránd Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi István Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Miskolc, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Pécs, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität Szeged und der Lehrstuhl für Rechtswissenschaft der Nationalen Universität für den Öffentlichen Dienst

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Verlag: Gondolat Verlag

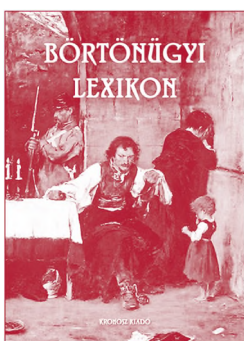

Bódiné Beliznai Kinga:

A BÍBOR MÉLTÓSÁG, A SÁRGA ÁRULÁS. SZIMBÓLUMOK ÉS RITUÁLÉK A JOGTÖRTÉNETBEN

Bódiné Beliznai Kingának, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke adjunktusának a Balassi Kiadó gondozásában megjelent kötete a jogi szimbólumok és rituálék történetét, bonyolult rendszerét járja körül a szakszerűséget az olvashatóssággal párosítva. A szimbólumok, a ceremóniák, a szertartások az antik idők óta részei az ember életének, és fontos forrásai a régi jog megismerésének is. Egy részük folyamatosan változik, alkalmazkodik az egymást követő korok igényeihez, az emberek életmódjához, a társadalmi, politikai berendezkedéshez, a jogintézményekhez, de vannak olyanok is, például a színek, amelyek mindmáig megőrizték szimbolikus erejüket. A kötet szerzője végigkíséri az egyes színek jelentését a jogtörténetben, foglalkozik az állatok szimbolikus megjelenítésével, s áttekinti a ruházat és a jelképek közötti összefüggéseket is. Rituálékban és szokásokban bővelkedik a magánjog is, amelyet a szerző önálló fejezetben tárgyal. A mű foglalkozik a hatalmi felségjelvényekkel, az ítélkezési szimbólumokkal és a büntetésekhez kapcsolódó rituálékkal is. A kötetet gazdag szakirodalom-jegyzék zárja.

ISBN 978 963 506 934 797 8 – Balassi Kiadó, Budapest, 2014, 316 p.

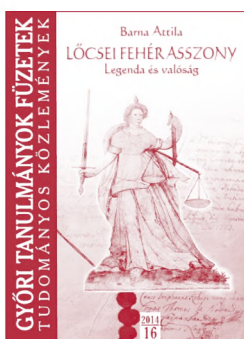

BÖRTÖNÜGYI LEXIKON

Szerkesztette: **Bencze Béla**

A Bencze Béla, a Baranya Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet parancsnokhelyettese által szerkesztett és a pécsi Kronosz Kiadó által gondozott, több mint 1300 szócikket és 250 képet tartalmazó kiadvány a büntetés-végrehajtás legfontosabb fogalmainak, eszközeinek, intézményeinek megismertetésére, több évszázados fejlődésének összegzésére vállalkozik, megjelenítve a börtönügyhöz kapcsolódó társadalomtudományok széles spektrumát is. A Büntetés-végrehajtási Szervezet Tudományos Tanácsának pályázati támogatásával megjelent lexikonban megtalálható számos börtönügyi szakember, reformer rövid életrajza, de a kiadvány foglalkozik hírhedt fogva tartottakkal, valamint olvasható stílusban tér ki a büntetés-végrehajtás ókorba is visszanyúló eszközeire, jogintézményeire. Nagy hangsúlyt helyez a hazai büntetés-végrehajtási intézetek és az elítéltek foglalkoztatását biztosító gazdasági társaságok bemutatására is. A szerkesztő a könyvet nemcsak a büntetés-végrehajtásban dolgozóknak és a kutatóknak ajánlja, hanem a laikus érdeklődőknek is.

ISBN 978 615 5339 89 9 – Kronosz Kiadó, Pécs, 2014, 272 p.

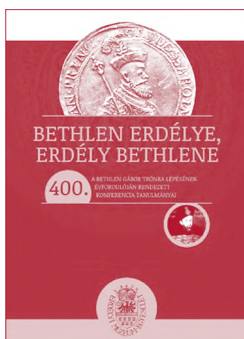
Barna Attila

A LŐCSEI FEHÉR ASSZONY. Legenda és valóság

Győri Tanulmányok Füzetek. Tudományos Közlemények 2014/16.

Barna Attila, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense kiterjedt kutatásainak eredményét adja e kiadványban, törekedve – amint azt az alcím is jelzi – a legenda és a valóság szétválasztására Korponay Jánosné Géczy Julianna történetében. A legendát jó néhányan gyarapították az elmúlt századokban, pl. Jókai Mór vagy a történész Thaly Kálmán. A helytörténészek közül is többen – így a győri illetőségű Lengyel Alfréd, Lám Frigyes – foglalkoztak e témával, összefoglaló jellegű munka azonban eddig még nem született. Ezért fontos a jelen kötet, amelyhez a szerző a nyomtatásban már hozzáférhető adatok összegyűjtésén túl kiterjedt levéltári kutatómunkát is végzett, többek között győri, mosonmagyaróvári és budapesti levéltárakban. A jegyzetekkel bőségesen ellátott tanulmány mellett újonnan felfedezett források közlésére is vállalkozik. A kiadvány mintegy hat oldal terjedelmű angol nyelvű összefoglalót is tartalmaz.

ISSN 1419-1318 – Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 2014, 93 p., illusztrált

BETHLEN ERDÉLYE, ERDÉLY BETHLENE

A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai
Szerkesztette **Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüszt-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor**

A kötet Bethlen Gábor 1613. október 23-i fejedelemsé válassztásának évfordulójára készült tanulmányokkal állít emléket a fejedelemség és korának, közvetítve az új tudományos kutatások eredményeit. Egy új történelmi kor mindig újszerűen, új elemeket és új történeti forrásokat bevonva rajzolja meg egy uralkodó szellemi portréját és a kort, amelyben élt. Az emlékezés theatruma a mai kor emberéhez és a tudományterületek változó megközelítésmódjaihoz mérten átalakult, szélesebb, színesebb, összetettebb lett. Mindez jól nyomon követhető az e kötetben nyilvánosság elé tárt tanulmányokban, amelyek a 2013. évi programsorozat legnagyobb eseményén, a Kolozsvárott, október 23–24-én lezajlott konferencián, valamint a Magyar Tudományos Akadémia emlékülésén, november 25–26-án elhangzott előadások írott változatai. A Bethlennel kapcsolatos történelmi emlékezet nézőpontjainak változatosságát mi sem bizonyíthatja jobban, mint a kötetben megjelenő 56 szerző különféle szemléletmódja, kérdésfelvetése, tanulmányaik forrásainak gazdagsága.

ISBN 978 606 739 008 7 – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Xantusz Könyv Kft., Kolozsvár, 2014, 716 p., CD-melléklettel

Szakály Sándor

A 2. VKF. OSZTÁLY. TANULMÁNYOK A MAGYAR KATONAI HÍRSZERZÉS ÉS KÉMELHÁRÍTÁS TÖRTÉNETÉBŐL 1918–1945

A két világháború közötti magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás szervezetének – amit a köznyelv leginkább csak 2. vkf. osztályként emleget – története alig feltárt. Ennek nyilván oka (lehet) a mindenkor hírszerző és kémelhárító szervezeteket – joggal – körülölelő titokzatosság, de még inkább a sajnálatos tény, hogy a 2. vkf. esetében nagyon kevés korabeli irat maradt fenn; nyugodtan állítható tehát, hogy a magyar katonai hírszerzés 1919 és 1945 közötti történetének hiteles feltáráshoz szűkös a forrásbázis. A jelen kötet tanulmányai természetesen nem adhatnak átfogó képet a szervezet történetéről, de talán közelebb vihetik az érdeklődőket annak a megismeréséhez. A kötetben az alábbi tanulmányok szerepelnek: Az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás létrehozása és működése a két világháború közötti Magyarországon (1918–1945); Kísérlet egy szervezet és működésének bemutatására; Akik a magyar katonai hírszerzést és kémelhárítást irányították (1919–1945); A magyar katonai attaséi szolgálat személyi összetétele és állomáshelyei (1919–1945).

ISBN 978 615 546 526 0 – Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2014, 276 p.